

UNIVERZITET

SINGIDUNUM

Departman za posleddiplomske studije

Studijski program: Poslovna ekonomija

MASTER RAD

**NEGATIVNO MIŠLJENJE REVIZORA
KAO OSNOV ZA ANALIZU POMOĆU
FINANSIJSKIH POKAZATELJA,
FORENZIČKU ANALIZU
I MERE SANACIJE**

Mentor:

Prof dr Goranka Knežević

Student:

Mirjana Kukobat

Br. indeksa: 401686/2012

Beograd, 2013. godina

S A D R Ž A J

PRVI DEO	UVOD	06
1. METODOLOŠKI KONCEPT RADA		08
1.1. Predmet i polazišta istraživanja		08
1.2. Značaj i aktuelnost istraživanja		08
1.3. Ciljevi istraživanja		09
1.4. Hipoteze istraživanja		09
1.5. Metode istraživanja		10
1.6. Struktura rada		10
DRUGI DEO	FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO - SREDSTVO ZA OČUVANJE KVALITETA FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA	12
1. ISTORIJA PREVARE		12
2. NAJPOZNATIJI RAČUNOVODSTVENI SKANDALI		15
3. POJMOVNO ODREĐENJE FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA		21
3.1. Istorija forenzičkog računovodstva		22
3.2. Definisanje forenzičkog računovodstva		23
4. FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO KAO POFESIJA		25
4.1. Delokrug forenzičkog računovodstva		25
4.2. Znanja i veštine potrebne u forenzičkom računovodstvu		27
4.3. Vrste računovodstvenih forenzičara		29
4.4. Zadaci forenzičkog računovodstva		30
5. ANALITIČKE TEHNIKE U FORENZIČKIM ISTRAGAMA		32
5.1. Otkrivanje manipulacija prihodima i rashodima koje se izvode radi ujednačavanja dobiti po godinama primenom tabelarnog prikaza i horizontalne analize		33
5.1.1. Otkrivanje manipulacija u finansijskim izveštajima pomoću horizontalne analize: slučaj povećanja poslovnih rashoda radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti)		33

5.1.2.	Otkrivanje manipulacija u finansijskim izveštajima pomoću horizontalne analize: slučaj povećanja ostalih rashoda radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti)	34
5.1.3.	Otkrivanje manipulacija u finansijskim izveštajima pomoću horizontalne analize: slučaj povećanja ostalih prihoda radi prikrivanja gubitka i izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitka)	35
5.1.4.	Otkrivanje manipulacija u finansijskim izveštajima pomoću horizontalno vertikalne analize: slučaj smanjenja poslovnih rashoda radi izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitaka)	35
5.2.	Konstruisanje forenzičkih pokazatelja za detekciju skrivene dobiti primenom racio analize (analize odnosa)	36
5.2.1.	Opšta forenzična analiza moguće skrivene dobiti	37
5.2.2.	Forenzički pokazatelji za detekciju stavki na kojima je skrivena dobit	38
5.3.	Konstruisanje forenzičkih pokazatelja za detekciju skrivenog gubitka primenom racio analize (analize odnosa)	43
5.3.1.	Opšta forenzična analiza mogućeg skrivenog gubitka	44
5.3.2.	Forenzički pokazatelji za detekciju stavki na kojima je skriven gubitak	45
	TREĆI DEO	FINANSIJSKA ANALIZA
1.	POJAM ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA	49
2.	VRSTE ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA	50
3.	CILJEVI ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA	52
	ČETVRTI DEO	REVIZIJSKI IZVEŠTAJ
1.	DELOVI IZVEŠTAJA REVIZIJE	54
2.	MIŠLJENJE REVIZORA	55
3.	NEGATIVNO MIŠLJENJE REVIZORA	56
	PETI DEO	SPECIJALNI BILANSI BILANS SANACIJE
1.	SPECIJALNI BILANSI	57
2.	BILANS SANIRANJA	59
2.1.	Simptomi i potrebe saniranja	60
2.2.	Sanacione mere	61
2.2.1.	Mogućnosti i izbor mera	61

2.2.2.	Smanjenje kapitala	61
2.2.3.	Privlačenje likvidnih sredstava	63
2.2.4.	Ostale sanacione mere	63
3.	PORESKI TRETMAN SANIRANJA	64
4.	BILANSIRANJE DOGAĐAJA SANIRANJA	65
4.1.	Suština i vrste sanacionih bilansa	65
4.2.	Procenjivanje u funkciji saniranja	66
4.3.	Knjigovodstvena tehnika obuhvatanja događaja sanacije	66
	ŠESTI DEO	
	NEGATIVNO MIŠLJENJE REVIZORA KAO OSNOV ZA ANALIZU POMOĆU FINANSIJSKIH POKAZATELJA, FORENZIČKU ANALIZU I MERE SANACIJE	69
1.	A.D. GRANIČAR GAKOVO U RESTRUKTURANJU	69
2.	PREDUZEĆE ZA PUTEVE BEOGRAD U RESTRUKTURANJU	78
3.	IP PROSVETA A.D. U RESTRUKTURANJU	85
	SEDMI DEO	
	ZAKLJUČAK	92
	OSMI DEO	
	LITERATURA	95

SADRŽAJ SLIKA I TABELA

Slika 1: Kretanje cena deonica kompanije „South Sea Company“ u periodu od 1719. do 1722. godine	13
Tabela 1: Nekoliko najvažnijih prekretnica u forenzičkom računovodstvu	23
Tabela 2: Najčešći oblici internih i eksternih prevara	27
Tabela 3: Tabelarni prikaz horizontalne analize u slučaju sumnje da su poslovni rashodi manipulacijom povećani radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti)	33
Tabela 4: Tabelarni prikaz horizontalne analize u slučaju sumnje da su ostali rashodi manipulacijom povećani radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti)	34
Tabela 5: Tabelarni prikaz horizontalne analize u slučaju sumnje da su ostali prihodi manipulativno povećani radi prikrivanja gubitka i izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitka)	35
Tabela 6: Tabelarni prikaz horizontalne i vertikalne analize u slučaju sumnje da su poslovni rashodi manipulativno smanjeni radi prikrivanja gubitka i izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitka)	36
Slika 2: Vrste saniranja	60
Tabela 7: Analiza finansijskih izveštaja pomoću finansijskih pokazatelja za preduzeće A.D. GRANIČAR GAKOVO U RESTRUKTURANJU	72
Tabela 8: Horizontalna analiza za preduzeće A.D. GRANIČAR GAKOVO U RESTRUKTURANJU	76
Tabela 9: Analiza finansijskih izveštaja pomoću finansijskih pokazatelja za PREDUZEĆE ZA PUTEVE BEOGRAD A.D. U RESTRUKTURANJU	80
Tabela 10: Horizontalana analiza za PREDUZEĆE ZA PUTEVE BEOGRAD A.D. U RESTRUKTURANJU	84
Tabela 11: Analiza finansijskih izveštaja pomoću finansijskih pokazatelja za IP PROSVETA A.D. U RESTRUKTURANJU	87
Tabela 12: Horizontalna analiza za IP PROSVETA A.D. U RESTRUKTURANJU	90

I UVOD

Pojam saniranje se često koristi u različitim kontekstima. Etimološki posmatrano pojam saniranje potiče od latinske riječi „sanare“, što se prevodi kao ozdravljenje i ponovno osposobljavanje. Jedno jedinstveno objašnjenje pojma saniranje ne postoji. U najširem smislu pojam saniranje obuhvata ukupnost svih mera koje su usmerene ka prevazilaženju akutnog kriznog stanja jednog preduzeća i ponovno uspostavljanje trajnijeg i dugoročnijeg ostvarivanja prihoda. Slična je i definicija koja kaže da pojam saniranje predstavlja opšti pojam za sve mere preduzetničko - političke, upravljačko - tehničke, organizacione i finansijsko - ekonomske prirode, koje služe ponovnom uspostavljanju egzistencijalno održivih i kasnije ostvarivih i obećavajućih osnova dobiti preduzeća.

Još opširnije pojam saniranje se definiše kao spasavanje jednog preduzeća iz krize. Dalje definisanje pojma saniranje moguće je diferencirati prema tome koje se mere saniranja primenjuju. Na kraju se saniranje definiše kao suma svih relevantnih strategijsko i perspektivno nastalih upravljačko - orijentisanih, organizatorskih, finansijskih i socijalno - ekonomskih mera, koje se s jedne strane preduzimaju radi odstranjivanja privremene nelikvidnosti i kapitalnih gubitaka, a s druge strane za cilj imaju ponovno uspostavljanje egzistencijalno održive rentabilnosti, inovativne snage ili produktivnosti radi dugoročnog preživljavanja preduzeća.¹

Kada preduzeće postane nelikvidno (izgubi platežnu sposobnost) ili posluje s gubitkom, vrši se saniranje s ciljem da se osposobi preduzeće za plaćanje dospelih obaveza i poslovanje sa dobitkom da bi preduzeće neograničeno moglo opstati sa čime se izbegava stečaj.

Korisnici finansijskih izveštaja žele objektivne, istinite i fer (poštene) informacije. One su im potrebne u procesu poslovnog odlučivanja zato je razumljiva želja preduzeća, da pri eksternom izveštavanju pokuša zadovoljiti što veći krug različitih korisnika: vlasnike, kreditore, dobavljače, kupce, zaposlene, šire društveno okruženje, te na kraju i državu. Finansijski izveštaji najčešće ne sadrže sve informacije koje mogu zatrebati privrednim subjektima u procesu poslovnog odlučivanja, zato su im potrebna dodatna objašnjenja i otkrivanje dodatnih informacija koje mogu zatrebati korisnicima. Investitori i kreditori koriste računovodstvene informacije u cilju procene kvaliteta ostvarenog rezultata kompanije (dobitka ili gubitka) i budućih novčanih tokova koji su povezani sa njihovim ulaganjima (kamate za imaoce obveznica, kamate za zajmodavce - banke i dividende, kapitalne dobitke za akcionare). Država i njeni organi koriste računovodstvene informacije u cilju utvrđivanja mera ekonomske politike, donošenja odgovarajućih odluka o podsticanju određenih delatnosti i privrednih grana i nadziranje sprovođenja mera ekonomske politike.

¹ Lukić S, *Faktori uspešnosti sanacije i restrukturiranja privatizovanih preduzeća u Republici Srpskoj*, doktorski rad, Panevropski Univerzitet, Banja Luka, 2008. godina

Realno finansijsko izveštavanje podrazumijeva da su finansijski izveštaji sastavljeni u skladu sa propisanim okvirom za finansijsko izveštavanje, u duhu principa urednog knjigovodstva i u skladu sa računovodstvenim propisima² i standardima³, da ne sadrže materijalno značajne greške i nepravilnosti, odnosno da daju istinit i objektivan prikaz uspešnosti poslovanja preduzeća.

Revizijski rad bi trebalo da bude takav da revizor može da očekuje otkrivanje netačno prikazanog materijalnog izveštaja nastalog zbog prevare ili otkrivanja drugih nezakonitih postupaka, gde ovi postupci imaju direktan materijalni uticaj na oblik i sadržaj finansijskog izveštavanja. Revizor u svom radu treba uvek da poseduje profesionalni skepticizam tj. treba da profesionalno sumnja u sve pozicije dok se ne uveri u njihovu tačnost.

Da bi se ostvario globalni cilj nezavisne revizije finansijskih izveštaja - sticanje razumnog uverenja da finansijski izveštaji ne sadrže materijalno značajne pogrešne iskaze, potrebno je sa dužnom pažnjom i profesionalnim skepticizmom izvršiti temeljno i pažljivo razmatranje nezakonitih radnji. Pošto nezakonite radnje mogu u materijalno značajnoj meri distorzirati finansijske izveštaje, razmatranje nezakonitih radnji je obavezan i nezaobilazan deo svake revizije finansijskih izveštaja.

Investitori, rukovodstvo, vlade i pojedinci u svetu oslanjaju se na informacije, koje su plod računovodstvene delatnosti. Pri tome često zaborave da je računovodstvo proces sastavljen iz kompleksnih sistema "legitimnosti", "pouzdanosti" i "poverenja". Kakve su posledice ako se kriminal i prevare usele u računovodstvenu delatnost ili nosioci odlučivanja njome pomažu u ostvarenju željenih ciljeva?

U računovodstvu su se uvek događale prevare iz kojih su sledili finansijski kolapsi, a u poslednje vreme i u većem opsegu i s težim posledicama za sve nas. Kad ne bi bilo osnovne pretpostavke da rukovodstvo manipuliše kroz finansijske izveštaje, ne bismo danas imali revizore. Rukovodstva su, pomoću računovodstvene delatnosti u nedavnoj prošlosti, često javnost obmanjivali informacijama, tako da se računovodstvo mora rekonstruisati kako do takvih prevara ne bi više dolazilo. Na pitanje kako se boriti protiv širenja neželjenih radnji u računovodstvenoj delatnosti, odgovor nalazimo u promeni pravnih i opšteprihvaćenih računovodstvenih pravila i rešenja (standarda).

Računovodstvo treba, ustvari, da bude proveravanje kako i da li uopšte računovodstvene informacije i računovodstvena delatnost deluju kao društvena snaga, da društvo u kojem živimo bude ekonomski uravnoteženo i pošteno. Računovodstvena delatnost i privredni kriminal imaju, naime, zajednički jak društveni naboj, kao i zakonodavstvo, društvena odgovornost, ekonomske i finansijske krize, politika, razmišljanje mladih, takmičarstvo i siromaštvo.

Tako je najvažnije vratiti poverenje u računovodstveno izveštavanje na osnovu standardizovanih rešenja. Postizanje poštovanja stručnih pravila i, umesto njihove virtualne upotrebe, sprovođenje njihove stvarne upotrebe je moguće pomoću nove grane računovodstvene delatnosti - forenzičkog računovodstva.

Forenzičko računovodstvo i profesionalni forenzički računovođa popunjavaju prazninu među računovođama, revizorima, inspektorima i drugim predstavnicima državne i sudske vlasti, kojima nedostaju posebna znanja i veštine za sprečavanje, otkrivanje i dokazivanje kaznenih i drugih nedozvoljenih radnji na području uspostavljanja, delovanja i gašenja preduzeća. Radi se o stručno zahtevnim i

² važećim Zakonom o računovodstvu i reviziji

³Međunarodni standardi za finansijsko izveštavanje MSFI i Međunarodni računovodstveni standardi MRS

prepletenim poslovnim odnosima i transakcijama, u koje mogu biti uključene i kaznene i druge nedozvoljene radnje, koje je potrebno istražiti, oceniti i dati stručno mišljenje za pravne, poslovne, poreske ili druge informacijske potrebe.

1. METODOLOŠKI KONCEPT RADA

1.1. Predmet istaživanja

Širi predmet ovog rada se ogleda u teorijsko-empirijskom istraživanju forenzičkog računovodstva, finansijske analize, revizijskih izveštaja i mera sanacije.

Predmet istraživanja ovog rada su negativna revizorska mišljenja, koja, osim detekcije neadekvatne računovodstvene prakse istovremeno znače i da preduzeća imaju probleme u poslovanju kao i potreba za sanacijom tih preduzeća.

Kao polazna osnova koriste se pogrešno prikazani finansijski izveštaji. Finansijsko izveštavanje je obezbeđivanje informacija o finansijskom položaju i uspešnosti poslovanja obveznika.

Pogrešno prikazivanje stavki u finansijskim izveštajima ili lažno finansijsko izveštavanje je ono koje namerno ili nesvesno, unapred smišljenim činom ili u ovom drugom slučaju omaškom, za krajnji rezultat ima materijalno netačne iznose u finansijskim izveštajima. Lažno finansijsko izveštavanje prouzrokuje negativno mišljenje koje se izražava u slučajevima kada je efekat neslaganja od takvog materijalnog i prožimajućeg značaja za finansijske izveštaje, da revizor zaključuje da izražavanje rezerve u izveštaju ne predstavlja odgovarajući način za obelodanjivanje činjenice da finansijski izveštaji navode na krive zaključke ili da su nepotpuni.

Jedna od tehnika za detekciju lažnog finansijskog izveštavanja jeste forenzičko računovodstvo. Forenzičko računovodstvo podrazumeva posebnu vrstu računovodstvene istrage i ocenjivanja, radi sprečavanja i otkrivanja, te dokazivanja prevara ili drugih kaznenih radnji, ali i davanje realnih mišljenja o potencijalnoj opasnosti ili stvarnoj prisutnosti pravno nedozvoljenih radnji.

Takođe, predmet ovog rada je i potreba za sanacijom preduzeća. Sanacija preduzeća se vrši radi ozdravljenja preduzeća. Jedno preduzeće je posrnulo i bolesno ako, dugoročno gledano, nije u stanju da izmiruje svoje obaveze (nelikvidnost) ili posluje sa gubitkom (nerentabilnost). Podobnost saniranja, potvrđena je ako se utvrdi da postoji mogućnost trajnog ozdravljenja preduzeća, što podrazumeva da je posle sprovođenja procesa lečenja preduzeće postalo sposobno za život i razvoj.

Uži predmet ovog rada istražuje negativno mišljenje revizora kao osnovu za analizu pomoću finansijskih pokazatelja, forenzičku analizu i mere sanacije.

1.2. Značaj i aktuelnost istaživanja

Značaj ovog istraživanja je u predstavljanju i analizi negativnog revizorskog mišljenja, u analizi tehnika za detekciju problema poslovanja kao i u potrebi za sanacijom preduzeća.

Društveni značaj je u tome da se izbegne društvena opasnost od pogrešnog prikazivanja finansijskih izveštaja.

Svrha ovog rada jeste da ukaže na značaj razvoja forenzičnog računovodstva u smislu sprečavanja malverzacija u okvirima poslovanja privrednih subjekata. Svako preduzeće mora imati odgovarajući sistem vođenja i upravljanja, koji sprečava i/ili otkriva nastajanje preduzetničkog kriminala.

Mnogi autori ističu da je forenzično računovodstvo danas najbrže rastuće područje računovodstva. Neki ga svrstavaju i među 20 najtraženijih zanimanja budućnosti. Do sada se forenzično računovodstvo najsnažnije i najbrže razvijalo u SAD i Kanadi, ali u poslednjih nekoliko godina uočava se brzi razvoj tog područja i u celom svetu - od Velike Britanije, preko Južne Afrike, pa sve do Australije.

Kod nas ovoj oblasti još uvek nije pružena dovoljna pažnja, iako postoji ozbiljna potreba za ovom računovodstvenom granom, jer samo forenzički računovođa može u potpunosti meriti da ispita i pruži zaštitu protiv lažnog finansijskog izveštavanja.

1.3. Ciljevi istraživanja

Cilj rada je da se ukaže na značaj, koji forenzično računovodstvo ima u okvirima poslovanja savremenih poslovnih sistema. Top menadžment preuzima glavnu odgovornost za istinito i fer finansijsko prezentovanje, pri čemu mu od velike pomoći mogu biti računovođe - forenzičari.

Naučni cilj ovog istraživanja jeste naučna deskripcija forenzičkog računovodstva koji dovodi do povećanja kvaliteta i poverenja u finansijske izveštaje što svoj odraz pronalazi u stvaranju prave finansijske slike o uspešnosti preduzeća na globalnom ekonomskom tržištu. Naučni cilj je i naučna deskripcija svih elemenata sanacije preduzeća. Pretpostavka za ostvarivanje ovog cilja jeste analiza efikasnosti procesa sanacije preduzeća.

Društveni cilj jeste rešavanje problema organizacija. Rezultati istraživanja treba da ukažu na sve veću prisutnost prevara u finansijskim izveštajima, a samim tim i na neophodnost daljeg usavršavanja i širenje korišćenja tehnika otkrivanja i mera prevencije istih u cilju povećanja kredibiliteta finansijskih izveštaja uopšte. Društveni cilj je konkretna pomoć privrednim i vanprivrednim subjektima u Srbiji u sprovođenju svih oblika revizije. Navedena pomoć proizilazi iz činjenice da se posebna pažnja posvećuje analizi izveštaja sa negativnim revizorskim mišljenjem, tehnikama za detekciju kao i potrebi za sanacijom preduzeća.

Cilj lažnih finansijskih izveštaja je da se putem netačnog iskazivanja finansijskog i prinostnog položaja preduzeća obmanu korisnici finansijskih izveštaja, i na taj način da se pribavi korist za kompaniju.

Cilj ovog istraživanja obuhvata analizu finansijskih izveštaja sa negativnim mišljenjem, da bi se ustanovilo da li negativno revizorsko mišljenje osim detekcije neadekvatne računovodstvene prakse istovremeno znači da preduzeće ima problema u poslovanju i nagoveštava potrebu za sanacijom.

1.4. Hipoteze istraživanja

U istraživanje polazimo sa sledećom generalnom hipotetičkom tvrdnjom:

- ☞ Međunarodni standardi revizije i Međunarodni računovodstveni standardi u biti determinišu mogućnost utvrđivanja nezakonitih radnji i lažno prikazanih finansijskih izveštaja.

Generalnu hipotetičku tvrdnju operacionalizujemo preko sledećih posebnih:

- ☞ Što su finansijski izveštaji više izloženi javnosti, za toliko su smanjeni rizici od njihovog krivotvorenja
- ☞ Stablnost poslovanja preduzeća zavisi od istinitosti i objektivnosti finansijskih izveštaja
- ☞ Kompanije pogrešno prikazuju finansijske izveštaje radi pribavljanja koristi za kompaniju, a na štetu drugih korisnika finansijskih izveštaja,
- ☞ Najoptimalnije rešenje za otkrivanje pogrešno prikazanih finansijskih izveštaja je u sprovođenju forenzičkog računovodstva,
- ☞ Ključne komponente forenzičkog računovodstva čine računovodstvene veštine, revizorske tehnike i istražiteljske procedure,
- ☞ Forenzičko računovodstvo je razvijeno za sudske potrebe, ali se sve više upotrebljava i u komercijalne svrhe.
- ☞ Forenzički računovođa se angažuje da istraži sumnje o postojanju prevare, kao i da pribavi dokaze,
- ☞ Forenzičar u svom poslu koristi analitičke tehnike za analizu odnosa između stavki u finansijskim izveštajima kako bi istražio manipulacije i pribavio odgovarajuće dokaze,
- ☞ Problemi u poslovanju preduzeća u biti determinišu potrebu za sanacijom preduzeća.

1.5 Metode istraživanja

Svako naučno istraživanje iziskuje primenu osnovnih, opštih i posebnih naučnih metoda kao i metoda prikupljanja i obrade podataka. Sveobuhvatnost i važnost istraživanja pojma forenzičkog računovodstva su zahtevale korišćenje raznih metoda, tako da se ni jednoj metodi ne daje prednost, već su sve jednako zastupljene i važne. Složenost predmeta istraživanja zahteva primenu:

- ☞ Analitičkih osnovnih metoda: analize, apstrakcije, specijalizacije i dedukcije;
- ☞ Sintetičkih osnovnih metoda: sinteze, konkretizacije, generalizacije i indukcije;
- ☞ Opštenaučnih metoda: hipotetičko-deduktivne metode, statističku i uporednu metodu.

Primenom ovih metoda, kako govore dosadašnji rezultati istraživanja, moguće je validno ostvarenje naučnog i društvenog cilja istraživanja. Pristup istraživanju je integrativan, sintetički, u tom smislu što se ni jednom metodološkom postupku ne daje isključiva prednost, nego su podjednako zastupljeni, odnosno u skladu sa potrebama istraživanja.

Od metoda i tehnika prikupljanja podataka primenjena je analiza sadržaja dokumenata.

1.6 Struktura rada

Polazeći od postavljenih hipoteza i ciljeva istraživanja proistekla je i odgovarajuća struktura rada.

U prvom delu - **UVOD** izneti su predmet i polazište istraživanja, ukazano je na njihov značaj i aktuelnost, ustanovljen je cilj, postavljene su hipoteze, iznete su metode istraživanja i opisana je struktura rada.

U drugom delu - ***FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO - SREDSTVO OČUVANJA KVALITETA FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA*** biće obrazložena imperativna potreba za forenzičkim računovodstvom, izvršiće se pregled kroz istoriju, kao i sagledavanje različitih teorijskih pristupa u definisanju pojma *forenzičkog računovodstva*. Približnije ćemo se upoznati sa samom profesijom forenzičkog računovodstva. U ovom delu rada biće predstavljene i analitičke tehnike u forenzičkim istragama.

U trećem delu bavićemo se finansijskom analizom. U ovom delu biće objašnjen sam pojam finansijske analize, vrste koje postoje, kao i ciljevi same analize.

U četvrtom delu - ***REVIZIJSKI IZVEŠTAJ*** upoznaćemo se sa delovima izveštaja revizora, kao i sa vrstama revizijskog mišljenja sa posebnim akcentom na negativno mišljenje.

U petom delu biće predstavljeni specijalni bilansi, sa posebnim osvrtom na bilans sanacije.

U šestom delu rada videćemo šta je to što je uzrokovalo da preduzeća dobiju negativno revizijsko mišljenje. Naime, čitaoci će se najpre upoznati sa osnovnim podacima o firmama. Zatim sledi osnov za izdavanje negativnog mišljenja revizora kao i samo mišljenje. Potom je izvršena analiza finansijskih izveštaja pomoću finansijskih pokazatelja, forenzička analiza i predložene su odgovarajuće mere sanacije preduzeća. Sve što je teoretski objašnjeno prethodnim delovima sada će biti praktično primenjeno na konkretnim primerima.

U sedmom delu biće iznet ***ZAKLJUČAK*** u skladu sa prethodno navedenim hipotezama.

U osmom delu - ***LITERATURA*** izložena je korišćena literatura.

II FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO - SREDSTVO ZA OČUVANJE KVALITETA FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA

1. ISTORIJA PREVARE

Jesu li prevare nešto novo? Naravno da nisu. Prevare su stare koliko i ljudski rod. Lepo je polaziti od pretpostavke da su ljudi poštteni. Međutim, ljudska istorija i ljudska priroda govore drugačije. Još u Hamurabijevom Babilonskom zakoniku (1800. godina p.n.e.) istaknut je problem prevare kao i kazna i to ovako (prema Golden, T.W., Skalak, S.L. and M.M. Clayton, 2006., p.4): “Ako pastir kome je vlasnik poverio ovce na čuvanje pogrešno prikaže prirodni prirast ovaca ili ih proda za novac biće proglašen krivim i biće obavezan platiti vlasniku deset puta više od utvrđenog gubitka.”

U grčkoj mitologiji simbol prevare, lukavstva, laži i krađe je bog HERMES - Zeusov sin. On je bio bog putovanja, trgovaca, lopova i varalica. Imao je jaku ličnost i mogao je lako uticati na ljude da mu poveruju. Međutim, bio je prevrtljiva varalica koji je još kao mali dečak prevario svog brata Apolona i ukrao mu stado stoke. Kad je Apolon to otkrio i požalio se majci Maji i ocu Zeusu, Hremes je počeo svirati na svojoj liri. Svirkom je toliko oduševio Apolona da mu je ovaj prepustio stoku u zamjenu za liru. Zbog ovog je događaja Hermes zaštitnik lopova (opis prema: Wikipedija).

“Mehur južnog mora” naziva se porast cena akcija i kasniji slom „Južnomorske trgovačke kompanije“ (South Sea Company) koja je 1711. godine dobila pravo monopola na svu trgovinu južnim morima. Prevara se sastojala u tome da su puštene lažne priče o velikim mogućnostima zarade od trgovine na južnim morima. Cena akcija je naglo rasla od 128 funti do 1.000 funti tokom 1720.-te godine nakon čega je došlo do sloma i pada cene akcija na 135 funti. Kretanje cena akcija kompanije „South Sea Company“ u periodu od 1719. do 1722. godine prikazuje slika 1.

Slika 1: Kretanje cena deonica kompanije „South Sea Company“ u periodu od 1719. do 1722. godine

izvor: <http://www.elliottwave.com/freeupdates/archives/2010/01/29/Don%E2%80%99t-Be-Like-Isaac-Newton.aspx#axzz2iXm892Yc>

Budući da su mnogi osiromašeni investitori bili aristokrati napravili su pritisak na parlament da se sprovede istraga. Najveći deo te istrage sprovodio je računovodstveni stručnjak Charles Snell. Snell je 1721. godine podneo izveštaj u kojem je opisao široku korupciju među direktorima kompanije i strukturama vlasti.

Tadašnji ministar finansija John Aislabie izbačen je iz parlamenta, osuđen i zatvoren kao i mnogi drugi učesnici prevare. Neki od umešanih su uspeli pobeći iz zemlje i izbeći zatvor. Parlament je, takođe, zaplenio imovinu direktora kompanije i njome pomogao investitore koji su bankrotirali.

To je prvi veliki poznati slučaj u istoriji računovodstva i revizije da je angažiran spoljni stručnjak da ispita knjige kompanije i utvrdi nepravilnosti na sličan način kao što se to danas radi. To je istovremeno bio i početak udruženja Ovlaštenih računovođa u Engleskoj (Chartered Accountants).

Jednu od najvećih prevara svih vremena izveo je Charles Ponzi (1882. - 1949.). Ta prevara je vrlo bitna iz razloga što je njena osnovna šema kasnije ponovljena u neverovatno velikom broju slučajeva sve do danas. Charles Ponzi sa pravim imenom Charles Bianchi ili Charles Borelli bio je italijanski emigrant u Kanadu. Rođen je u Parmi u Italiji 1882. godine. Charles Ponzi je 1919. godine

„posao“ započeo sa pozajmljenih 200 dolara. Za manje od mesec dana imao je dve kancelarije u Bostonu. Ponzi je „namamio“ investitore u svoj „biznis“ obećavajući im 50% povrata na uloženo u njegove kupone svakih 90 dana uz mali ili nikakav rizik. Ponzi je prikupio 9,8 miliona USD od 10.550 ljudi (uključujući i policajce bostonske policije). Prvi investitori su te novce stvarno i dobili i to u samo 45 dana umesto 90 dana, što je privuklo nove ulagače. Novcem novih ulagača Ponzi je isplaćivao stare ulagače. Isplatio je 7,8 miliona USD ulagačima u samo 8 meseci.

Tada je u jednom trenutku sve prekinuo i ostatak novca zadržao za sebe. Ulagaci koji su novac dali na kraju pre urušavanja piramide ostali su prevareni i bez ičega. Kad se piramida raspadne poslednji investitori sve gube. Za prevaru, koja je uništila bankarsku kompaniju Zrossi & Company iz Montreala, Ponzi je osuđen na tri godine zatvora ali odslužio je samo dvadeset meseci. Međutim, kako je bio optužen u 86 država, naknadno je ponovo uhapšen i izručen državi Massachussetts gde je bio u zatvoru do 1934. godine. Nakon toga je deportiran u Italiju gde je objavio

autobiografiju. Kasnije se preselio u Brazil gde je radio kao nastavnik engleskog jezika. Umro je 1949. godine u Rio de Janeiro u Brazilu. Ponzi šema je ponovljena kasnije stotine puta u različitim varijantama svuda u svijetu, pa i kod nas. Privlačnost Ponzijeve piramide pojačava se tako da starim investitorima raste udeo prema broju novih investitora koje oni privuku gradeći svoj ogranak piramide. Na taj način svi učestvuju u prevari. Prevara se, u pravilu razotkriva kad se piramida počne urušavati i kad poslednji ulagači ostvare gubitak jer više nema investitora koji će pokrivati njihove isplate. Kod nas je u poslednje vreme često sprovedena kroz takozvane lance "sreće" i slično. Kad se nudi neobično velika i laka zarada forenzičar uvek treba proceniti radi li se, možda, o Ponzi šemi!

Pored ponzijeve prevare ima još jedna prevara koja se može smatrati antologijskom. Tu prevaru je izveo Barry Minkow sa „ZZZZ Best“ kompanijom. Barry Minkow (rođen 17.03. 1967.) je 1986. godine u SAD, još kao tinejdžer, izveo jednu od najpoznatijih prevara koja se i danas često imitira, ali u manjem obimu kako ne bi bila otkrivena. Kad je imao svega 13 godina Barry Minkow je u garaži svojih roditelja započeo posao čišćenja tepiha. Minkow je kasnije taj posao registrovao kao pravu kompaniju. Falsifikovanim čekovima je podizao novac iz banke, a svoje dugove je vraćao podižući novac falsifikovanim čekovima u drugim bankama. Kao

vlasnik kompanije za čišćenje ZZZZ Best Inc., Barry Minkow je razglasio pomoću agresivne kampanje na televiziji u reklamama i raznim TV emisijama da će njegova kompanija postati "General Motors" među čistačima tepiha. On je falsifikovanjem 10.000 lažnih potvrda i ostalih dokumenata, lažiranjem telefonskih poziva, lažiranjem finansijskih izveštaja i sličnim smicalicama stvorio lažni utisak kod investitora da gradi više milijonsku korporaciju koja će donositi velike profite. Otvorio je kancelarije širom Kalifornije, Arizone i Nevade i zaposlio 1400 ljudi. "ZZZZ Best" je u 12 mesecu 1986. godine izašao na berzu i od investitora prikupio preko 200 miliona USD. Minkow je ulagao novac u kupovinu drugih kompanija, pozajmljivao novac od banaka, varao je

ljude raznim obećanjima, ukrao je gotovinu iz fondova (700 milijuna USD), plaćao je račune lažiranim kreditnim karticama, izdavao je lažne čekove, stvorio je mnoge fiktivne kompanije itd. Novinari su otkrili da je lažirao većinu poslovnih ugovora. Međutim, prevara je ubrzo otkrivena. Takva prevara se danas često naziva "Žaoka" prema istoimenom filmu u kojem su Paul Newman i Robert Redford glumili glavne uloge iako je film snimljen puno ranije pa je možda i inspirirao Barry Minkowa. Preciznije gledano, ta prevara je bila kombinacija tipa „žaoka“, Ponzijeve piramide i neverovatnih falsifikovanja dokumenata u čemu je Minkow bio nenadmašan. Barry Minkow je procesuiran za reketarenje, pronevere, lažiranje čekova i kartica, prevare sa vrednosnim papirima, prevaru investitora, utaju poreza i prevare banaka i osuđen na 25 godina zatvora. Istina, u zatvoru je proveo svega 7,5 godina. Iz zatvora je izašao 1995. godine i danas radi kao pastor u crkvi u San Diegu. Kao ekspert za prevare danas predaje na fakultetu predmet "Kako se zaštititi od prevare".

2. NAJPOZNATIJI RAČUNOVODSTVENI SKANDALI

Prevare uz korišćenje računovodstvenih smicalica (Accounting Shenanigans) i raznih trikova i izvrtanja (Tricks and Gimmicks) dovele su do mnogih poznatih računovodstvenih skandala od kojih su najpoznatiji sledeći (opisi prema internetskim izvorima):

☞ “Enron” (SAD)

“Enron” je bankrotirao u decembru 2001. godine i prouzrokovao štete velikih razmera. Temelj prevare bio je u tome da je Enron koristio pridružene kompanije u kojima je kumulirao dugove koje nije konsolidirao u svojim izveštajima prikazujući tako bolji bilans od stvarnog. Tretirao je pozajmice kao prihode i zamenu aktive kao prodaju imovine. To je dovelo do potpunog

kolapsa i bankrota “Enrona” i još sedam velikih američkih kompanija. Cena akcija koja je u avgustu 2000. godine bila 90 USD pala je na dan 11. januara 2002. godine na svega 0,12 USD, čime su akcionari izgubili skoro 11 milijardi USD. To je bio najveći bankrot u istoriji SAD s imovinom od 63,4 milijarde USD pre nego ga je nadmašio WorldCom sledeće (2002.) godine s imovinom

od 101,9 milijardi USD. Sada su ga nadmašili i Lehman Brothers Holdings sa 691,0 milijardi USD imovine i Washing Mutual sa 327,9 milijardi USD imovine. Deoničari Enrona su izgubili i 74 milijarde USD pre nego što je kompanija bankrotirala od čega se smatra da je 40 do 45 milijardi izgubljeno zbog raznih prevara. Bankrot Enrona je rezultirao sa 4.000 izgubljenih radnih mesta. Na dan kad je Enron podneo zahtev za bankrot svim zaposlenima su rekli da uzmu svoje stvari i napuste zgradu u roku od 30 minuta što je izazvalo šok kod ljudi. Revizorska kompanija „Arthur Andersen“ koja je revidirala finansijske izveštaje Enrona smatrala se saučesnikom za skandal i prevaru. Nakon četiri i po godine istrage, u maju 2006., predsednik „Enrona“ Keneth Lay i bivši CEO Jeffery Skilling optuženi su za 53 različita dela. Optužnica napisana na 65 stranica pokrivala je široki spektar finansijskog kriminala, uključujući bankovne prevare, davanje lažnih iskaza bankama i revizorima, prevare sa vrednosnim papirima, stvaranje mreže prevare, pranje novca, zaveru, „insajdersku“ trgovinu i bankrot. U julu 2006. godine Keneth Lay je trebao biti osuđen za svih šest tačaka za koje je trebao dobiti 45 godina zatvora, ali je umro pre izricanja presude 05. jula 2006. godine. Zanimljivo je da je supruga Kenetha Laya, Linda Lay prodala oko 500.000 akcija Enrona desetak minuta pre objave propasti Enrona, ali nikada nije bila optužena ni za to ni za šta drugo u vezi s Enronom. Jeffery Skilling je osuđen za 19 od 28 tačaka optužnica, dobio je 24 godine i 4 meseca zatvora i mora platiti milione dolara odšteta. Glavni šef računovodstva i finansija Rick Causey optužen za

šest kaznenih dela osuđen je na sedam godina zatvora. Sve u svemu šesnaest ljudi je proglašeno krivim za propast Enrona. Zanimljivo je da je dana 12. jula 2002. godine potencijalni svedok u skandalu Enron, Neil Coulbeck pronađen mrtav u parku u severo-istočnom delu Londona. Kompanija „Arthur Andersen” je takođe optužena i proglašena krivom za ometanje pravde i uništavanje hiljade dokumenata, brisanje poruka e-pošte i raznih datoteka povezanih sa njihovom revizijom Enrona. Iako je mali broj zaposlenih kompanije Arthur Andersen bio uključen u skandal oko Enrona, kompanija je zatvorena što je rezultiralo time da je 85.000 zaposlenika izgubilo radno mesto.

☞ „Helmsley Enterprises“ Inc. (SAD)

„Helmsley Enterprises“ Inc, je poznat po velikoj utaji poreza pomoću falsifikovanih dokumenata.

Naime, da bi povećala rashode i smanjila porez na dobit, Leona Helmsley, predsednica kompanije, falsifikovala je račune za 2,6 miliona dolara poslovnih troškova. Leona Helmsley je 1986. godine proglašena krivom i osuđena na 4

godine zatvora. Pored toga, morala je platiti još 7,1 milion dolara na ime štete. Leona Helmsley je u zatvoru provela 18 meseci. Sve do svoje smrti 20. avgusta 2007. godine, ostala je predsednica kompanije i na listi 100 najbogatijih Amerikanaca. Tvorac uspeha carstva „Helmsley Enterprises“ Inc., bio je Harry Helmsley. On je osnovao kompaniju 1938. godine i vodio je vizionarski uspešno dugi niz godina. Na žalost, on je umro 1987. godine. Nakon njegove smrti Leona Helmsley je prodala polovinu imovine kompanije za oko 2,5 milijardi dolara.

☞ “Parmalat SpA” (Italija)

“Parmalat SpA” je bila velika italijanska i europska kompanija za proizvodnju mleka i hrane sa 35.000 zaposlenih u 30 država.

Za nju je bilo vezano 5.000 italijanskih kompanija. Krajem 2003. godine otkriven je jedan od najvećih računovodstvenih skandala u istoriji kriminala. Parmalat je imao 8 milijardi eura skandaloznih računovodstvenih nepravilnosti, lažnih dokumenata i drugih smicalica. Prevario je “Bank of America” za iznos od 5 milijardi dolara pomoću lažnih dokumenata o depozitima u Parmalats Bonlat Financing Corporation na Kajmanskim ostrvima čime se klupko otkrivanja prevara i zakotrljalo. Calisto Tanzi, koji je tu kompaniju i pokrenuo 1961. godine, bio je glavna osoba prevare. Parmalat je izveo prevaru koristeći se fiktivnim prodajama stvarajući fiktivni prihod

preko svojih fiktivnih zavisnih društava. Pored toga je lažirao i dvostruke račune prodaje i prihoda. Problematicne zajmove prikazivao je kao akcijski kapital. Radi tih prevara koje su otkrivene Parmalat je bankrotirao 2003. godine. Naime, italijanska vlada je pokušala izvući Parmalat i restrukturirati ga, ali bilo je kasno, on je postao nepovratno insolventan i bankrotirao je. Parmalat je napravio veliku štetu farmerima i ostalim malim investitorima. Smatra se da između 70.000 i 90.000 malih investitora poseduje akcije ili obveznice Parmalata koje su postale praktično bezvredne.

☞ “Maxwell Communications” (Velika Britanija)

“Maxwell Communications” je stvorio 1,5 milijardi funti neto dugova nasuprot 1 milijarde aktive dajući aktivu u zalog i kasnije je prodajući. Opljačkao je penzione fondove i lažirao mnoge druge dokumente. “Maxwell Communications” kompanija je bankrotirala 1992. godine. Robert Maxwell je

bio medijski magnat što mu je omogućavalo da napadne svakoga ko bi se usudio da ga kritikuje. Robert Maxwell je bio poznat kao „nepošteni tajkun“ pa su se mnogi pitali kako je moguće da je takvom čoveku bilo dopušteno učiniti toliko mnogo zla pre nego što je zaustavljen. Mnogi krive i revizorsku kompaniju Coopers & Lybrand Deloitte zato što te prevare nisu zaustavili kroz svoje revizije. Drugi krive i neadekvatnost britanskih

računovodstvenih standarda koji su u velikoj meri kritikovani. Menadžer jedne velike britanske računovodstvene kompanije je nedelju dana pre Maxwellove smrti izjavio da „samo oni koji su gluvi i slepi mogu reći da stanje finansijskog izveštavanja i revizije kod Maxwella ne daje razlog za zabrinutost“. Naime, dvadeset godina pre glavnog skandala pojavili su se upozoravajući znakovi da je Maxwell čovek koji hronično nije u stanju razlikovati vlastitu imovinu od imovine njegovih akcionara. Uzrok svih prevara i skandala ležao je u tome da je Robert Maxwell odlučivao o svemu na izrazito centralizovan način. Takve situacije kod kojih je moć centralizovana isključivo u rukama jednog čoveka smatraju se u forenzici izrazito rizičnim situacijama u smislu opasnosti od prevare. Mnogi forenzičari smatraju da je to jedan od deset najjačih znakova upozorenja da je rizik od prevare izuzetno visok. U Maxwellovom slučaju pojavila se kombinacija centralizovane apsolutne moći u rukama nepoštenog čoveka koji je uz to bio i vešt u računovodstvenim manipulacijama. To se pokazalo kao ubitačna kombinacija.

☞ “Polly Peck” (Velika Britanija)

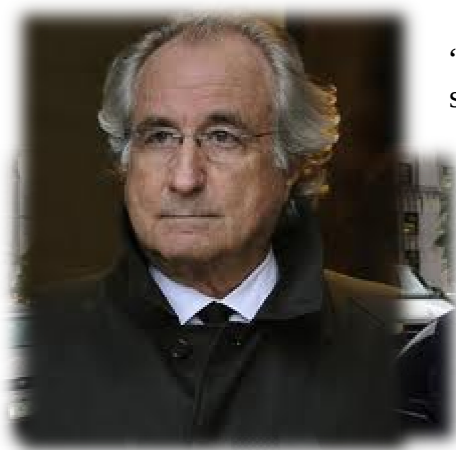
“Polly Peck” je bila britanska tekstilna kompanija koja je osamdesetih godina prošlog veka naglo narasla. Asil Nadir, turski kipranin poreklom, kupio je 58% udela u kompaniji i počeo sa njom upravljati. On je 1982. godine posao proširio i na trgovinu mineralnom vodom iz punionice u Turskoj prema Bliskom istoku. Procenjuje se da je prodao 100 milijona boca vode. Godine 1983., Nadir je nastavio širiti i tekstilno poslovanje kupovinom 76% udela u kompaniji Santana Inc. u SAD-u, kao i većinskog udela u kompaniji InterCity

PLC u Velikoj Britaniji. Nakon toga je tekstilno poslovanje proširio i na Daleki istok sticanjem većinskog udela u kompaniji Impact Textile Group i većinskog udela u kompaniji Palmon (UAE) Ltd., koja je bila proizvođač majica. U aprilu 1984. godine proširio je posao i na elektronsko poslovanje kupovinom 82% udela u kompaniji Vestel Electronics jedne od najvećih trgovinskih kompanija u Turskoj. Naknadno je pripojio i još nekoliko značajnih kompanija. Do 1989. godine, Polly Peck je postao međunarodni trgovac sticanjem 51%-tnog udela u japanskoj kompaniji za elektroniku

SANSU koja se kotirala na tokijskoj berzi. Za manje od 10 godina s tom naglo rastućom strategijom „Poly Peck“ je podigao tržišnu kapitalizaciju sa 300.000,00 funti na 1,7 milijardi britanskih funti, s dobiti pre poreza od 161,4 miliona funti, neto aktivom od 845 miliona funti i 17.227 zaposlenih. Međutim, u avgustu 1990. godine Asil Nadir je kompaniju preveo u potpuno privatno vlasništvo, ali odmah nakon toga je izjavio da se predomislio. Kasnije je nezavisnom istragom otkriveno da je Asil Nadir lažirao finansijske izveštaje varajući na kursnim razlikama (currency mismatch) između slabe turske valute i jakih evropskih valuta. Kapitalne gubitke je pozicionirao direktno u rezerve. Pored toga, kao većinski

vlasnik i direktor kompanije „Poly Peck“, Asil Nadir, učinio je i mnoge druge prevare i lažiranja finansijskih izveštaja. Novac iz Poly Pecka je transferirao u Severni Kipar. Revizori su opisali te transakcije kao nerazumne i izuzetno rizične oko čega se Asil Nadir sukobio sa revizorima. Kumulativni odliv novca je bio toliko velik da Nadir nije više mogao ispunjavati svoje obveze prema bankama. Do sloma je došlo 1990 godine. Tada je 20. septembra 1990. zaustavljeno trgovanje akcijama Nadirovih kompanija. Konačno, kompanija je propala, a protiv Asil Nadira je podignuta optužnica u 70 tačaka za lažiranje finansijskih izveštaja i krađu. Asil Nadir je, navodno, ukrao 30 miliona britanskih funti iz kompanije. Otkrilo se da su neke značajne stavke imovine kompanije Polly Peck bile potajno registrirane kao privatna imovina Asil Nadira. Nakon skandala i optužbe Asil Nadir je avionom pobjegao na Kipar. Zanimljivo je da je Peter Dimond, pilot koji ga je prevezao do Kipar bio osuđen za pomaganje u bekstvu, ali je to kasnije ukinuto na žalbenom sudu. Nadirova pomoćnica Elizabeth Forsyth je osuđena na pet godina zatvora za pranje 400.000,00 funti ukradenih iz Polly Peck-a, ali je i ona bila oslobođena na žalbenom sudu. Ministar Michael Mates je 1993. godine nakon optužbi u štampi da je imao bliske veze s Asil Nadirom podneo ostavku. Asil Nadir je tvrdio da su sve optužbe neosnovane i da su istražni organi zloupotrebili svoje ovlašćenja pa je pravično suđenje nemoguće. Godine 2002. disciplinsko telo je kaznilo revizorsku kompaniju Polly Peck-a sa 75.000,00 funti za propuste u reviziji. Skandal sa suđenjem i povratkom Asila nadira u veliku Britaniju traje do današnjih dana. On se vratio u Veliku Britaniju 26. avgusta 2010. gde je stavljen pod policijski nadzor do konačnog suđenja.

☞ “Tyco” (SAD)

“Tyco” je poznat po “magičnim” spajanjima i preuzimanjima kompanija.

“Magični” trgovac Dennis Kozlowski (Deal a day Dennis) napravio je konglomerat pripojivši 750 kompanija. To je sve napravio pomoću smicalica i manipulacija. Lažirao je finansijske izveštaje, pa čak i izveštaj o novčanim tokovima inflacionirajući ih pomoću brojnih akvizicija i outourcinga prodaje koji je prikazao kao investiranje. U svemu tome mu je pomagao njegov

finansijski direktor Mark Swartz. “Tyco” je donirao 5 miliona USD poslovnoj školi (Kozlowski Hall) na lično ime direktora Kozlowskog. Sve troškove privatnih zabava i letovanja s porodicom Kozlowski je teretio na kompaniju “Tyco”. Međutim, napravio je 9,4 milijarde USD gubitka u 2002 godini što je pokrenulo istragu i skandal. Kozlowski i Swartz su osuđeni na 30 godina zatvora.

☞ “WorldCom” Inc

“WorldCom” Inc., kompanija je veliki iznos operativnih troškova (3,8 milijardi USD) izvukla iz računa dobiti i prikazala ih kao nematerijalnu imovinu. Rezerve je pretvorila u prihode. Lažno je prikazala 11 milijardi dolara dobiti od redovitih aktivnosti iako je bila realno u gubitku 48,9 milijardi dolara. Pronađeno je da je u WorldComu izvedeno na razne načine 3,3 milijarde dolara računovodstvenih manipulacija. Nakon sprovedene istrage, u šestom mesecu 2002. godine “WorldCom” je bankrotirao, a Bernard J. Ebbers je osuđen na 25 godina zatvora i morao je platiti 45 miliona dolara odštete. Sprovedena revizija nakon bankrota pronašla je da WorldCom precenio nekoliko

akvizicija i to za ukupno 5,8 milijardi dolara. Kad se tome doda 48,9 milijardi dolara stvarnog gubitka uz 10 milijardi dolara prikazanog profita umesto gubitka, ukupna prevara u WorldCom-u iznosila je 79,5 milijardi dolara.

☞ “Bernard L. Mardoff Investment Securities LLC” (SAD)

“Bernard L. Mardoff Investment Securities LLC” je bio investicijski fond u kojem je izvedena sasvim jednostavna prevara prema klasičnoj “Ponzi šemi”. Bernard Mardoff, inicijator prevare, je bio jedan od najuglednijih brokera Wall Streeta čime je uspeo privući 13.555 ulagača koji su od početka devedesetih do 2008. godine uložili kod Mardoffa 64,8 milijardi USD. Fond nije ulagao sredstva na tržištu, nego ih je držao na računima u banci pa je potraživanja starih ulagača isplaćivao sredstvima od novih ulagača. To je najveća prevara pomoću Ponzi šeme u istoriji i puno je veća od one koju je izveo sam Charles Ponzi. Ponzi šema u 2008. godini, odnosno 90 godina nakon Carla Ponzija, još uvek funkcioniše sa velikim iznosima novca. Mardoff je 2009. godine

proglašen krivim za 11 federalnih prestupa, uključujući prevare sa hartijama od vrednosti, stvaranje mreže prevare, pranje novca, lažiranje finansijskih izveštaja, krađu novca zaposlenih i stvaranje lažnog dojma kod Komisije za hartije od vrednosti. Mardoff se nije hteo nagoditi s tužilaštvom i svu krivicu je preuzeo samo na sebe. Ipak, 03.septembra 2009. Mardoffov šef računovodstva David Friebling, proglašen je krivim za prevaru i obmane inspektora poreske uprave. Nakon njega je osuđen i Frank DiPascali, Mardoffova desna ruka. S obzirom na visinu kazne Mardoff bi trebao izaći iz zatvora 2139. godine. To je, naravno, nemoguće.

☞ America Online Inc. (AOL). (SAD)

America Online Inc. (AOL) je kompanija koja je 1982. godine počela posao u kompjuterskom području pod nazivom Control Video Corporation. Kasnije, 1989. godine promenila je ime u American Online. U januaru 2001. godine pripojila je kompaniju Time Warner i ušla je u internetsko područje poslovanja. Nekoliko godina kasnije kompanija AOL prepoznata je kao kompanija koja je primenila mnoge smicalice kreativnog računovodstva. Gregory Horton, potpredsednik za ljudske resurse i njegov šef prodaje Ruben Moreno razvili su mrežu lažnih transakcija između AOL-a i drugih kompanija koje su poslužile za krađu više od 2,3 miliona dolara. Horton je unajmio revizorsku kompaniju za 100.000 dolara za revidiranje AOL call centra kojim je on rukovodio, pa revizija nije ništa otkrivala. Skoro svi direktori AOL kompanije bili su pod istragom. Dva bivša direktora AOL kompanije Wakeford, K.D. i Tuli, J.P, optuženi su za criminal, a bivši CEO odeljenja Homestore.com, osuđen je na 15 godina zatvora nakon što ga je porota proglasila krivim za zaveru, "insajdersku" trgovinu, izradu lažnih finansijskih izveštaja i laganje revizorima. Wakeford je izveo šemu koja je uključivala kompleksnu strukturu „povratnih transakcija“ („round-trip“ transactions) s trećim kompanijama kako bi se manipulacije što više zamrsile i zamaglile. Među dokumentima koje su pronašli tužilac i FBI agenti u AOL kompaniji bilo je veliki broj onih kojima se u zadnji trenutak popravljao rezultat. Poznato je da su povećali lažne prihode, manipulirali obračunom amortizacije i slično. Gregory Horton je bio toliko vešt da nije bio osuđen ni za kakav kriminal. Incident koji je izazvao Horton učinio je i nešto dobro. Mnogi kontrolni mehanizmi i interna revizija uvedeni su u poslovanje AOL kompanije nakon tog incidenta.

☞ Satyam Computer Services (Indija)

Skandal indijske kompanije Satyam Computer Services javno je objavljen 07. januara 2009. godine kad je njen predsednik Ramalinga Raju podneo ostavku zbog toga što se otkrilo da su računi te kompanije bili falsifikovani. Raju je priznao da su finansijski izveštaji kompanije Satyam bili lažirani na sledećim stavkama:

- falsifikovanjem su povećani iznosi gotovine i salda na bankovnim računima sa stvarnih 1,09 milijardi USD na 1,16 milijardi USD koji su prikazani u knjigama,
- izostavljene su iz izveštaja kamate u iznosu od 1,16 milijardi USD,
- smanjene su obveze za 266,91 miliona USD,

- smanjene su pozicije dugova sa 575,27 miliona USD na 106,33 miliona USD.

Raju je tvrdio da on i direktor kompanije nisu imali nikakve koristi od lažno povećanih rezultata poslovanja kao i to da niko od članova uprave nije znao za lažiranje izveštaja. Razlika između stvarnih brojki i onih prikazanih u finansijskim izveštajima rasla je tokom godina jer je poslovanje bilo loše. Kao razlog lažiranja finansijskih izveštaja radi prikazivanja boljih poslovnih rezultata od stvarnih Raju je naveo nastojanje da se izbegne preuzimanje do kojeg je moglo doći ako se iskažu loši rezultati. Ramalinga Raju je uhvaćen i optužen za više krivičnih dela kao što su kriminalne zavere, zloupotreba poverenja i falsifikovanje. Odeljenje kriminalističke policije uhapsilo je i finansijskog direktora Satyam kompanije koji je zadržan u pritvoru. Nakon toga je ispitivano i saučesništvo revizorske kompanije PricewaterhouseCoopers u tom skandalu. Dana 14. januara 2009. godine, indijski Price Waterhouse je objavio da su se njihove revizije zasnivale na

lažnim informacijama dobivenim od uprave Satyam kompanije. Analitičari u Indiji su isticali da i oni sada imaju svog „Enrona“. Sva hipokrizija se ogleda u tome što je Satyam 2008. godine bio dobitnik nagrade za korporativno upravljanje u oblasti upravljanja rizicima. Na njujorškoj berzi 2008. godine akcija Satyam

kompanije vredila je 29.10 USD da bi nakon skandala pala na 1,80 USD. Ono što je posebno zanimljivo u ovom slučaju je to da je kriminalistička policija obelodanila na sudu da je Satyam prikazivao broj zaposlenih od 53.000, a stvarni broj zaposlenih je bio svega 40.000. Predsednik kompanije Raju je, navodno, uzimao svaki mesec novac od plata 13.000 nepostojećih zaposlenih.

3. POJMOVNO ODREĐENJE FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA

Kada su u pitanju primeri zloupotreba u računovodstvu i poslovnim prevarama, oni bi se mogli nabrajati u nedogled, jer je mašta ljudi koji lažiraju finansijske izveštaje neiscrpna. Neke od zloupotreba računovodstva su otkrivene i izazvale su velike računovodstvene skandale, međutim, znatno je više onih koje nisu otkrivene. Postavlja se pitanje kako se poverilac ili investitor može boriti protiv informacija iz izveštaja u kojima je zluporabljeno računovodstvo? Laički i logičan odgovor bi bio da se protiv problema treba boriti pomoću revizije finansijskih izveštaja. Međutim, praksa je pokazala da revizija finansijskih izveštaja samo donekle predstavlja zaštitu od zloupotrebe kreativnog (manipulativnog) računovodstva, ali na žalost, ne dovoljnu. Naime, finansijski izveštaji preduzeća koje su izazvale velike računovodstvene skandale bili su revidirani. Ta konstatacija prikazuje da revizija finansijskih izveštaja ne pruža dovoljnu zaštitu od prevara i lažnih prikaza u

finansijskim izveštajima. Time je značajno poljuljan integritet revizora i istaknut problem korupcije i na tom polju. Sa druge strane, većina preduzeća nije zakonski obavezna da revidira svoje finansijske izveštaje, pa kod njih nema ni tog prvog stepena zaštite od lažnih prikaza ili odstupanja istinitog i fer izveštavanja.

Poverilac, potencijalni partner, investitor, odnosno zainteresovane stranke stepen svoje zaštite od zloupotrebe kreativnog računovodstva⁴ i namernih prevara može povećati primenom forenzičkog računovodstva. Ono nije ograničeno bilo kojom vrstom standarda ili forme, ono se konstruiše na ekspertskoj osnovi i ima za cilj da procenom utvrdi istinit i fer prikaz stanja i rezultate kompanije.

Budući da su poslovni ljudi i svi ostali korisnici finansijskih izveštaja u današnje vreme poučeni lošim iskustvima sve oprezniji, forenzično računovodstvo je najbrže rastuće područje računovodstva. Neka velika preduzeća, a posebno banke i osiguravajuća društva u SAD i Kanadi, kao i mnoge institucije imaju odeljenja za forenzično računovodstvo i poslovnu forenziku. Pojedini autori smatraju da će forenzično računovodstvo u XXI veku biti isto ono što je za otkrivanje zločina u XIX veku bila analiza otisaka prstiju, a u XX veku DNA analiza. Naime, budući da se složenost zlodela i težina njihovog otkrivanja stalno povećava, potrebno je razvijati odgovarajuće metode i mehanizme za njihovo sprečavanje.

3.1. Istorija forenzičkog računovodstva

Smatra se da su počeci pravog forenzičnog računovodstva vezani za sudski postupak Meyer protiv Sefton-a 1817. godine, gde se sudilo u procesu proglašavanja bankrota. Potom su škotske računovođe izdavale svoje ekspertize u vidu mišljenja u arbitražnoj podršci u 1820-tim godinama. Interesovanje za forenzičko računovodstvo se proširilo Sjedinjenim Američkim Državama i Engleskom početkom dvadesetog veka. Jedna od prvih institucija koja je počela sa korišćenjem usluga forenzičkih računovođa je Poreska uprava.

Al Capone⁵, čuveni mafijaš, je verovatno jedna od prvih žrtava forenzičkih računovođa, iako se tada nije koristio taj naziv, jer je osuđen zbog utaje poreza na osnovu dokaza pribavljenih istraživanjem knjigovodstvenih evidencija o njegovim poslovima. Savezna istražna agencija poznatija kao FBI (od engl. Federal Bureau of Investigation) je odlučila da koristi usluge forenzičkih računovođa, pa je zaposlila oko 500 takvih agenata tokom II Svetskog rata. Kao profesija, forenzičko računovodstvo je nastavilo da se razvija tokom druge polovine XX veka kako su se opšte prihvaćeni računovodstveni principi (GAAP od engl. Generally Accepted Accounting Principles) i Zakon o porezu rasprostranjeno koristili i postajali obavezujući.

Veruje se da je naziv "forenzično računovodstvo" (Forensic Accounting) prvi upotrebio Maurice E. Peloubet (partner u računovodstvenoj kompaniji u Njujorku) još 1942. godine u svom članku "Forensic Accounting: Its Place in Today's Economy".

⁴ eng. creative accounting. Kreativno računovodstvo je upotreba i zloupotreba (use and abuse) računovodstvenih tehnika i načela da bi se prikazali finansijski rezultati koji odstupaju od istinitog i fer prikazivanja (O Regan, P.). Kreativno računovodstvo je transformacija finansijskih računovodstvenih prikaza od onoga što je stvarno u ono što subjekat želi da prikaže koristeći postojeća pravila i/ili ignorišući neka od njih (Naser, K.).//izvor: Muminović, S, *Forenzičko računovodstvo, potreba ili pomodarstvo*, Revizor, vol. 14, br. 54, str. 9-25, 2011. godina

⁵ Crumbley D.L., *Only an accountant could catch Al Capone*, (<http://www.bus.lsu.edu/accounting/faculty/lcrumbley/forensic.html>).

On je izjavio da su tokom rata, i javno i industrijsko računovodstvo, bili i ostali u funkciji forenzičnog računovodstva, naglašavajući da je do tada forenzično računovodstvo korišteno samo u sudnici, te da pripremljeni finansijski izveštaji nisu imali sve karakteristike forenzičnog računovodstva.⁶ Prvu knjiga o forenzičnom računovodstvu napisao je Francis C. Dykeman 1982. godine.

Američki institut ovlašćenih javnih računovođa je 1986. godine izdvojio šest oblasti parničnih usluga - štete, antimonopolska analiza, računovodstvo, procena vrednosti, opšti konsalting i analiza. Godine 1988. osnovano je udruženje ovlašćenih istražitelja prevare – ACFE, dok je prvi američki koledž za forenzičkog istraživača osnovan 1992. godine. Američki odbor forenzičkih računovođa je osnovan 1997. godine, a prvi časopis iz ove oblasti osnovan je 2000. godine pod nazivom “Journal of Forensic Accounting, Auditing, Fraud and Taxation”.

Tabela 1: Nekoliko najvažnijih prekretnica u forenzičkom računovodstvu

Godina	Događaj
1942.	Maurice E. Peloubet objavio „Forensic Accounting: It's place in today's economy.“
1982.	Francis C. Dykman napisala knjigu "Forensic Accounting: The Accountant as an Expert Witness.“
1986.	AICPA ⁷ izdaje Practice Aid # 7, naznačivši šest oblasti parničnih usluga - štete, antimonopolska analiza, računovodstvo, procena vrednosti, opšti konsalting i analiza.
1988.	Osnovano Udruženje ovlašćenih istražitelja prevara (Association of Certified Fraud Examiners - ACFE).
1988.	Novi žanr detektivskih romana u kojim je forenzički računovođa bio zvezda.
1992.	Osnovan Američki koledž za forenzičkog istraživača.
1997.	Osnovan Američki odbor forenzičkih računovođa.
2000.	Osnovan časopis Journal of Forensic Accounting, Auditing, Fraud and Taxation.

izvor: Ramaswamy V, New Frontiers: Training Forensic Accountants Within The Accounting Program, Journal of College Teaching & Learning, Vol. 4, No 9, September 2007, pp. 31-38

3.2. Definisanje forenzičkog računovodstva

Iako je sam pojam forenzičko računovodstvo relativno nov, nema mnogo razlika u definicijama brojnih autora. Sve definicije navode kompleksnost, interdisciplinarnost (integracija računovodstva, revizije, statistike i ekonomike preduzeća i istražiteljskih veština) i mogućnost korišćenja rezultata u sudskim postupcima. Iako se u kontekstu forenzike za pojam forenzičko računovodstvo ponekad kao sinonim koristi i forenzička revizija, to nikako ne implicira

⁶ Kolenda S, *Forenzičko računovodstvo u funkciji razotkrivanja gospodarskog kriminala*, Računovodstvo i menadžment RIM, 12. Međunarodna znanstvena i stručna konferencija, Zbornik radova, Svezak I – znanstveni radovi, „Hrvatski računovođa“ Neovisna udruga računovođa , poreznih savjetnika i finansijskih djelatnika, Zagreb – Split, 2011. godina, str. 193

⁷ eng. The American Institute of Certified Public Accountants - Američki institut ovlašćenih javnih računovođa

izjednačavanje pojma računovodstva i revizije.⁸ Forenzičko računovodstvo predstavlja detaljno i dublje ispitivanje od obične revizije, usmereno na otkrivanje zlodela i prevara i sankcionisanje počinitelja, odnosno izvođenje pripremnih radnji za sankcionisanje. Forenzičko računovodstvo je postupak ispitivanja koji sprovedu ovlašćeni istražitelji prevare sa ciljem dokazivanja nastanka prevare u preduzeću i identifikovanja počinitelja.

Poslovni rečnik⁹ definiše forenzičko računovodstvo kao primenu računovodstvenih metoda za praćenje i prikupljanje forenzičkih dokaza, obično za istrage i krivično gonjenje krivičnih dela, kao što su pronevere ili prevare. Prema Investopedii¹⁰, forenzičko računovodstvo koristi računovodstvo, reviziju i istražne veštine za sprovođenje ispitivanja finansijskih izveštaja preduzeća. Takve su računovodstvene analize pogodne za sud, ispitivanje i vrednovanje finansijskih podataka preduzeća, ili pojedinca za upotrebu kao dokazni materijal na sudu. Može se sprovesti u okviru krivičnog gonjenja za prevare, pronevere ili u određenju nemara, ili čak kako bi se utvrdilo koliku odštetu pojedinac treba da plati.

Sredinom devedesetih godina prošlog veka, pojedini autori, poput W. T. Thornhill-a, isticali su da je forenzičko računovodstvo relativno nova disciplina i da zato još nema zvaničnu definiciju koja bi bila prihvaćena kao standard. Određeni broj teoretičara, u kasnijem periodu, uložio je napor u pravcu njenog jasnijeg određenja. Među teoretičarima koji su uložili značajan napor u izučavanju forenzičkog računovodstva ističu se Jack G. Bologna i Robert J. Lindquist, koji između ostalog smatraju da forenzičko računovodstvo predstavlja opšti izraz upotrebljen da opiše bilo koju finansijsku istragu koja može dovesti do sudskog postupka. Navedeni autori napominju da se ova disciplina suštinski bavi odnosima i primenom finansijskih činjenica u rešavanju sudskih postupaka i sporova. Postoje i stavovi koji zastupaju šturu tezu da forenzičko računovodstvo predstavlja primenu revizorskih veština na okolnosti koje imaju sudske posledice. Sa druge strane teoretičari Owojori A. A. i Asaolu T. O. daju šire određenje forenzičkog računovodstva smatrajući ga praksom korišćenja računovodstvenih, revizorskih i istražnih veština u pomoći u pravnim stvarima i primeni posebnih znanja kod dokazivanja ekonomskih transakcija.¹¹

Od brojnih definicija koje se nalaze u literaturi koja se bavi forenzičkim računovodstvom najpotpunijom se čini ona koju je dala ACFE - Association of Certified Fraud Examiners. Prema ovom udruženju ovlašćenih istražitelja prevara forenzičko računovodstvo je korišćenje računovodstvenih veština u potencijalnim ili stvarnim civilnim ili krivičnim sporovima, uključujući opšteprihvaćene računovodstvene i revizorske principe; utvrđujući gubitke profita, prihoda, imovine, ili štete, procene internih kontrola, prevare i sve drugo što zahteva uključivanje računovodstvenih ekspertiza u pravni sistem.¹² Ključne komponente forenzičkog računovodstva, u skladu sa navedenim, čine računovodstvene veštine, revizorske tehnike i istražiteljske procedure.

⁸ Muminović S, *Forenzičko računovodstvo, potreba ili pomodarstvo*, Revizor, vol. 14, br. 54, str. 9-25, 2011. godina // prema: Crumley, D.L., Heitger, L.E. and G.S. Stevenson, *Forensic and Investigative Accounting*, CCH, Chicago, 2007. p.3

⁹ www.businessdictionary.com/definition/forensic-audit.html

¹⁰ www.investopedia.com/terms/f/forensicaccounting.asp

¹¹ Petrović A, *Forenzička revizija: kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Proleter, Novi Sad, 2010. godina, 179. strana, prema: Owojori, A.A, Asaolu T.O. The role of Forensic Accounting in Solving the Vexed Problem of Corporate World, *European Journal of Scientific Research* 2009, page 184. i Bologna, G. Jack., Lindquist, J. Robert V. *Fraud Auditing and Forensic Accounting*... op.cit., page 42

¹² www.forensicaccounting.com

Imajući u vidu sva navedena stanovišta i očigledno preovlađujuće stavove o forenzičkom računovodstvu kao pojmu koji podrazumeva primenu računovodstvenih znanja u širem smislu te reči, forenzičko računovodstvo se može definisati kao primena računovodstvenih, revizorskih i svih drugih finansijskih veština i znanja u razjašnjavanju finansijskih odnosa, činjenica i transakcija koje mogu biti ili su već predmet sudskog postupka.

4. FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO KAO PROFESIJA

Forenzičko računovodstvo nije nova profesija nego su u poslednje vreme banke, osiguravajuće kompanije čak i policijske agencije pojačale upotrebu ovih eksperata. Ispitivanje koje je sproveda firma Kessler International (firma za istraživanje i forenzičko računovodstvo) je pokazalo da postoji rastuća potreba zaiskusnim forenzičkim računovođama. Kompanija ABCnews.com je u isto vreme izvestila da se očekuje da će sve više kompanija koristiti usluge forenzičkih računovođa kao preventivnu meru kako zahtev za istinitim i verodostojnim finansijskim izveštavanjem raste u jeku poslednjih računovodstvenih skandala. Američki US News i World Report su proglasili profesiju forenzičkog računovođe kao jedan od najsigurnijih puteva za razvoj karijere u narednih nekoliko godina. Zapravo, grupa autora časopisa „U.S. News and World Report“ su 1996. godine među 20 najtraženijih poslova budućnosti ubrojali i forenzičko računovodstvo, opisavši forenzičke računovođe kao „pse tragače koji u finansijskim izveštajima korporacija njuškaju kriminalne radnje“. Sa druge strane, domaći nedeljnik magazin „Still Kurir“, u broju 142, od dana 12.09.2009. godine, u tekstu Milice Prelević pod naslovom „Poslovi kojih nije bilo“, ukazuje na deset novih područja obrazovanja u svetu na koje treba obratiti pažnju. Pomenuti nedeljnik opisuje forenzičke računovođe kao detektive za novčana pitanja koji istražuju sumnjive novčane transakcije i koji, pored računovodstvenih, poseduju i široka znanja o poslovanju, a forenzičko računovodstvo svrstava u profesiju koja će se sve više tražiti.¹³

4.1. Delokrug forenzičkog računovodstva

Forenzičko računovodstvo podrazumeva postupke, metode i tehnike sa ciljem da se utvrdi šta se u poslovanju:

- ☞ pogrešno radi, pogrešno prikazuje i izveštava (fraudulent financial reporting),
- ☞ ima li podmićivanja i korupcije – (bribery and corruption),
- ☞ postoji li prevara ili namera prevare (fraud or fraudulence),
- ☞ ima li krađe (theft),
- ☞ ima li pranja novca (money laundering),
- ☞ ima li iskrivljivanja informacija (misrepresentation),
- ☞ ima li iznuđivanja (extortion),
- ☞ ima li falsifikovanja (forgery) i slično.

¹³ Petrović A, *Forenzička revizija: kriminalne radnje u finansijskim izveštajima*, Proleter, Novi Sad, 2010. godina, 179. strana

Forenzika je dubinsko snimanje i istraživanje događaja koji izazivaju sumnju da se nešto krivo radi ili da je moguća prevara. Američki institut ovlašćenih javnih računovođa (AICPA) razvrstao je forenzično računovodstvo prema nameni u dve sledeće kategorije:

- ✎ Istražiteljske usluge, koje se mogu i ne moraju koristiti za svedočenje na sudu,
- ✎ Usluge u sudskim sporovima, gde se forenzički računovođa pojavljuje u ulozi eksperta, konsultanta i u ostalim ulogama, odnosno u ulozi sudskog veštaka.

Istražiteljske usluge su usluge kod kojih forenzički računovođa istražuje prevare, koristeći svoje znanje iz računovodstva za otkrivanje i sprečavanje prevara, pronevera i pogrešnih prikazivanja. Usluge u sudskim sporovima obuhvataju svedočenja od strane istražitelja prevare, zatim vrednovanje imovine kao što je to potrebno u slučajevima razvoda ili podele imovine na suvlasnike.¹⁴

Najčešća područja prevare vezene za računovodstvo su:

- ✎ Nepoštivanje zakonskih propisa sa ciljem prikazivanja željenih rezultata,
- ✎ Falsifikovanje podataka i knjigovodstvenih isprava,
- ✎ Prikazivanje fiktivnih događaja,
- ✎ Namerno iskrivljivanje poslovnih događaja,
- ✎ Prikrivanje krađe novca i ostale imovine.

Nepoštivanje zakonskih propisa sa ciljem prikazivanja željenih rezultata predstavlja zanemarivanje zakonskih propisa i prilagođavanje prikaza, sa namerom lažiranja u nadi da to neće biti otkriveno. Ciljevi nepoštivanja zakonskih propisa mogu biti različiti, sve od prikazivanja boljih rezultata kako bi menadžeri sebi isplatili nagrade, do prikazivanja lošijih rezultata kako bi se smanjile obveze prema porezu. Lažni rezultati postižu se manipulacijama računovodstvenih stavki kako bi se dobio željeni rezultat ili utajio porez. Prikazivanje fiktivnih događaja izvodi se pomoću fiktivne dokumentacije i poslovanja s fiktivnim preduzećima ili legalno osnovanim preduzećima koje služe za obavljanje fiktivnih poslova. Namerno iskrivljivanje poslovnih događaja predstavlja tumačenje i knjiženje nekog poslovnog događaja na potpuno drugačiji način od istine kako bi se postigao željeni cilj. Najbolji primer za namerno iskrivljivanje poslovnih događaja je tumačenje štetnih događaja kako bi se naplatila šteta od osiguravajućih društava. Prikrivanje krađe novca i druge imovine najčešće je povezano s falsifikovanjem knjigovodstvenih isprava i raznih izveštaja.

Kad preuzme forenzičku istragu u nekom preduzeću, forenzičar može delovati na:

- ✎ internom polju unutar preduzeća i
- ✎ na eksternom polju, odnosno izvan preduzeća.

Na internom polju unutar poduzeća forenzičari istražuju moguće prevare:

- ✎ zaposlenih i
- ✎ menadžera.

Na eksternom polju forenzičar istražuje moguće prevare od strane:

¹⁴ Forensic Accounting and FAU: An Executive Graduate Program. By: Young, George R. Issues in Accounting Education. Nov2008, Vol. 23 Issue 4, p593-599. 7p. 1 Chart // EBSCO

- ☞ kupaca,
- ☞ dobavljača,
- ☞ banaka i
- ☞ ostalih partnera.

U tabeli 2. prikazani su najčešći oblici internih i eksternih prevara koje forenzičari istražuju.

Tabela 2: Najčešći oblici internih i eksternih prevara

Prevare na internom polju		Prevare na eksternom polju
Zaposleni	Menadžeri	
Krađa zaliha i druge imovine	Pogrešno prikazivanje rezultata poslovanja	Falsifikovani računi primljeni od spoljašnjih izvora
Zloupotreba gotovine	Lažni računi za prihode i troškove	Prezentovanje lažnih informacija
Krađa novca primljenog od kupaca (lapping)	Isisavanje novca pomoću prijateljskih preduzeća	Krađa intelektualnog vlasništva
Krivotvorenje finansijskih isprava	Falsifikovanje isprava	Lažni računi od dobavljača
Lažni računi za troškove	Primanje i davanje mita	Obmana kupaca i investitora
Novac za plaćanje na crno	Novac za plaćanje na crno	Podmićivanje / tajne provizije
Primanje mita (kickback)	Nepoštene kupoprodaje na štetu preduzeća	Nepoštene ponude cena
Pozajmice koje se ne vraćaju	Insajderska trgovina	Lažni ugovori
Lažno prikazivanje radnih sati i učinka	Neplaćanje računa	Neplaćanje računa od strane kupaca
Korišćenje službenih automobila u privatne svrhe	Neisporučivanje naplaćene robe	Neisporučivanje naplaćene robe od strane dobavljača
Korišćenje sredstava preduzeća u privatne svrhe	Obmana kupaca	Obmana dobavljača
Rad za vlastite potrebe u toku radnog vremena	Varanje na kvalitetu i količini isporučene robe	Varanje na kvalitetu i količini isporučene robe

izvor: Belak V, Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo borba protiv prijevare, Belak excellens doo, Zagreb, 2011. godina, 120. strana

4.2. Znanja i veštine potrebne u forenzičkom računovodstvu

Znanja i veštine potrebne u forenzičkom računovodstvu mogu se sistematizovati ovako:

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO = Računovodstvo + Revizija + Ekonomika + Statistika + Informatika + Poznavanje pravne regulative + Istražiteljske veštine

Kao što se može videti, za obavljanje forenzičnog računovodstva potrebna su mnoga znanja i veštine. Često pojedinac nije u stanju da poseduje sva potrebna znanja i veštine nego je potrebno sastaviti tim forenzičara koji su specijalisti u određenim granama.

- ☞ Računovodstvena znanja i veštine su najvažnije za forenzičara jer se najveći deo poslovne forenzike odnosi upravo na istraživanje računovodstvenih podataka i finansijskih izveštaja. Forenzičar iz područja forenzičnog računovodstva treba detaljno da poznaje računovodstvene standarde, poreske zakone i strukturu finansijskih izveštaja.
- ☞ Revizorska znanja i veštine su potrebne kako bi forenzičar znao do koje mere se može pouzdati u revizijske izveštaje. Pored toga, mnogi revizorski testovi se koriste i u forenzičkim istraživanjima ili u kontroli sprovedene revizije.
- ☞ Znanja iz ekonomike poduzeća su forenzičaru neophodna kako bi stekao dojam o očekivanim rezultatima poslovnih događaja koje upoređuje s prikazanim rezultatima subjekta koji je predmet istrage. Preciznije rečeno, forenzičar treba da poseduje znanja iz područja menadžerskog računovodstva koje se bavi istraživanjem odnosa finansijskih pozicija, analizom finansijskih izveštaja, planiranjem, definisanjem relevantnih informacija, analizama osetljivosti, analizom kretanja cena deonice, istraživanjem metoda kreativnog računovodstva i tome slično.
- ☞ Znanja i veštine iz statistike su jako važne za forenzičara jer on mora da obavi statističke obrade mnogih podataka i odnosa u finansijskoj analizi i, što je još važnije, mora znati da protumači te rezultate. Pored toga, kod upotrebe statističkih podataka moguće su mnoge manipulacije u prikazivanju rezultata koje forenzičar treba da otkrije.
- ☞ Informatička znanja i veštine su neophodna forenzičaru kako bi mogao da uđe u računovodstvene podatke i obraditi te podatke pomoću računara, i kako bi mogao koristiti posebno pripremljene računarske programe. Forenzičar ne mora biti informatički stručnjak da bi radio forenzično računovodstvo. Dovoljno je da poseduje temeljna znanja i veštine iz informatike. Međutim, kad je u pitanju računarska forenzika koja je usmerena na otkrivanje računarskih prevara, forenzičar mora biti stručnjak iz informatike.
- ☞ Poznavanje pravne regulative neophodno je za forenzičara koji mora pripremiti dokaze za sudske postupke. To se posebno odnosi na forenzičare iz Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva finansija i tužilaštva. Oni moraju detaljno poznavati istražiteljske postupke kako bi izvedeni dokazi bili punovažni i neoborivi na sudu.
- ☞ Istražiteljske veštine su neophodne forenzičaru kako bi znao što će tražiti, gde će tražiti i kako će voditi intervju s osumnjičenim osobama i svedocima. Pri tome, forenzičar treba znati da koristi i video zapise ako takvi postoje. Istražiteljske veštine se stiču posebnim vrstama edukacije i praksom, kao i učenjem od starijih iskusnijih kolega.

Kao što možemo videti, da bi ispunili zadatke koji su im dodeljeni, forenzičke računovođe moraju imati solidne osnove računovodstva i revizije, dobro razvijenu sposobnost verbalne i pisane komunikacije, sposobnost uočavanja detalja, sposobnost da efektivno primene istražne tehnike, iskustvo u istragama, nezavisnost i zavidan stepen poznavanja upotrebe informacionih tehnologija u računovodstvenim i revizorskim procedurama. Pod solidnim osnovama računovodstva i revizije po pravilu

se podrazumeva posedovanje sertifikata i licence za sertifikovanog računovođu.¹⁵ Ostala znanja i veštine stiču se dodatnim obrazovanjem i iskustvom.

Kako raste primena i područje rada forenzike u računovodstvu, mnoge visoke škole i univerziteti redizajnirali su svoje računovodstvene programe u cilju pružanja dodatne edukacije studentima (specijalizacija osiguranja, slučajevi prevara ili drugih specijalizovanih područja forenzičkog računovodstva) zainteresovanim za karijeru forenzičkog računovođe (među njima su i Ekonomsko-poslovni fakultet Maribor, i Sveučilišni centar za forenzičke znanosti Sveučilišta u Splitu¹⁶).

Pored navedenih stručnih znanja i iskustva, od forenzičkih računovođa se, saglasno etičkom kodeksu za profesionalne računovođe, zahteva da pri radu pokažu:

☞ SKEPTICIZAM - Profesionalni skepticizam sadrži nekoliko važnih zahteva:¹⁷

- ✓ otvorenost (otvorenost je zapravo zahtev da se zadrži neutralnost u sprovođenju procedura i da se ne dozvoli da pretpostavljeni karakter klijenta zameni objektivne dokaze),
- ✓ pojačani razvoj opreznosti (insistiranjem na opreznosti se želi osigurati da će pre izvođenja svakog zaključka biti razmotreni svi raspoloživi dokazi i procenjeno da li se sa dovoljno sigurnosti može izneti konkretna tvrdnja) i
- ✓ traženje potvrde za svaki zaključak (u istragama prevara, kao i u reviziji, poverenje treba ukazati samo činjenicama koje su proverene. Ovde nije primenljiv etički stav – verujem da je tačno dok se ne dokaže suprotno).

☞ NEZAVISNOST - Nezavisnost ima jednak značaj za forenzičkog računovođu kao i za revizora. Forenzički računovođa će se smatrati nezavisnim ako je intelektualno pošten, priznat kao nezavisan, bez ikakvih obaveza ili interesa u odnosu na klijenta, menadžment ili vlasnike. Nezavisnost se može smatrati pretpostavkom za naredni zahtev – objektivnost.

☞ OBJEKTIVNOST - Objektivan pristup raspoloživim dokazima je osnova ovog zahteva. Na objektivnosti se posebno insistira kada se radi o dokazima koji podržavaju tvrdnje menadžmenta, a nalaze se u područjima koja omogućavaju više subjektivnosti, kao što su, na primer, procene budućih gubitaka.

4.3. Vrste računovodstvenih forenzičara

Istovremeno sa razvojem forenzičnog računovodstva razvija se i tipologija forenzičara i to uglavnom zavisno od namene i vrste posla koji obavljaju. Najpre je potrebno utvrditi jasnu razliku između komercijalnih revizora i forenzičara. Komercijalni revizor utvrđuje jesu li finansijski izveštaji u skladu s računovodstvenim standardima, poreskim propisima i ostalim relevantnim propisima. Forenzičar istražuje mnogo dublje sve činjenice i uzroke sumnjivog događaja, ali i mogućeg događaja koji može dovesti do prevare. Forenzičko računovodstvo je razvijeno za sudske potrebe, ali je u poslednje vreme preneseno i u komercijalnu sferu. Zbog toga

¹⁵ prema Zakonu o računovodstvu i reviziji objavljenom u „Službenom glasniku RS br. 46/2006, 111/2009 “// dostupno: <http://urrgb.com/index.php?topic=3374.0>

¹⁶ Muminović, S, *Forenzičko računovodstvo, potreba ili pomodarstvo?*, Revizor, vol. 14, br. 54, 2011. godina, 23. strana

¹⁷ Forensic and Investigative Accounting, Fifth Edition. By: Shaub, Michael K.; Ruble, Michael R. Issues in Accounting Education. May2012, Vol. 27 Issue 2, p582-582. 1p// EBSCO

je došlo do različitih vrsta računovodstvenih forenzičara s obzirom na njihov angažman. Tako je nastala podela forenzičara na¹⁸:

☞ Državne inspektore – forenzičare

Obuhvataju tri glavne grupe forenzičara i to: inspektori poreske uprave, policijski inspektori u odeljenju privrednog kriminala i istražitelji tužilaštva.

☞ Interne revizore – forenzičare

Obuhvataju posebnu grupu internih revizora i osoblja u internoj kontroli posebno uvežbanih i obrazovanih za otkrivanje težih prestupa u poslovanju preduzeća. Na primer, mnoga preduzeća, koja imaju dislocirane poslovne jedinice u zemlji i inostranstvu ne mogu na jednostavan način kontrolisati postupke svojih menadžera i ostalog osoblja, pa je neophodno sprovesti iznenadna forenzička ispitivanja kad god se pojavi sumnja da postoji mogućnost prevare, krađe, isisavanja novca iz kompanije ili lažiranja finansijskih izveštaja. Osiguravajuće kompanije imaju posebno obučene forenzičare za otkrivanje prevara u osiguranju života i imovine, jer su na tom polju vrlo česti pokušaji prevare. Mnoge velike banke, takođe, imaju timove forenzičara koji procenjuju finansijsku sposobnost tražitelja kredita.

☞ Komercijalne računovodstvene forenzičare

Oni su najbrojnija grupa forenzičara u SAD. Oni su se razvili kao odgovor na rastuće potrebe forenzičkih istraživanja koje državni inspektori ne mogu pokriti. U tu grupu spadaju računovodstveni forenzičari, revizori prevare i kompjuterski forenzičari koji deluju u komercijalnoj sferi.

☞ Sudske veštake

Oni su forenzičke računovođe za područje finansijsko računovodstvene forenzike, ali sa usko usmerenim poljem delovanja i posebnim odobrenjem, pa se mogu posmatrati kao posebna kategorija. Naime, sudski veštak je forenzičar ali ne mora svaki forenzičar biti sudski veštak.

4.4. Zadaci forenzičkog računovođe

Forenzički računovođa se angažuje da istraži sumnje o postojanju prevare i da pribavi dokaze o tome. Imajući u vidu da se prevare mogu javiti u svim poslovnim aktivnostima, a prevare putem finansijskih izveštaja mogu nastati ne samo u postupku njihove pripreme, već i u poslovnim aktivnostima čije se posledice iskazuju u finansijskim izveštajima, jasno je da postoji velika raznolikost pristupa ispunjenja primarnog cilja. Bez obzira na raznolikost područja u kojima se prevare javljaju i raznolikost interesa strana koje angažuju forenzičkog računovođu u ostvarivanju ciljeva da se prevare otkriju i istraže, redovno se postavljaju sledeća pitanja:¹⁹

☞ Ko je uključen u prevaru?

☞ Da li je počinioc upućen da nije predmet istrage od strane supervizora?

☞ Koliki je ukupan uticaj netačnosti na finansijske izveštaje?

☞ Tokom kog perioda se događala prevara?

¹⁸ Idowu Sam, *SO YOU WANT TO BE A FORENSIC ACCOUNTANT?* Accountancy Ireland. Dec2011, Vol. 43 Issue 6, p65-66. 2p. // EBSCO

¹⁹ Škarić J. K, *Forenzičko računovodstvo – instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti*, Zbornik radova sa 13. Kongresa SRRRS, Banja Vrućica, 2009.god

- ☞ Da li su identifikovani značajniji načini prevare?
- ☞ Kako se to dogodilo?
- ☞ Kako je utvrđeno i da li je moglo biti utvrđeno ranije?
- ☞ Šta se može uraditi da se ne ponovi?

Navedena pitanja jasno upućuju da se forenzičke računovođe ne bave finansijskim izveštajima kao takvim, što rade revizori, već da je njihova pažnja usmerena na procenu transakcija, ljudi ili poslovnih jedinica da bi se utvrdilo da li postoje indicije o prevarama koje treba dublje istražiti. Predmet njihovog istraživanja nisu sve, već samo određene transakcije, bilo da je reč o transakcijama između preduzeća i određene treće strane, prodaje ili nabavke od tačno određenog kupca odnosno dobavljača, ili da je reč o transakcijama u čijoj su realizaciji učestvovali određeni ljudi i grupe ljudi ili transakcijama koje se obavljaju u određenoj valuti.

Uspešna realizacija ciljeva pretpostavlja veoma blisku saradnju forenzičkog računovođe, internog revizora, eksternog revizora i odbora za reviziju.

Interna revizija, osim što se može pojaviti kao strana koja predlaže angažovanje forenzičkog računovođe, budući da neke od prevara na koje posumnjaju ne mogu rešiti sami, javljaju se kao dragocen saradnik u istragama koje sprovodi forenzički računovođa. Interni revizori poznaju preduzeće, transakcije koje se odvijaju, zaposlene i informacione sisteme mnogo bolje od eksternog forenzičkog računovođe, te pružanjem takvih informacija mogu podići efikasnost istrage.

Eksterni revizor poznaje preduzeće bolje od novoangažovanog forenzičkog računovođe. Njegovo viđenje preduzeća razlikuje se od onog koji pruža interni revizor. Za forenzičkog računovođu su od posebne koristi saznanja koja o područjima rizika, poslovnim procesima, dokumentaciji, sistemima i osoblju može dati eksterni revizor na početku istrage. Radni papiri revizora mogu biti veoma važan izvor podataka potrebnih za razumevanje sistema, kulture i zaposlenih. Ove informacije imaju utoliko veću vrednost jer su dobijene od izvora koji je nezavisan.

Istragu usmerava odbor za reviziju. Forenzički računovođa u istrazi, naravno, sledi dokaze do kojih dolazi, ali rezultate istrage prenosi odboru za reviziju ili licu koje je odbor odredio, a koje usmerava dalje istragu. Istraga se kvalifikuje kao istraga odbora za reviziju, a ostali učesnici u istrazi uključujući i forenzičkog računovođu pružaju usluge odboru za reviziju.

Po završenoj istrazi forenzički računovođa sastavlja izveštaj čija forma i sadržina zavise od toga kome je i za koje namene je sastavljen. Tako kao rezultat istrage može biti sastavljen izveštaj za naručioca pod nazivom izveštaj o istrazi ili izveštaj za potrebe sudskog postupka kada se označava kao ekspertski izveštaj za potrebe civilnog sudskog postupka. Nezavisno od toga o kom od ova dva izveštaja je reč, forenzički računovođa mora njegovom sastavljanju pristupiti sa punom odgovornošću. Njegov zadatak pri sastavljanju izveštaja je da predstavi dostignute rezultate u istrazi kako bi licima kojima prezentuju izveštaje omogućili donošenje ispravnih ocena i odluka. Informacije koje izveštaj sadrži moraju biti tačne, jasne, nepristrasne, relevantne i blagovremene.

Kvalitet izveštaja je opredeljen kvalitetom sprovedene istrage, on je prirodni završetak čitavog procesa, posmatrano s aspekta forenzičkog računovođe. U izveštaju se opisuju svi koraci u istrazi od angažmana preko prikupljanja podataka, njihove analize do dokaza. Ovo je važno jer se na osnovu izveštaja podnose tužbe, preduzimaju akcije u odnosu na zaposlene, preispituju postojeće procedure i kontrole i vrše njihove izmene u skladu sa preporukama forenzičkog računovođe. Jadnan bitan segment forenzičke analize, možemo čak reći i ključni, je ispitivanje analitičkih

tehnika u forenzičkoj istrazi, koje vode do formiranja dokaza o prisustvu manipulacija u finansijskom izveštavanju, koji se iznose u izveštajima.

5. ANALITIČKE TEHNIKE U FORENZIČKIM ISTRAGAMA

Vrlo česte manipulacije u finansijskim izveštajima odnose se na skrivanje dobitka ili gubitka, pri tome se povećaju ili smanjuju rashodi i prihodi, i to se nastoji sakriti u računovodstvu i u finansijskim izveštajima. Preduzetnici često misle da je ove manipulacije nemoguće otkriti. Međutim, dobrom forenzičnom analizom svaka se manipulacija može otkriti pogotovo ako forenzičar ima iskustva sa kojim stavkama se najčešće manipuliše. Nivo forenzičnog istraživanja do kojeg forenzičar može ići zavisi od informacija koje ima na raspolaganju. Ako forenzičar ima samo finansijske izveštaje onda se mora zaustaviti na nivou procene mogućih manipulacija. Međutim, ako su forenzičaru dostupne sve računovodstvene informacije, onda može tačno utvrditi koje su stavke manipulirane i na koji način.

Forenzičar u svom poslu (pored ostalog) koristi analitičke tehnike za analizu odnosa između stavki u finansijskim izveštajima. Istražiteljske tehnike forenzičnog računovodstva su²⁰:

- horizontalna analiza – koja upoređuje stavke iz tekućeg perioda s istim stavkama iz proteklog perioda;
- vertikalna analiza – koja upoređuje procentualne udele pojedinih stavki u finansijskim izveštajima. Na primer, procentualni udeo rashoda u prihodu, dobiti u prihodu i slično;
- poređenja detaljnih stavki u finansijskim izveštajima s istim ili sličnim stavkama iz proteklih razdoblja;
- analiza odnosa (ratio analysis) u finansijskim izveštajima u oblastima profitabilnosti, likvidnosti, solventnosti, aktivnosti i stvaranja vrednosti.

Pomoću analitičkih tehnika najčešće se istražuju manipulacije prihodima i rashodima učinjene kako bi se:

- ✎ postiglo ujednačenje dobiti po godinama (income smoothing),
- ✎ kako bi se sakrila dobit i
- ✎ kako bi se sakrio gubitak.

U narednom izlaganju biće prezentovan način korišćenja horizontalne i vertikalne analize s tabelarnim prikazom za istraživanje manipulacija prihoda i rashoda radi ujednačavanja dobiti po godinama (income smoothing). Nakon toga će biti prikazano kako se koristi analiza odnosa detaljnih stavki, kao i njihovo poređenje sa stavkama iz proteklih razdoblja za istraživanje skrivene dobiti i skrivenog gubitka.

²⁰ Forensic Analytics: Methods and Techniques for Forensic Accounting Investigations. By: Pei Li; Byrnes, Paul Eric; Pinsker, Robert. Journal of Information Systems. Spring2012, Vol. 26 Issue 1, p207-209. 3p. // EBSCO

5.1. Otkrivanje manipulacija prihodima i rashodima koje se izvode radi izjednačavanja dobiti po godinama primenom tabelarnog prikaza i horizontalne analize

U forenzičkim istraživanjima tabelarni prikazi finansijskih stavki mogu puno pomoći kod stvaranja preglednosti kao i poređenja kretanja pojedinih ključnih stavki iz finansijskih izveštaja. U tabelarnim prikazima dodaju se i rezultati horizontalne analize koji prikazuju kretanje svake stavke izraženo u procentima. Nelogična kretanja i odstupanja pojedinih stavki u odnosu na konačne poslovne rezultate ukazuju na moguće manipulacije koje se nakon toga detaljno proveravaju. Ovde će biti prikazana četiri primera otkrivanja lažiranih finansijskih izveštaja pomoću tabelarnog prikaza i horizontalne analize i to²¹:

- ☞ slučaj povećanja poslovnih rashoda radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti);
- ☞ slučaj povećanja ostalih (vanrednih) rashoda radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti);
- ☞ slučaj povećanja ostalih (vanrednih) prihoda radi prikrivanja gubitka i izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitka);
- ☞ slučaj smanjenja poslovnih rashoda radi izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitka).

5.1.1. Otkrivanje manipulacija u finansijskim izveštajima pomoću horizontalne analize: slučaj povećanja poslovnih rashoda radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti)

Ako forenzičar posumnja da kretanja prihoda i rashoda realno ne mogu dati poslovne rezultate prikazane u finansijskim izveštajima onda treba pripremiti tabelarni prikaz pogodan za horizontalnu analizu kao u tabeli 3.

Tabela 3: Tabelarni prikaz horizontalne analize u slučaju sumnje da su poslovni rashodi manipulacijom povećani radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti)

Opis	t-2	t-1	T	t-1 / t-2 (%)	t / t-1 (%)
Poslovni prihodi	100.000	103.000	105.000	3	1,94
Poslovni rashodi	-80.000	-81.600	-118.000	2	44,6
Poslovna dobit	20.000	21.400	-13.000	7	-60
Finansijski rashodi	-2.000	-2.000	-2.000	0	0
Ostali prihodi	0	0	35.000	0	-
Dobit pre oporezivanja	18.000	19.400	20.000	7,8	3
Porez na dobiak	-1.800	-1.940	-2.000	7,8	3
Neto dobit	16.200	17.460	18.000	7,8	3

izvor: Belak V, Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo borba protiv prijevare, Belak excellens doo, Zagreb, 2011. godina, 199. strana

Neto dobit ima normalan sled, a poslovna dobit prelazi u gubitak. Vrlo je verovatno da je izveštaj lažiran! Zbog ostvarenja neizbežnih ostalih prihoda poslovni

²¹ Belak V, Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo borba protiv prijevare, Belak excellens doo, Zagreb, 2011. godina, 198. strana

rashodi su verovatno namerno povećani primenom neke manipulacije. Moguće forenzičke tačke manipulativnog povećanja poslovnih rashoda su:

- ☞ primanje lažnih računa od prijateljskih preduzeća za neobavljene usluge;
- ☞ povećana amortizacija;
- ☞ obračun neobavljenih putnih naloga;
- ☞ veće zaduživanje troškova za prodato na račun smanjenja troškova nedovršene proizvodnje;
- ☞ terećenje troškova koje bi trebalo razgraničiti;
- ☞ isplate zaposlenima koje još nisu zarađene;
- ☞ troškovi bruto plata nepostojećim zaposlenima.

5.1.2. Otkrivanje manipulacija u finansijskim izveštajima pomoću horizontalne analize: slučaj povećanja ostalih rashoda radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti)

Ako forenzičar posumnja da su ostali rashodi manipulativno povećani radi smanjenja neto dobiti onda treba pripremiti tabelarni prikaz pogodan za horizontalnu analizu kao u tabeli 4.

Tabela 4: Tabelarni prikaz horizontalne analize u slučaju sumnje da su ostali rashodi manipulacijom povećani radi smanjenja neto dobiti (skrivanje dobiti)

Opis	t-2	t-1	T	t-1 / t-2 (%)	t / t-1 (%)
Poslovni prihodi	100.000	103.000	150.000	3	45,6
Poslovni rashodi	-80.000	-81.600	-110.000	2	34,8
Poslovna dobit	20.000	21.400	40.000	7	86,9
Finansijski rashodi	-2.000	-2.000	-2.000	0	0
Ostali prihodi	0	0	-18.000	0	-
Dobit pre oporezivanja	18.000	19.400	20.000	7,8	3
Porez na dobiak	-1.800	-1.940	-2.000	7,8	3
Neto dobit	16.200	17.460	18.000	7,8	3

izvor: Belak V, Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo borba protiv prijevare, Belak excellens doo, Zagreb, 2011. godina, 200. strana

Neto dobit ima lagani porast, a poslovna dobit je 86,9% veća nego prethodne godine. Vrlo je verovatno da je izveštaj lažiran. U cilju smanjenja dobiti na nivo sličan prethodnim godinama ostali rashodi su verovatno namerno povećani primjenom neke manipulacije! Moguće forenzičke tačke manipulativnog povećanja ostalih rashoda su:

- ☞ otpisi zaliha;
- ☞ otpisi potraživanja;
- ☞ otpisi stalne imovine;
- ☞ troškovi fiktivnih rezervisanja;
- ☞ amortizacija iznad realnih stopa;
- ☞ naglašeno terećenje gubitaka po osnovi štetnih ugovora (rezervisanja).

5.1.3. Otkrivanje manipulacija u finansijskim izveštajima pomoću horizontalne analize: slučaj povećanja ostalih prihoda radi prikrivanja gubitka i izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitka)

Ako forenzičar posumnja da su vanredni prihodi manipulativno povećani radi prikrivanja gubitka i izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitka) onda treba pripremiti tabelarni prikaz pogodan za horizontalnu analizu kao u tabeli 5.

Tabela 5: Tabelarni prikaz horizontalne analize u slučaju sumnje da su ostali prihodi manipulativno povećani radi prikrivanja gubitka i izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitka)

Opis	t-2	t-1	T	t-1 / t-2 (%)	t / t-1 (%)
Poslovni prihodi	100.000	103.000	70.000	3	-22
Poslovni rashodi	-80.000	-81.600	-75.000	2	-8
Poslovna dobit	20.000	21.400	-5.000	7	-19
Finansijski rashodi	-2.000	-2.000	-2.000	0	0
Ostali prihodi	0	0	27.000	0	-
Dobit pre oporezivanja	18.000	19.400	20.000	7,8	3
Porez na dobiak	-1.800	-1.940	-2.000	7,8	3
Neto dobit	16.200	17.460	18.000	7,8	3

izvor: Belak V, Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo borba protiv prijevare, Belak excellens doo, Zagreb, 2011. godina, 201. strana

Neto dobit ima normalan tok, a poslovna dobit prelazi u gubitak, ali realno zbog pada prihoda. Vrlo je verovatno da je izveštaj lažiran. Vanredni prihodi su verovatno namerno povećani kako bi pokrili poslovne gubitke. Moguće forenzičke tačke manipulativnog povećanja ostalih prihoda su:

- ☞ prihodi od prodaje delova stalne imovine (legalno);
- ☞ prihodi od naplate otpisanih potraživanja (legalno);
- ☞ prihodi od vraćanja vrednosti otpisanim zalihama (neophodna provera);
- ☞ prihodi od vraćanja vrednosti ranije otpisane stalne imovine (neophodna provera);
- ☞ prihodi od promene u proceni gubitaka na štetnim ugovorima (neophodna provera);
- ☞ prihodi od ukidanja neiskorištenih rezervisanja (neophodna provera);
- ☞ prihodi od otpisanih obveza (neophodna provera).

5.1.4. Otkrivanje manipulacija u finansijskim izveštajima pomoću horizontalno vertikalne analize: slučaj smanjenja poslovnih rashoda radi izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitaka)

Ako forenzičar posumnja da su poslovni rashodi manipulativno smanjeni radi prikrivanja gubitka i izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitka) onda treba pripremiti tabelarni prikaz pogodan za horizontalnu analizu kao u tabeli 6. Pored horizontalne analize u ovom slučaju dodata je i vertikalna analiza pozicija bilansa uspeha.

Tabela 6: Tabelarni prikaz horizontalne i vertikalne analize u slučaju sumnje da su poslovni rashodi manipulativno smanjeni radi prikrivanja gubitka i izgladivanja neto dobiti (skrivanje gubitka)

Opis	t-2	t-1	%	t	%	t-1 / t-2 (%)	t / t-1 (%)
Poslovni prihodi	100.000	103.000	100	70.000	100	3	-22
Poslovni rashodi	-80.000	-81.600	79,2	-75.000	70	2	-8
Poslovna dobit	20.000	21.400	20,8	-5.000	30	7	-19
Finansijski rashodi	-2.000	-2.000	1,9	-2.000	2,8	0	0
Ostali prihodi	0	0		27.000		0	-
Dobit pre oporezivanja	18.000	19.400	18,8	20.000	27,1	7,8	3
Porez na dobiak	-1.800	-1.940	1,8	-2.000	2,7	7,8	3
Neto dobit	16.200	17.460	16,9	18.000	24,4	7,8	3

izvor: Belak V, Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo borba protiv prijevare, Belak excellens doo, Zagreb, 2011. godina, 202. strana

Neto dobit i poslovna dobit imaju normalan tok uprkos naglom velikom padu prihoda. Vrlo je verovatno da je izveštaj lažiran jer je realno teško tako brzo smanjiti troškove i to za procenat veći od pada prihoda. Dodatni podaci vertikalne analize pokazuju bolju troškovnu strukturu nakon pada prihoda nego pre toga, što je, takođe, teško ostvarivo. Moguće forenzičke tačke manipulativnog smanjenja poslovnih rashoda su:

- ☞ smanjenje (rastezanje) amortizacije;
- ☞ kapitalizacija tekućih rashoda;
- ☞ “sklanjanje” tekućih rashoda na stavke plaćenih troškova budućeg perioda;
- ☞ terećenje troškova na ostala vremenska razgraničenja;
- ☞ skrivanje troškova na zalihamu proizvodnje u toku;
- ☞ dogovor s prijateljskim preduzećima da odlože slanje računa, a plaćanja se pokrivaju avansno;
- ☞ jednostavni prestanak knjiženja tekućih rashoda.

5.2. Konstruisanje forenzičkih pokazatelja za detekciju skrivene dobiti primenom ratio analize (analize odnosa)

Kad je poslovni rezultat veći od onog koji je po ukusu menadžera, nastoji se da se povećaju rashodi na različite načine ili odlože prihodi. To je vrlo česta manipulacija. Malo je finansijskih izveštaja u periodima kada preduzeća dobro posluju koji su imuni od ove manipulacije. Pitanje je do koje mere se ta manipulacija može tolerisati. Ono što je posebno opasno, i s aspekta poreskih obaveza trajno izgubljeno, je lažiranje računa troškova odnosno terećenje troškova koji nikad nisu nastali. Iako je u sistemu PDV-a puno teže falsifikovati ulazne račune, istorija nas uči da forenzičar tu mogućnost nikad ne sme isključiti.

U svakom slučaju, forenzičar prvo treba da otkrije manipulacije sa ciljem skrivanja dobiti, a tek onda da proceni da li su one tolerantne, ako se uopšte može razmišljati o toleranciji. Bolje bi bilo reći da je određena količina skrivene dobiti tolerantna ako postoji i minimalno prihvatljiv razlog za priznavanje troškova koji stvaraju skrivene rezerve dobiti. Međutim, to se može odnositi samo na određene stavke koje su prepuštene proceni kao što su otpisi zaliha, otpisi potraživanja, visina

troškova rezervisanja i otpisi stalne imovine i to samo u određenoj meri. Suprotno tome, povećavanje ili terećenje nekih vrsta troškova u cilju smanjivanja dobiti nikako se ne može tolerisati. To su troškovi kao što je ubrzana amortizacija, fiktivni troškovi rezervisanja, odgađanje troškova bez zakonske osnove, fiktivni ostali rashodi, nerealno priznavanje troškova i njihovo „sklanjanje“ na pasivna vremenska razgraničenja i tome slično.

5.2.1. Opšta forenzička analiza moguće skrivene dobiti

Moguća skrivena dobit najčešće se zasniva na sledećim stavkama:

MOGUĆA SKRIVENA DOBIT = Otpisi zaliha + Otpisi potraživanja + Troškovi rezervisanja + Odloženo plaćanje troškova + Prihodi budućeg perioda + Odloženo priznavanje prihoda + Ostali rashodi + Ubrzana amortizacija + Otpisi nekretnina, postrojenja i opreme + Smanjenje zaliha proizvodnje u toku na teret rashoda

Forenzičar treba da utvrdi postojanje ovih stavki i ako postoje da izračuna ukupan zbir i stavi ga u odnos sa prihodom od prodaje i s ukupnom imovinom (aktivom) kako bi se utvrdio stepen rizika manipulacija finansijskih izveštaja koji su posledica skrivanja dobiti. U tu svrhu treba izračunati: odnos moguće skrivene dobiti i prikazane dobiti, skrivenu profitnu maržu i skriveni povrat na aktivu i to prema sledećim obrascima:

ODNOS MOGUĆE SKRIVENE DOBITI I PRIKAZANE DOBITI = $\text{Moguća skrivena dobit} / \text{Prikazana dobit}$

SKRIVENA PROFITNA MARŽA (%) = $\text{Moguća skrivena dobit} / \text{Prihod od prodaje}$

SKRIVENI POVRAT NA AKTIVU (%) = $\text{Moguća skrivena dobit} / \text{Aktiva}$

Prema procentima skrivene dobiti u odnosu na prihod od prodaje i u odnosu na aktivu (imovinu) forenzičar procenjuje stepen rizika od lažiranja finansijskih izveštaja. Veći procenat moguće skrivene profitne marže i skrivenost povrata na aktivu ukazuje na veću verovatnoću manipulacije dobiti i finansijskih izveštaja. Forenzičar mora da detektuje i proceni iznos skrivene dobiti ocenom realnosti relevantnih stavki.

Primer forenzičke analize moguće skrivene dobiti za jedno građevinsko preduzeće²²

Prikazana dobit = 22.789.000,00

Moguća skrivena dobit = 60.978.000,00

Odnos moguće skrivene i prikazane dobiti = $60.978.000,00 / 22.789.000,00 = 2,67$

Prema tome, moguća skrivena dobit je 2,67 puta veća od prikazane dobiti što ukazuje na veliki stepen rizika od lažnog prikazivanja dobiti u finansijskim izveštajima. Da bi se utvrdio mogući stepen uticaja skrivene dobiti na iskazane rezultate treba izračunati moguću skrivenu profitnu maržu i mogući skriveni povrat na aktivu.

Moguća skrivena profitna marža = $60.978.000,00 / 1.408.314.000,00 = 4,33\%$

²² Belak V, *Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo borba protiv prijevare*, Belak excellens doo, Zagreb, 2011. godina, 205. strana

Mogući skriveni povrat na aktivu = $60.978.000,00 / 799.307.000,00 = 7,63\%$

Procenti moguće skrivene dobiti su relativno visoki što ukazuje na veliku mogućnost manipulacije iskazane dobiti i značajan uticaj na iskazane rezultate, posebno zbog toga što je moguća skrivena dobit skoro trostruko veća od prikazane neto dobiti. Dalja forenzička analiza je otkrila da se najveći deo moguće skrivene dobiti odnosi na vrednosna usklađenja i rezervisanja. To znači da postoji velika mogućnost da je kompanija iskazala nižu dobit od realne i da ima nameru da dobit prenese u naredni period. Forenzičar treba da proverí realnost vrednosnih usklađenja i rezervisanja i njihovo slaganje s propisima.

5.2.2. Forenzički pokazatelji za detekciju stavki na kojima je skrivena dobit

Ukoliko je procenat moguće skrivene dobiti veliki, forenzičar treba da detektuje pozicije na kojima je verovatno došlo do skrivanja dobiti. Uslov za detaljnu forenzičku analizu je dostupnost svih računovodstvenih podataka. Za tu vrstu detekcije forenzičar može koristiti sledeće obrasce:

1) Pokazatelj otpisa zaliha (POZ)

Pokazatelj otpisa zaliha treba da pokaže da li je došlo do neuobičajeno velikih otpisa kako bi se smanjio utisak visoke dobiti ili kako bi naknadnim vraćanjem vrednosti zaliha dobit bila prenesena u sledeći period. Otpisom zaliha (osim u posebnim slučajevima kad su ti rashodi poreski priznati) ne može se uticati na smanjenje osnovice poreza na dobit. To svakako umanjuje motiv nerealnog otpisivanja zaliha, ali ne otklanja mogućnost takvih manipulacija. Zbog toga forenzičar prvo treba da utvrdi koliki je pokazatelj otpisa zaliha, a naknadno njegovu usklađenost s propisima. Pokazatelj otpisa zaliha računa se prema sledećem obrascu:

$$POZ = \frac{\frac{Rashodi\ otpisa + Vrednost\ zaliha\ (t)}{Vrednost\ zaliha\ (t)} + \frac{Rashodi\ otpisa + Vrednost\ zaliha\ (t-2)}{Vrednost\ zaliha\ (t-2)} + \frac{Rashodi\ otpisa + Vrednost\ zaliha\ (t-1)}{Vrednost\ zaliha\ (t-1)}}{2}$$

Pokazatelj otpisa zaliha (POZ) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih otpisa koje značajno odstupaju od proseka. Ako je pokazatelj otpisa zaliha (POZ) 1,0 to znači da su odstupanja beznačajna i da nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih otpisa zaliha. Ako je pokazatelj otpisa zaliha (POZ) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proverí ispravnost otpisa zaliha.

Forenzičar treba da proverí:

- ☞ Da li je postupak otpisa pravilno sproveden (prema MRS 2, stav 28-33)²³;
- ☞ Da li je osnovica poreza na dobit uvećana za neprodate i neupotrebljene zalihe;
- ☞ Da li je poreski inspektor uredno pozvan da utvrdi uništenje ili neupotrebljivost zaliha;
- ☞ Postoji li potvrda inspekcije o neupotrebljivosti zaliha.

2) Pokazatelj otpisa potraživanja (POP)

Pokazatelj otpisa potraživanja treba da pokaže da li je došlo do neuobičajeno velikih otpisa kako bi se smanjio utisak visoke dobiti ili kako bi naknadnom naplatom dobit bila prenesena u sledeći period. Otpisom potraživanja (osim u posebnim slučajevima kad su ti rashodi poreski priznati) ne može se uticati na snižavanje osnovice poreza na dobit. To svakako umanjuje motiv nerealnog otpisivanja potraživanja, ali ne otklanja mogućnost takvih manipulacija. Zbog toga forenzičar prvo treba da utvrdi koliki je pokazatelj otpisa potraživanja, a naknadno njegovu usklađenost s propisima. Pokazatelj otpisa potraživanja računa se prema sledećem obrascu:

$$POP = \frac{\frac{Rashodi\ otpisa + Ukupna\ potraživanja(t)}{Ukupna\ potraživanja(t)} + \frac{Rashodi\ otpisa + Ukupna\ potraž.(t-2)}{Ukupna\ potraž.(t-2)} + \frac{Rashodi\ otpisa + Ukupna\ potraž.(t-1)}{Ukupna\ potraž.(t-1)}}{2}$$

Pokazatelj otpisa potraživanja (POP) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih otpisa koje značajno odstupaju od proseka. Ako je pokazatelj otpisa potraživanja (POP) jednak 1,0 to znači da su odstupanja beznačajna i da nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih otpisa potraživanja. Ako je pokazatelj otpisa potraživanja (POP) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proverí ispravnost otpisa potraživanja.

Forenzičar treba da proverí:

- ☞ Da li je postupak otpisa pravilno sproveden;
- ☞ Da li je osnovica poreza na dobit uvećana za neutražena potraživanja.

3) Pokazatelj troškova rezervisanja (PTR)

Pokazatelj troškova rezervisanja (PTR) treba da pokaže da li je došlo do neuobičajeno velikih rezervisanja kako bi se smanjila oporeziva dobit ili utisak visoke dobiti i kako bi naknadnim ukidanjem rezervisanja dobit bila prenesena u sledeći period. Manipulacije rezervisanjima su vrlo česte u računovodstvu. Zbog toga forenzičar treba da im posveti posebnu pažnju. Pokazatelj troškova rezervisanja (PTR) računa se prema sledećem obrascu:

$$PTR = \frac{\frac{Rashodi\ rezervisanja + Prihod\ od\ prodaje(t)}{Prihod\ od\ prodaje(t)} + \frac{Rashodi\ rez. + Prihod\ od\ prodaje(t-2)}{Prihod\ od\ prodaje(t-2)} + \frac{Rashodi\ rez. + Prihod\ od\ prodaje(t-1)}{Prihod\ od\ prodaje(t-1)}}{2}$$

Pokazatelj troškova rezervisanja (PTR) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih rezervisanja koje značajno odstupaju od proseka. Ako je pokazatelj troškova rezervisanja (PTR) jednak 1,0 to znači da su odstupanja beznačajna i da nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih rashoda rezervisanja. Ako je pokazatelj troškova rezervisanja (PTR) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proverí ispravnost rashoda rezervisanja.

Može se dogoditi da preduzeće u kontinuitetu sprovodi visoke iznose rezervisanja koji možda premašuju stvarne potrebe rezervisanja. U tom slučaju, pokazatelj troškova rezervisanja (PTR) neće pokazati veća odstupanja. Ako forenzičar sumnja u ispravnost rezervisanja onda treba dodatno proveriti visinu rezervisanja i njihovu usklađenost s propisima (MRS 37).

4) Pokazatelj odloženog plaćanja troškova (POPT)

Ovde se radi o stavkama pasivnih vremenskih razgraničenja (PVR) kod kojih troškovi pripadaju tekućem periodu, ali još nisu stečeni uslovi za priznavanje obaveza ili se konačni obračuni obaveza izvode naknadno prema metodi definisanoj ugovorom. Takvi troškovi se mogu pojaviti i u slučaju kad obavljanje usluge započne pre kraja godine, a završi se u januaru, pa troškove treba rasporediti na tekuću godinu i na sledeću godinu. Takve stavke se procenjuju i kasnije povezuju s izvornom dokumentacijom. Iako je pojava odloženog plaćanja troškova moguća, ovde treba naglasiti da se te stavke ne bi trebale pojavljivati često niti bi smele biti visoke. Budući da se ovde radi o proceni troškova, forenzičar njihovu intenzivnu pojavu treba da istraži, jer je moguće da preduzetnik namerno poveća ove stavke radi povećanja rashoda i skrivanja dobiti. Pokazatelj odloženog plaćanja troškova (POPT) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$POPT = \frac{\frac{Odloženo\ plaćanje\ troškova + Poslovni\ rashodi(t)}{Poslovni\ rashodi(t)}}{\frac{Odl.pl.troš. + Poslovni\ rashodi(t-2)}{Poslovni\ rashodi(t-2)} + \frac{Odl.pl.troš. + Poslovni\ rashodi(t-1)}{Poslovni\ rashodi(t-1)}} \cdot 2$$

Pokazatelj odloženog plaćanja troškova (POPT) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih troškova te vrste koji značajno odstupaju od proseka. Ako je pokazatelj odloženog plaćanja troškova (POPT) jednak 1,0 to znači da su odstupanja beznačajna i da nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih terećenja troškova. Ako je pokazatelj odloženog plaćanja troškova (POPT) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proveri ispravnost takvih rashoda.

Može se dogoditi da preduzeće ima takvu delatnost kod koje se u kontinuitetu pojavljuju visoki iznosi odoženog plaćanja troškova. U tom slučaju, pokazatelj odloženog plaćanja troškova (POPT) neće pokazati veća odstupanja. Ako su iznosi odloženog plaćanja troškova prema poslovnim rashodima uopšteno visoki, a forenzičar sumnja u ispravnost, onda treba dodatno proveriti visinu takvih troškova i njihovu usklađenost s propisima.

5) Pokazatelj prihoda budućeg perioda - PBP

Prihodi budućeg perioda su prihodi naplaćeni u tekućem periodu, ali će biti zarađeni tek u narednom periodu. Na primer, ako su u cenu isporuke uključene i usluge servisiranja u naredne dve godine, čije obavljanje je potpuno izvesno i ima svoju tržišnu cenu, prihodi od servisiranja pripadaju u prihode budućeg perioda koji će biti priznati kad se usluge obave. Tada se takvi prihodi tretiraju kao pasivna vremenska razgraničenja. Ovde treba istaći da takvi prihodi nisu oslobođeni plaćanja PDV-a. U slučajevima priznavanja budućeg prihoda forenzičar treba da bude oprezan jer je moguće da preduzetnik redovne prihode prebaci na buduće prihode kako bi smanjio poslovni rezultat i izbegao plaćanje poreza na dobit u tekućem periodu. Pokazatelj prihoda budućeg perioda (PBP) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$PBP = \frac{\frac{Prihodi\ budućeg\ razdoblja + Poslovni\ prihodi(t)}{Poslovni\ prihodi(t)}}{\frac{Prih.bud.raz. + Poslovni\ prihodi(t-2)}{Poslovni\ prihodi(t-2)} + \frac{Prih.bud.raz. + Poslovni\ prihodi(t-1)}{Poslovni\ prihodi(t-1)}} \cdot 2$$

Pokazatelj prihoda budućeg perioda (PBP) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih prihoda te vrste koji značajno odstupaju od proseka. Ako je

pokazatelj prihoda budućeg perioda (PBP) jednak 1,0 onda su odstupanja beznačajna i nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih prihoda te vrste. Ako je pokazatelj prihoda budućeg perioda (PBP) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proverí ispravnost takvih prihoda.

Može se dogoditi da preduzeće ima takvu delatnost kod koje se konstantno pojavljuju visoki iznosi prihoda budućeg perioda. U tom slučaju, pokazatelj prihoda budućeg perioda (PBP) neće pokazati veća odstupanja. Ako su iznosi prihoda budućeg perioda prema poslovnim prihodima uopšteno visoki, a forenzičar sumnja u ispravnost, onda treba da dodatno proverí visinu takvih prihoda i njihovu usklađenost s propisima.

6) Pokazatelj odloženog priznavanja prihoda (PODLP)

Odloženo priznavanje prihoda se može pojaviti kada nisu ispunjeni uslovi za priznavanje prihoda. U slučajevima odloženog priznavanja prihoda forenzičar treba da bude oprezan, jer je moguće da preduzetnik redovne prihode, za čije odlaganje nema osnove, odloži da bi smanjio poslovni rezultat i izbegao plaćanje poreza na dobit u tekućem periodu. Pokazatelj odloženog priznavanja prihoda (PODLP) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$PODLP = \frac{\frac{Odloženi\ prihodi + Poslovni\ prihodi\ (t)}{Poslovni\ prihodi\ (t)}}{\frac{Odlož.\ prih. + Poslovni\ prihodi\ (t - 2)}{Poslovni\ prihodi\ (t - 2)} + \frac{Odlož.\ prih. + Poslovni\ prihodi\ (t - 1)}{Poslovni\ prihodi\ (t - 1)}} \cdot 2$$

Pokazatelj odloženog priznavanja prihoda (PODLP) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih prihoda te vrste koji značajno odstupaju od proseka. Ako je pokazatelj odloženog priznavanja prihoda (PODLP) jednak 1,0 to znači da su odstupanja beznačajna i da nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih prihoda te vrste. Ako je pokazatelj odloženog priznavanja prihoda (PODLP) značajno veći od 1,0 onda forenzičar treba da proverí ispravnost takvih prihoda.

Može se dogoditi da preduzeće ima takvu delatnost kod koje se konstantno pojavljuju visoki iznosi odloženog prihoda. U tom slučaju, pokazatelj odloženog priznavanja prihoda (PODLP) neće pokazati veća odstupanja. Ako su iznosi odloženog prihoda prema poslovnim prihodima uopšteno visoki, a forenzičar sumnja u ispravnost, onda treba dodatno proveriti visinu takvih prihoda i njihovu usklađenost s propisima.

7) Pokazatelj ostalih vanrednih rashoda (POVR)

Stavke ostalih vanrednih rashoda pružaju velike mogućnosti manipulacija posebno kad se radi o neimenovanim stavkama za koje je moguće i lažiranje računa. Iz tog razloga forenzičar im mora posvetiti posebnu pažnju. Pokazatelj ostalih vanrednih rashoda (POVR) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$POVR = \frac{\frac{Ostali\ vanredni\ rashodi + Poslovni\ rashodi\ (t)}{Poslovni\ rashodi\ (t)}}{\frac{Ost.\ van.\ ras. + Poslovni\ rashodi\ (t - 2)}{Poslovni\ rashodi\ (t - 2)} + \frac{Ost.\ van.\ ras. + Poslovni\ rashodi\ (t - 1)}{Poslovni\ rashodi\ (t - 1)}} \cdot 2$$

Pokazatelj ostalih vanrednih rashoda (POVR) treba da pokaže da li je bilo neuobičajeno visokih rashoda te vrste koje značajno odstupaju od proseka. Ako je pokazatelj ostalih vanrednih rashoda (POVR) jednak 1,0 to znači da su odstupanja

beznačajna i da nema indikacija da je došlo do neuobičajeno visokih terećenja takvih rashoda. Ako je pokazatelj ostalih vanrednih rashoda (POVR) značajno veći od 1,0 tada forenzičar treba da proveriti ispravnost takvih rashoda.

Može se dogoditi da preduzeće ima takvu delatnost kod koje se konstantno pojavljuju visoki iznosi ostalih vanrednih rashoda. U tom slučaju, pokazatelj ostalih vanrednih rashoda (POVR) neće pokazati veća odstupanja. Ako su iznosi ostalih vanrednih rashoda prema poslovnim rashodima uopšteno visoki, a forenzičar sumnja u ispravnost, onda treba dodatno da proveriti visinu takvih rashoda i njihovu usklađenost s propisima. Kod iznenadne pojave visokih ostalih vanrednih rashoda forenzičar treba posebno da proveriti da nije došlo do terećenja fiktivnih računa.

8) Amortizacijski pokazatelj skrivene dobiti (AMPSD)

Amortizacijski indeks se računa za celokupnu stalnu imovinu. Amortizacijski pokazatelj skrivene dobiti (AMPSD) se izračunava prema sledećim obrascu:

$$AMPSD = \frac{\frac{Amortizacija(t)}{Nabavna vrednost stalne imovine(t)}}{\frac{Amortizacija(t-1)}{Nabavna vrednost stalne imovine(t-1)}}$$

Ako nije bilo promena u odnosu amortizacije prema nabavnoj vrednosti stalne imovine, AMPSD će biti 1,0. Ako su odstupanja AMPSD beznačajna, to takođe ne ukazuje na manipulacije sa obračunom amortizacije. Međutim, ako je AMPSD značajno veći od 1,0 to znači da je u tekućoj godini obračunata značajno veća amortizacija u odnosu na prethodnu godinu, što može ukazivati na „ubrzanje“ amortizacije kako bi se povećali troškovi. U tom slučaju forenzičar proverava da je li obračun amortizacije urađen u skladu sa računovodstvenim standardima. Ovde treba istaknuti da se amortizacija više ne sme prikazivati u finansijskim izveštajima prema poreskim propisima koji dopuštaju da se obračunava svaki iznos amortizacije koji ne prekoračuje gornju granicu određenu u Zakonu o porezu na dobit, nego amortizacija mora biti obračunata prema stvarnom veku trajanja stalne imovine koji se ne može proizvoljno bez realnih razloga menjati iz godine u godinu.

Ako je AMPSD indeks značajno manji od 1,0 to nam ukazuje da je amortizacija bila povećana u prethodnoj godini ili je u tekućoj godini naglo smanjena. Ako je amortizacija u tekućoj godini naglo smanjena to može značiti da je došlo do skrivenih gubitaka, a ne do skrivenih dobitaka.

9) Pokazatelj otpisa nekretnina, postrojenja i opreme (PONPO)

Otpis stalne imovine često se koristi kako bi se povećali rashodi perioda kad je poslovni rezultat veći od onog koji priželjkiju preduzetnici (to se u forenzičnom računovodstvu naziva „veliko pranje“). Otpis stalne imovine regulisan je MRS 36 – Obezvredenje sredstava. Složena pravila obezvredjenja vrednosti imovine i veliki uticaj procene na umanjenje vrednosti u svakom slučaju pružaju velike mogućnosti manipulacija rashodima i poslovnim rezultatom, pa forenzičar treba da bude vrlo oprezan kod pojave tih stavki. U najvećem broju slučajeva, otpisi stalne imovine odnose se na nekretnine, postrojenja i opremu. Zbog toga forenzičar prvo proverava ispravnost otpisa te imovine, a posebno otpisa nekretnina. Pokazatelj otpisa nekretnina, postrojenja i opreme (PONPO) računa se prema sledećem obrascu:

$$PONPO = \frac{\frac{Rashodi otpisa NPO(t) + Vrednost NPO(t)}{Vrednost NPO(t)}}{\frac{Rashodi otpisa NPO(t-1) + Vrednost NPO(t-1)}{Vrednost NPO(t-1)}}$$

Ako je pokazatelj otpisa nekretnina, postrojenja i opreme (PONPO) značajno veći od 1,0 to može biti pokazatelj da je primenjeno „veliko pranje“ kako bi se povećali rashodi i sakrila dobit. U tom slučaju forenzičar proverava realnost otpisa i njegovu usklađenost s propisima.

10) Pokazatelj smanjenja zaliha proizvodnje u toku na teret rashoda (PSZPT)

Manipulisanje troškovima zaliha u toku česta je pojava koja se teško uočava iz finansijskih izveštaja. Koliki deo proizvodnje u toku je nedovršen može se utvrditi samo procenom. Zbog toga male razlike nije moguće uočiti, a još manje dokazati. Međutim, veće manipulacije koje značajnije utiču na poslovne rezultata moguće je otkriti forenzičkom analizom. Pokazatelj smanjenja troškova zalihama u toku (PSZPT) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$PSZPT = \frac{\frac{Zalihe proizvodne u toku(t-2)}{Ukupni troškovi proizvodnje(t-2)} + \frac{Zalihe proizvodnje u toku(t-1)}{Ukupni troškovi proizvodnje(t-1)}}{2} \cdot \frac{Vrednost zaliha proizvodnje u toku(t)}{Ukupni troškovi proizvodnje(t)}$$

Kao što se može videti iz obrasca za računanje PSZPT indeksa, procentualni udeo vrednosti zaliha proizvodnje u toku u ukupnim proizvodnim troškovima stavlja se u odnos s istim takvim udelima koji su se pojavljivali u prethodne dve godine. Budući da je u izračunavanju uključen odnos prema ukupnim proizvodnim troškovima, PSZPT ne bi smeo previše odstupati od 1,0. Ako je PSZPT značajno veći od 1,0 to može značiti da je došlo do značajne promene u strukturi proizvodnje ili do značajnog ubrzanja proizvodnje. Forenzičar u tom slučaju treba da proveri da li su ta dva razloga u pitanju. Ako nije došlo do značajnije promene u strukturi proizvodnje ili do značajnog ubrzanja proizvodnje, to može značiti da je deo troškova iz zaliha proizvodnje u toku rasterećen i prebačen na prodane zalihe gotovih proizvoda pa prema tome i na rashode.

5.3. Konstruisanje forenzičkih pokazatelja za detekciju skrivenog gubitka primenom racio analize (analize odnosa)

Kad poslovni rezultat u stvarnosti treba da pokaze gubitak, česta je želja preduzetnika ili menadžera da se taj gubitak sakrije kako bi se izbegle negativne posledice iskazivanja gubitaka u finansijskim izveštajima. U takvim slučajevima, smanjuju se rashodi na različite načine ili se povećavaju prihodi. To je vrlo česta manipulacija. Malo je finansijskih izveštaja u periodima kad preduzeća loše posluju koji su imuni od ove manipulacije. Međutim, za poslovne partnere, ta manipulacija puno je opasnija od skrivanja dobiti. Zbog toga preduzetnici ili investitori često angažuju forenzičare radi procene finansijskog položaja poslovnih partnera kako ne bi došli u situaciju da im propadne imovine uložena u preduzeće koje skriva gubitke i koje vrlo brzo može doći u situaciju da ne može podmirivati svoje obveze.

5.3.1. Opšta forenzička analiza mogućeg skrivenog gubitka

Mogući skriven gubici najčešće se nalaze na sledećim stavkama:

MOGUĆI SKRIVENI GUBICI = Aktivna vremenska razgraničenja troškova + Smanjena amortizacija + Prihodi od vraćanja vrednosti otpisanim zalihama i stalnoj imovini + Prihodi od otpisa obaveza + Prihodi od ukidanja rezervisanja + Povećanje zaliha proizvodnje u toku radi smanjenja rashoda + Ostali vanredni prihodi + Plaćeni troškovi budućeg perioda

Skriveni gubitak i mogući realan rezultat računaju se prema sledećim obrascima:

SKRIVENI GUBITAK NA PROFITNOJ MARŽI = $\text{Mogući skriveni gubici} / \text{Prihod od prodaje}$

SKRIVENI GUBITAK U POVRATU NA AKTIVU = $\text{Mogući skriveni gubici} / \text{Aktiva}$

MOGUĆI REALAN REZULTAT = $\text{Iskazana dobit} - \text{Mogući skriveni gubici}$

Veći procenti mogućih skrivenih gubitaka u odnosu na prihod od prodaje i aktivu znače i veću verovatnoću manipulacije u skrivanju gubitaka. Ako je mogući realan rezultat negativan, preduzeće može biti u opasnoj situaciji.

Primer forenzičke analize mogućeg skrivenog gubitka za jedno proizvodno preduzeće²⁴

Iskazana dobit = 1.328.464.000,00

Mogući skriveni gubici = Vanredni prihodi + Aktivna razgraničenja troškova = 1.779.104.000,00 + 286.000,00 = 1.779.390.000,00

Mogući realan rezultat = Iskazana dobit – Mogući skriveni gubici = 1.328.464.000,00 – 1.779.390.000,00 = - 450.926.000,00

Mogući skriveni gubitak na profitnoj marži = $1.779.390.000,00 / 2.367.260.000,00 = 75,17\%$

Mogući skriveni gubici u povratu na aktivu = $1.779.390.000,00 / 2.112.400.000,00 = 84,23\%$

Procenti mogućih skrivenih gubitaka u odnosu na prihod od prodaje i aktivu su izrazito visoki što ukazuje na veliku verovatnoću nameštanja finansijskih izveštaja radi skrivanja gubitaka, posebno ako vanredni prihodi nisu ponavljajući. Mogući realan rezultat je veliki gubitak. Ako forenzičaru nisu dostupne sve potrebne računovodstvene informacije, on se zadržava na proceni mogućih skrivenih gubitaka. Ako forenzičar ima na raspolaganju sve potrebne informacije, on nastavlja forenzičku analizu.

²⁴ Belak V, *Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo borba protiv prijevare*, Belak excellens doo, Zagreb, 2011. godina 219. strana

5.3.2. Forenzički pokazatelji za detekciju stavki na kojima je skriven gubitak

Ako su procenti mogućeg skrivenog gubitka veliki, forenzičar treba da detektuje pozicije na kojima je verovatno došlo do skrivanja gubitaka. Za tu vrstu detekcije forenzičar može koristiti sledeće obrasce:

1) Pokazatelj aktivnih vremenskih razgraničenja troškova (AVRT)

Pokazatelj aktivnih vremenskih razgraničenja troškova (AVRT) se izračunava prema sledećem obrascu:

$$AVRT = \frac{\frac{Aktivna\ vremenska\ razgraničenja\ troškova\ (t) + Ukupni\ rashodi\ (t)}{Ukupni\ rashodi\ (t)}}{\frac{Aktivna\ vremenska\ razgraničenja\ troškova\ (t - 1) + Ukupni\ rashodi\ (t - 1)}{Ukupni\ rashodi\ (t - 1)}}$$

Ako nije bilo aktivnih vremenskih razgraničenja troškova, AVRT će biti jednak 1,0. To znači da na stavki aktivnih vremenskih razgraničenja troškova nema skrivenih gubitaka.

Ako je AVRT značajno veći od 1,0 to znači da su aktivna vremenska razgraničenja troškova značajno veća od onih u prethodnoj godini. U tom slučaju forenzičar proverava jesu li ta razgraničenja u skladu s propisima.

Ako je AVRT značajno manji od 1,0 to može značiti da su aktivna vremenska razgraničenja troškova u prethodnoj godini možda bila previsoka. U tom slučaju forenzičar proverava jesu li ta razgraničenja u skladu s propisima. Najčešća manipulacija aktivnim vremenskim razgraničenjima radi se tako da se troškovi tekućeg perioda smanjuju i prenose na aktivna vremenska razgraničenja.

2) Amortizacijski pokazatelj skrivenih gubitaka (AMPSG)

Amortizacijski pokazatelj se računa za celokupnu stalnu imovinu. Amortizacijski indeks (AMPSG) se izračunava prema sledećim obrascu:

$$AMPSG = \frac{\frac{Amortizacija\ (t - 1)}{Nabavna\ vrednost\ stalne\ imovine\ (t - 1)}}{\frac{Amortizacija\ (t)}{Nabavna\ vrednost\ stalne\ imovine\ (t)}}$$

Ako nije bilo promena u odnosu amortizacije prema nabavnoj vrednosti stalne imovine, AMPSG će biti 1,0. Ako su odstupanja AMPSG beznačajna, to takođe ne ukazuje na manipulacije s obračunom amortizacije.

Međutim, ako je AMPSG značajno veći od 1,0 to znači da je u tekućoj godini obračunata značajno manja amortizacija u odnosu na prethodnu godinu, što može ukazivati na „rastezanje“ amortizacije kako bi se smanjili troškovi. U tom slučaju forenzičar proverava da li je obračun amortizacije urađen u skladu s računovodstvenim standardima. Ovde ponovo treba istaći da se amortizacija više ne sme prikazivati u finansijskim izveštajima prema poreskim propisima koji dopuštaju da se obračunava svaki iznos amortizacije koji ne prelazi gornju granicu određenu u Zakonu o porezu na dobit, nego amortizacija mora biti obračunata prema stvarnom veku trajanja stalne imovine, koji se ne može proizvoljno, bez realnih razloga menjati iz godine u godinu. Ako je AMISG indeks značajno manji od 1,0 to može značiti da je amortizacija bila snižena u prethodnoj godini ili je u tekućoj godini naglo povećana.

Ako je amortizacija u tekućoj godini naglo povećana to može značiti da je došlo do skrivenih dobitaka, a ne do skrivenih gubitaka.

3) Pokazatelj prihoda od vraćanja vrednosti otpisanim zaliham (PPOZ)

Otpisivanje zaliha predstavlja obvezu preduzetnicima u slučaju kad im padne tržišna vrednost ili postanu neupotrebljive. Međutim, otpisivanjem zaliha se manipulatori često koriste kako bi povećali troškove u jednoj godini, i stvorili skrivene rezerve iz kojih će pomoću vraćanja vrednosti tim zaliham povećati prihode u nekoj od idućih godina. Zaliham se može povećati vrednost samo do visine za koju su ranije bile otpisane. Zaliham se ne može povećavati vrednost iznad njihove nabavne vrednosti, kao što je to slučaj kod revalorizacije stalne materijalne imovine. Pokazatelj prihoda od vraćanja vrednosti otpisanim zaliham (PPOZ) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$PPOZ = \frac{\frac{Prihodi od vraćanja vrednosti zaliha (t) + Vrednost zaliha (t)}{Vrednost zaliha (t)}}{\frac{Prihodi od vraćanja vrednosti zaliha (t-1) + Vrednost zaliha (t-1)}{Vrednost zaliha (t-1)}}$$

Ako je PPOZ jednak 1,0 to znači da nije bilo prihoda od vraćanja vrednosti zaliham ili da je taj prihod bio relativno jednak u obe godine. Ako nije bilo prihoda od vraćanja vrednosti zaliham, forenzičar nema razloga da dalje ispituje ove stavke. Međutim, ako je taj prihod bio relativno jednak u obe godine, onda forenzičar treba da proveriti da li je preduzeće rasporedilo prihod od vraćanja vrednosti zaliham na dve godine.

Ako je PPOZ značajno veći od 1,0 to može da znači da je bilo manipulacija s otpisom zaliha i naknadnim vraćanjem njihove vrednosti da bi se pokrio gubitak. U tom slučaju, forenzičar proverava da li su otpisi zaliha i naknadno vraćanje njihove vrednosti u skladu sa stvarnom situacijom i propisima.

4) Pokazatelj prihoda od vraćanja vrednosti nekretninama, postrojenjima i opremi (PPNPO)

Otpisivanje vrednosti nekretnina, postrojenja i opreme, kao i kod zaliha, predstavlja obavezu preduzetnicima u slučaju kad im padne tržišna vrednost ili postanu neupotrebljivi. Međutim, otpisivanjem vrednosti nekretnina, postrojenja i opreme se manipulatori često koriste kako bi povećali troškove u jednoj godini i stvorili skrivene rezerve iz kojih će pomoću vraćanja vrednosti toj imovini povećati prihode u nekoj od idućih godina. Prihod od povećanja vrednosti nekretnina, postrojenja i opreme može se priznati samo do ranije obavljenog otpisa, jer se povećanje iznad te vrednosti priznaje kao revalorizacija. Pokazatelj prihoda od vraćanja vrednosti nekretninama, postrojenjima i opremi (PPNPO) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$PPNPO = \frac{\frac{Prihod od vraćanja vrednosti NPO (t) + Vrednost NPO (t)}{Vrednost NPO (t)}}{\frac{Prihod od vraćanja vrednosti NPO (t-1) + Vrednost NPO (t-1)}{Vrednost NPO (t-1)}}$$

Ako je PPNPO jednak 1,0 to znači da nije bilo prihoda od vraćanja vrednosti nekretninama, postrojenjima i opremi ili da je taj prihod bio relativno jednak u obe godine. Ako nije bilo prihoda od vraćanja vrednosti nekretninama, postrojenjima i opremi, forenzičar nema razloga da dalje ispituje ove stavke. Međutim, ako je taj

prihod bio relativno jednak u obe godine, onda forenzičar treba da proveriti da li je preduzeće rasporedilo prihod od vraćanja vrednosti nekretninama, postrojenjima i opremi na dve godine. Ako je PPNPO značajno veći od 1,0 to može značiti da je bilo manipulacija s otpisom nekretnina, postrojenja i opreme i naknadnim vraćanjem njihove vrednosti da bi se prikrio gubitak. U tom slučaju forenzičar proverava da li su otpisi nekretnina, postrojenja i opreme i naknadno vraćanje njihove vrednosti u skladu sa stvarnom situacijom i propisima.

5) Pokazatelj prihoda od otpisa obaveza (PPOO)

Realni prihodi od otpisa obaveza relativno su retka pojava pa uvek izazivaju sumnju forenzičara. Naime, to su stavke sa kojima se lako manipuliše za potrebe izveštaja i kasnije se vraćaju ispravkom na prethodno stanje. Može se dogoditi da preduzeće ima sa svojim partnerima uslovljene ugovore čija realizacija zavisi od buduće prodaje zaliha. U takvim slučajevima se mogu troškovi uključiti u zalihe koji će biti isplaćeni ako se zalihe prodaju. Kao protivstavka tim troškovima, može se priznati obaveza. U skladu s takvim ugovorima, ako se zalihe ne prodaju, partneri gube pravo na isplatu svoga udela u vrednosti zaliha, pa se obaveze mogu otpisati u korist prihoda. Međutim, takvih situacija nema puno. Zbog toga je pojavu prihoda od otpisa obaveza potrebno istražiti. Pokazatelj prihoda od otpisa obaveza (PPOO) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$PPOO = \frac{\frac{\text{Prihod od otpisa obaveza } (t) + \text{Ukupne obaveze } (t)}{\text{Ukupne obaveze } (t)}}{\frac{\text{Prihod od otpisa obaveza } (t-1) + \text{Ukupne obaveze } (t-1)}{\text{Ukupne obaveze } (t-1)}}$$

Ako je PPOO jednak 1,0 to znači da nije bilo prihoda od otpisa obaveza ili da je taj prihod bio relativno jednak u obe godine. Ako nije bilo prihoda od otpisa obaveza, forenzičar nema razloga da dalje ispituje ove stavke. Međutim, ako je taj prihod bio relativno jednak u obe godine onda forenzičar treba da proveriti da li je preduzeće rasporedilo prihod od otpisa obaveza na dve godine. Ako je PPOO značajno veći od 1,0 to može značiti da je bilo manipulacija sa otpisom obaveza kako bi se prikrio gubitak. U tom slučaju forenzičar proverava jesu li otpisi obaveza u skladu sa propisima.

6) Pokazatelj povećanja troškova u zalihama proizvodnje u toku (PPZPT)

Manipulisanje troškovima zaliha u toku česta je pojava koja se teško uočava iz finansijskih izveštaja. Koliki deo proizvodnje u toku je nedovršen može se utvrditi samo procenom. Zbog toga, male razlike nije moguće uočiti, a još manje dokazati. Međutim, veće manipulacije koje značajnije utiču na poslovne rezultate moguće je otkriti forenzičkom analizom. Pokazatelj povećanja troškova u zalihama u toku (PPZPT) izračunava se prema sledećem obrascu:

$$PPZPT = \frac{\frac{\text{Vrednost zaliha proizvodnje u toku } (t)}{\text{Ukupni troškovi proizvodnje } (t)}}{\frac{\frac{\text{Zalihe proizvodne u toku } (t-2)}{\text{Ukupni troškovi proizvodnje } (t-2)} + \frac{\text{Zalihe proizvodnje u toku } (t-1)}{\text{Ukupni troškovi proizvodnje } (t-1)}}{2}}$$

Kao što se može videti iz obrasca za računanje PPZPT, procentualni udeo vrednosti zaliha proizvodnje u toku u ukupnim proizvodnim troškovima stavlja se u odnos s istim takvim udelima koji su se pojavljivali u prethodne dve godine. Budući

da je u izračunavanju uključen odnos prema ukupnim proizvodnim troškovima, PPZPT ne bi smeo previše odstupati od 1,0. Ako je PPZPT značajno veći od 1,0 to može značiti da je došlo do značajne promene u strukturi proizvodnje ili do značajnog usporavanja proizvodnje. Forenzičar u tom slučaju treba da proveri da li su ta dva razloga u pitanju. Ako nije došlo do značajnije promene u strukturi proizvodnje ili do značajnog usporavanja proizvodnje, to može značiti da je deo troškova skriven u zalihama proizvodnje u toku i nije terećen na prodane zalihe gotovih proizvoda pa prema tome ni na rashode.

7) Pokazatelj povećanja ostalih vanredni prihoda (OVP) osim prihoda od prodaje stalne imovine

Ostali vanredni prihodi su prikladna stavka za manipulisanje prihodima i rezultatom. Od toga treba izuzeti prihode od prodaje stalne imovine sa kojima se retko manipuliše. Iako MRS 1 zabranjuje posebno iskazivanje rezultata od vanrednih stavki, nadamo se da će se te stavke moći jasno odvojiti od redovitih prihoda. OVP se računa prema sledećem obrascu:

$$OVP = \frac{\frac{Ostali\ vanredni\ prihodi\ (t) + Prihod\ od\ prodaje\ (t)}{Prihod\ od\ prodaje\ (t)}}{\frac{Ostali\ vanredni\ prihodi\ (t - 1) + Prihod\ od\ prodaje\ (t - 1)}{Prihod\ od\ prodaje\ (t - 1)}}$$

Ako je OVP jednak 1,0 to znači da nije bilo ostalih vanrednih prihoda ili da je taj prihod bio relativno jednak u obe godine. Ako nije bilo ostalih vanrednih prihoda, forenzičar nema razloga da dalje ispituje ove stavke. Međutim, ako je taj prihod bio relativno jednak u obe godine onda forenzičar treba da proveri da li je preduzeće rasporedilo ostali vanredni prihod na dve godine. Tada će biti merodavan odnos iz godine pre prošle godine. Ako je OIP značajno veći od 1,0 to može značiti da je bilo manipulacija s ostalim vanrednim prihodima kako bi se prikrio gubitak. U tom slučaju forenzičar proverava da li je priznavanje ostalih vanrednih prihoda u skladu s propisima.

III FINANSIJSKA ANALIZA

Počeci korišćenja nekih tehnika finansijske analize vezuju se za 30-te godine ovog veka, a koincidiraju sa Velikom ekonomskom krizom (1929. - 1933. godine). Problemi održanja likvidnosti i kapitala, koji su se manifestovali kroz masovna bankrotstva (propadanja) preduzeća, bili su neposredan povod za pokušaje dubljeg analitičkog sagledavanja aktivnosti preduzeća. Ideja je bila da se kroz sagledavanje i analitičku interpretaciju informacija o ostvarenim aktivnostima i rezultatima preduzeća blagovremeno uoče i koriguju eventualne slabosti i neusklađenosti u tekućem poslovanju i tako izbegnu eventualni budući finansijski problemi. Od tog vremena, tehnike finansijske analize su veoma usavršene i danas su nezaobilazan instrument finansijskog upravljanja. U suštini, analiza prošlih poslovnih događaja je sračunata na ocenu ranijih odluka u vezi sa upravljanjem poslovnim životom preduzeća i na pribavljanje svih obaveštenja relevantnih za koncipiranje poslovnih odluka usmerenih na održavanje i razvoj preduzeća u budućnosti.

Finansijska analiza, u današnjem smislu reči, kroz evaluaciju finansijskih performansi u prošlosti i/ili sadašnjosti, kao osnove za procenu budućih perspektiva preduzeća, predstavlja spoj prošlosti i sadašnjosti. U suštini, finansijska analiza nema autonomnih ciljeva već su oni opredeljeni interesima analitičara i korisnika njenih rezultata.

Ako se ima u vidu da je suština upravljanja finansijama preduzeća donošenje racionalnih investicionih i finansijskih odluka (odluka o ulaganju u poslovna sredstva i načinu finansiranja tih ulaganja), onda finansijska analiza primerena tim zahtevima treba da omogućiti relevantnu procenu

- a) tekuće finansijske pozicije preduzeća;
- b) potreba proširenja poslovne aktivnosti;
- c) potreba pribavljanja dodatnih izvora finansiranja.

Pomenute procene, u stvari, predstavljaju informacionu osnovu za upravljanje finansijama preduzeća, čije stvaranje podrazumeva analizu finansijskih izveštaja preduzeća (Financial statement analysis).

1. POJAM ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA

Reč analiza je grčkog porekla i potiče od reči analysis što u prevodu znači raščlanjavanje ili rastavljanje složene celine na njene sastavne delove. U prirodnim i društvenim naukama termin analiza ima isto značenje: rastavljanje složenog objekta na proste delove, a to se vrši s ciljem upoznavanja samog sastava ili strukture objekta. Nakon raščlanjavanja celine na delove, u nauci je uobičajeno detaljno istraživanje radi identifikovanja odnosa između konstitutivnih elemenata celine. To znači da ovaj pojam obuhvata fazu raščlanjavanja i fazu komparacije. Prvo se odnosi na

kvalitativni, a drugo na kvantitativni deo analize (obuhvata analizu sastavnih delova složenog objekta) to je šire shvatanje pojma analize. Sama svrha dekomponovanja celine na sastavne delove i njihova komparacija omogućava pružanje informacija o bonitetu i trendu razvoja celine.

Suština definisanja pojma analize finansijskih izveštaja nalazi se u shvatanju da analiza treba da se podvrgne posmatranju, ispitivanju, oceni i formulisanju dijagnoze onih procesa koji su se desili u kompaniji i koji se kao takvi nalaze sažeti i opredmećeni u okviru finansijskih izveštaja. Finansijska analiza predstavlja iscrpno istraživanje, kvantificiranje, deskripciju i ocenu finansijskog statusa i uspešnosti poslovanja preduzeća.

Finansijska analiza se bavi istraživanjem i kvantificiranjem funkcionalnih odnosa koji postoje između bilansnih pozicija, stanja i uspeha, sa ciljem da se omogući verodostojna ocena finansijskog položaja i aktivnosti preduzeća. Može se reći da je finansijska analiza zapravo skup, metoda, postupaka i instrumenata otkrivanja, pokazivanja i interpretacije informacija o stanju i uspehu preduzeća na osnovu njegovih finansijskih izveštaja. Finansijske analize su zasnovane na bilansima, a usmerene su na ispitivanje finansijskog položaja, aktivnosti i rentabilnosti poslovanja preduzeća. Stoga je knjigovodstvo najvažnija podloga analize poslovanja preduzeća. Dobro organizovano računovodstvo obezbeđuje sistematsko i hronolosko evidentiranje svih poslovnih događaja koji se na kraju godine sažimaju u finansijskim izveštajima, tj. godišnjim računima. Zato je godišnji izveštaj postao zakonom i regulativom propisana obaveza za kompanije a samim tim i predmet ekonomsko-finansijske analize.

2. VRSTE ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA

Što se tiče vrste analize ona se vezuje za više kriterijuma:

1. ko su korisnici analize (interna i eksterna)
2. šta je predmet analize (bilans stanja i bilans uspeha)
3. kakvo je vreme posmatranja (statička i dinamička)
4. kakav je način pripremanja
5. koji su instrumenti analize

1. Sa stanovišta prvog kriterijuma analiza može biti interna ili eksterna, u zavisnosti da li rezultate analize koristi samo preduzeće (rukovodstvo i radnici) ili treća lica (finansijske organizacije, poverioci, statistika, državni organi, sindikat i drugi). Za navedene analize koriste se iste pretpostavke (to može biti ispitivanje finansijskog stanja u određenom trenutku ili ispitivanje stanja i uspeha u određenom vremenskom periodu).

Organima rukovodstva i upravljanja služba za plan i analizu dostavlja podatke i ocenu:

- stanja i kretanja sredstava preduzeća
- stanja i kretanja izvora finansiranja sredstava
- iznose rashoda i prihoda, kao i njihovu razliku u određenom periodu.

Ovakva interna analiza pruža neophodne, a pri tome blagovremene i potpune podatke za efikasno upravljanje, rukovođenje i planiranje razvoja preduzeća.

Služba plana i analize eksternim korisnicima pruža podatke koji su više opštiji, manje upotrebne vrednosti, manje detaljni, ali istinite i objektivne, bez protivrečnosti za različite korisnike, o osnovnim karakteristikama poslovanja preduzeća u određenom vremenskom periodu, a ipak primerene svakom korisniku. Različite eksterne korisnike interesuju različiti podaci, na primer, finansijske organizacije interesuje likvidnost i rentabilnost preduzeća, statistiku i državne organe interesuje pravac razvoja preduzeća, dok sindikat obaveštavaju o raspodeli u preduzeću, uslovima života i rada zaposlenih itd. Iz navedenog se vidi da razliku između interne i eksterne analize čini obim korišćenog materijala i brojnost problema kome se analiza posvećuje.

2. Ako je predmet analize drugi kriterijum, onda možemo govoriti o dve nove vrste analiza i to analiza bilansa stanja i analiza bilansa uspeha.

Prva se bavi analizom finansijskog položaja, strukturom i ocenom likvidnosti i sigurnosti sredstava i njihovih izvora, statusa preduzeća i slično. Analiza bilansa uspeha analizira ostvareni poslovni rezultat, strukturu rashoda i strukturu prihoda, odnosno ostvarenu poslovnu efikasnost preduzeća. Navedene analize mogu se sprovesti jedna nezavisno od druge, ali njihovi rezultati su komplementarni za analizu kompletnog finansijskog položaja preduzeća. Zato se navedene analize i ne smatraju nezavisnim, već povezanim, što je posledica uzajamne povezanosti finansijske strukture i rentabilnosti preduzeća.

3. Analiza poslovanja preduzeća može biti statička i dinamička u zavisnosti od vremena posmatranja. Statička analiza analizira stanje na određen dan, koristeći pri tome bilans stanja kao polaznu osnovu za ispitivanje strukture imovine i kapitala, račun pokrića, stepen likvidnosti i neto obrtni fond, bilans uspeha za određeni period ili za jednu poslovnu godinu, ispitujući pri tome strukturu rashoda i prihoda, stopu dobitka, veličinu plate radnika i slično. Ono što je važno za statičku analizu jeste da se koriste pravila za finansiranje i stopa rentabilnosti ili planirane veličine izračunate na osnovu iskustva iz ranijih poslovnih godina.

Međutim, pravila za finansiranje ne odgovaraju za sve situacije, pa se zbog toga koriste iskustva iz više ranijih poslovnih perioda. Takva analiza iz statičke prelazi u dinamičku. Tako statička analiza vezuje finansijsku situaciju preduzeća za dati momenat, a dinamička analiza posmatra ili izučava razvoj finansijske situacije u više uzastopnih perioda. Dinamička analiza se zbog toga naziva i analiza razvoja i njena prednost u odnosu na statičku je upravo u tome što prikazuje da li je finansijski položaj preduzeća u napredku (progresu) ili u opadanju (regresu).

4. Analiza u zavisnosti od načina pripremanja bilansa može biti analiza bilansa stanja i uspeha i izražena u :

- ∞ apsolutnim iznosima
- ∞ relativnim brojevima
- ∞ ili u formi grafikona.

5. Prema kriterijumu instrumenata analize finansijskih izveštaja potrebno je razlikovati:

- ∞ Opštu analizu godišnjih računa, odnosno analizu strukture finansijskih izveštaja
- ∞ Racio analizu finansijskih izveštaja
- ∞ Analizu neto obrtnog kapitala
- ∞ Analizu tokova sredstava, prevashodno analizu novčanih sredstava

Opšta analiza finansijskih izveštaja preduzeća može da se podeli na:

- ✧ Vertikalnu analizu, odnosno analizu strukture bilansa i računa dobitka i gubitka
- ✧ Horizontalnu analizu, odnosno analizu razvoja (trenda) pozicija bilansa i računa dobitka i gubitka
- ✧ Grafičku analizu strukture i razvoja bilansa stanja i bilansa uspeha

Racio analiza finansijskih izveštaja se može podeliti na:

- ✧ Racio analizu likvidnosti
- ✧ Racio analizu aktivnosti
- ✧ Racio analizu finansijske strukture
- ✧ Racio analizu rentabilnosti
- ✧ Racio analizu ekonomičnosti
- ✧ Racio analizu tržišne vrednosti

Analiza neto obrtnog kapitala predstavlja pre svega analizu pasive, tačnije fenomena pasive – neto obrtnog kapitala. Neto obrtni kapital jeste u suštini onaj deo obrtne imovine koji nije finansiran kratkoročnim izvorima finansiranja. U suštini to je razlika između ukupnih obrtnih sredstava i ukupnih kratkoročnih obaveza.

Analiza novčanih tokova veoma je bitna iz razloga što preduzeće pre svega gotovinom, a ne dobitkom niti prihodom, izmiruje sve svoje obaveze.

3. CILJEVI ANALIZE FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA

Osnovni cilj analize poslovanja preduzeća je pripremanje informacione podloge kao osnove za donošenje raznih upravljačkih odluka u vezi planiranja, organizovanja i kontrole poslovnih aktivnosti. Ovako definisan osnovni cilj analize poslovanja jasno ukazuje da su njene osnovne uloge :

- ✧ informativna (priprema i kritička obrada pokazatelja o stepenu ostvarivanja planskih zadataka), i
- ✧ kontrolna uloga (postupkom analize stiče se uvid u odgovornost i stepen doprinosa pojedinih organizacionih segmenata).

Za poslovanje nekog preduzeća zainteresovan je veći broj interesnih grupa sa vrlo raznovrsnim zahtevima, tako će i izbor metode zavisiti od njihovih potreba za određenom vrstom informacije, odnosno, određenim aspektom analize. U skladu sa tim, ciljeve finansijske analize možemo podeliti na opšte i posebne.

Opšti ciljevi analize odnose se na sagledavanje položaja preduzeća od proteklih ostvarenja do predviđanja budućih događaja. Dobijene informacije predstavljaju neophodnu podlogu za donošenje finansijskih odluka, uspostavljanje politike prodaje, merenje ostvarenog rezultata. Konkretno, ova analiza se bavi internim potrebama samog preduzeća, odnosno, ova analiza treba da zadovolji zahteve internih korisnika analize - vlasnika kapitala - insajdera, uprave, menadžmenta, sindikata i sl. Ova analiza poznata je pod imenom interna analiza.

Posebni ciljevi analize finansijskih izveštaja predstavljaju izraz informacionih zahteva određenih eksternih korisnika, stejkholdera. Vlasnici kapitala-outsajderi biće zainteresovani za analizu rezultata i raspodele kao i analizu sigurnosti kapitala.

Poverioce će zanimati analiza likvidnosti i solventnosti, a konkurentne analiza rentabilnosti i finansijskog položaja. Od drugih eksternih korisnika treba spomenuti i državne organe, sindikate, razna poslovna udruženja. Državne organe zanimaju globalne informacije o položaju nekog preduzeća sa aspekta grupacije grane i celine privrede a u svrhu odlučivanja o ekonomskoj politici. Sindikate zanima dugoročna sigurnost zaposlenja radnika. Ova analiza poznata je pod imenom eksterna analiza.

Sama finansijska analiza je od izuzetne važnosti za celo rukovodstvo preduzeća. Cilj finansijske analize je da oceni uspešnost preduzeća, kroz proveru ostvarenja početnih ciljeva i strategija (odluka). Oceniti finansijski položaj preduzeća znači utvrditi relativni odnos pojedinih pozicija bilansa stanja i bilansa uspeha, kao i izveštaja o tokovima gotovine, njihovim merenjem i upoređivanjem sa rezultatima iz predhodnih perioda ili sa rezultatima grane. Za ostvarivanje navedenog cilja analitičaru stoje na raspolaganju brojni instrumenti.

Ispitivanje uslova finansijskog ekvilibrijuma preduzeća i merenje rentabiliteta uložених sredstava predstavljaju opšte ciljeve finansijske analize.

Finansijska analiza je pokazatelj uspešnosti preduzeća što znači da se sa izvršenom analizom dolazi do podataka o finansijskom stanju, ali što je izuzetno važno i do informacija o mogućnosti promena u željenom pravcu. Po MRS finansijska analiza predstavlja način sakupljanja i korišćenja informacija finansijskog karaktera s ciljem da se oceni tekuće finansijsko stanje, utvrdi mogući tempo razvoja, prognozira perspektivno finansijsko stanje, otkriju dostupni izvori sredstava i mogućnost njihove mobilizacije, prognozira položaj preduzeća na tržištu kapitala i dr.

IV REVIZIJSKI IZVEŠTAJ

Revizijski izveštaj je završni deo postupka i daje vrednost finansijskim izveštajima. Cilj revizijskih izveštaja je omogućiti akcionarima, vlasnicima obveznica, bankarima i svima onima koji se oslanjaju na finansijske izveštaje da odrede stepen odgovornosti koju je revizor preuzeo. Da bi revizor mogao da uradi revizijski izveštaj, on mora da raspolaze finansijskim izveštajima koji sadrže podatke o preduzeću, kao što su: finansijsko stanje, uspešnost poslovanja, gotovinski tokovi, politike kojima se usmerava preduzeće. Odgovornost za sastavljanje ovih izveštaja, kao i za njihov kvalitet, snosi menadžment preduzeća. Revizori pregledaju celokupnu postavku preduzeća, njegovu organizaciju, ispituju računovodstvene politike, sisteme internih kontrola i valjanost svih evidencija kojima se dokumentuju ekonomski događaji. Jednom rečju, pod lupu revizora stavlja se celokupna arhitektura poslovnih procesa, regulativa preduzeća kao i njegovo ponašanje.

Revizijski izveštaj biće objavljen tek kada revizor prikupi dovoljno dokaza i kada reviziju obavi u skladu sa opšteprihvaćenim računovodstvenim načelima. Kada se finalizira izveštaj o reviziji, poželjno je izdati izveštaje o reviziji što je pre moguće, a nakon odobravanja finansijskog izveštaja od strane klijenta. Ovim bi se izbeglo izlaganje revizora riziku zbog događaja koji mogu nastati nakon datuma bilansa stanja. Revizor priprema opširni izveštaj za upravni odbor preduzeća, pored izveštaja koji se radi u kratkoj formi, koji se publikuje u javnost.

Cilj svake revizije je formiranje revizorskog mišljenja o finansijskim izveštajima. Mišljenje revizora često je jedini deo revizije koji korisnici vide. Prema tome, posmatrano iz ugla korisnika, izveštaj predstavlja proizvod revizora. Izveštaj revizora predstavlja poslednji korak u celom procesu revizije. U teoriji i praksi revizije postoje sledeći tipovi revizijskih izveštaja ili mišljenja:

- ✧ Standardni nekvalifikovani izveštaji revizije (pozitivno ili potvrdno mišljenje),
- ✧ Nekvalifikovani izveštaji revizije sa objašnjenjem ili izmenjenim tekstom (mišljenje sa rezervom),
- ✧ Kvalifikovan izveštaj sa negativnim mišljenjem, i
- ✧ Kvalifikovan izveštaj sa uzdržavanjem od mišljenja.

1. DELOVI IZVEŠTAJA REVIZIJE

Bez obzira na revizore, sedam delova izveštaja revizije uvek ostaju isti. To su sledeći delovi:

1. Naslov izveštaja - standardi revizije zahtevaju da izveštaj ima naslov i da u njemu stoji reč nezavisan. Zahtev da naslov zadrži reč nezavisan

- ima za cilj da korisnicima prenese da je revizija bila nepristrasna u svim aspektima angažovanja.
2. Adresa u izveštaju revizije - izveštaj se obično adresira na preduzeće, njegove akcionare, ili upravni odbor. Proteklih godina ustalio se običaj da se izveštaj upućuje akcionarima, da bi se pokazalo da je revizor nezavisan u odnosu na preduzeće i upravni odbor.
 3. Uvodni paragraf - prvi paragraf izveštaja ima tri zadatka. Prvo, u njemu se jednostavno navodi da je računovodstveno preduzeće sprovelo reviziju. Drugo, navode se finansijski izveštaji nad kojima je izvršena revizija, uključujući datume bilansa stanja i računovodstvene periode za bilans uspeha i bilans novčanih tokova. Treće, navodi se da je za finansijske izveštaje odgovorno rukovodstvo, a da je odgovornost revizora da izrazi mišljenje o finansijskim izveštajima na bazi revizije.
 4. Paragraf o delokrugu rada - on predstavlja činjenični iskaz o tome šta je revizor uradio u reviziji. U ovom paragrafu prvo se navodi da je revizor sledio opšte prihvaćene standarde revizije. U ostalom delu daje se kratak opis aspekata revizije.
 5. Mišljenje - u poslednjem paragrafu u standardnom izveštaju navode se zaključci dobijeni na osnovu rezultata testiranja u toku revizije. Ovaj deo izveštaja je toliko važan da se često ceo izveštaj revizije jednostavno naziva mišljenje revizora. U ovom paragrafu navodi se mišljenje, a ne apsolutni činjenični iskaz ili garancija. To ima za cilj da ukaže da se zaključci baziraju na stručnom mišljenju.
 6. Naziv računovodstvenog preduzeća - u nazivu se navodi računovodstveno preduzeće ili ime stručnjaka koji je sproveo reviziju. Obično se koristi naziv preduzeća, posto celo računovodstveno preduzeće ima zakonsku i profesionalnu odgovornost da obezbedi kvalitet revizije u skladu sa profesionalnim standardima.
 7. Datum u izveštaju revizije - odgovarajući datum za izveštaj jeste datum kada je revizor završio najvažnije procedure revizije na terenu. Ovaj datum je važan za korisnike zbog toga što ukazuje na poslednji dan odgovornosti revizora za pregled značajnih događaja koji su se odigrali posle datuma finansijskih izveštaja.

2. MIŠLJENJE REVIZORA

Primarni cilj revizije je formiranje mišljenja revizora o tome da li finansijski izveštaji objektivno i istinito odražavaju stanje kapitala, imovine, obaveza i rezultata poslovanja, kao i ispitivanje metoda njihovog sastavljanja. Naime, na kraju postupka revizije, revizor izražava revizorsko mišljenje o tome da li su finansijski izveštaji u skladu sa računovodstvenim načelima, odnosno da li istinito i objektivno, po svim materijalno značajnim pitanjima, prikazuju finansijsko stanje, poslovni rezultat i novčane tokove.

Mišljenje revizora je zasnovano na ispitivanju dokaza. Ono može biti pozitivno, mišljenje sa rezervom, negativno, a takođe revizor može da se uzdrži od davanja mišljenja. Pozitivno mišljenje se daje kada finansijski izveštaji u razumnoj i materijalnoj meri prikazuju istinito i objektivno finansijsko stanje i rezultate poslovanja u skladu sa računovodstvenim načelima, odnosno kad nema značajnih

nedostataka. Mišljenje sa rezervom se daje kada se revizor ograđuje u odnosu na pitanja na koja se rezerva odnosi. Ovakvo mišljenje se daje kada revizor uoči izuzetke kod značajnih pozicija u finansijskim izveštajima zbog odstupanja od računovodstvenih načela ili kada uoči da je revizija nepotpuna u odnosu na značajne pozicije u finansijskim izveštajima. Kada revizor ne može pribaviti odgovarajući revizorski dokaz uzdržaće se od davanja mišljenja. To je situacija kada je revizija nekompletna u takvoj meri da revizor ne može dati mišljenje o finansijskim izveštajima. Negativno mišljenje revizor daje u situaciji koja je suprotna situaciji kada daje pozitivno mišljenje, odnosno kada finansijski izveštaji ne prikazuju istinito i objektivno finansijsko stanje i rezultate poslovanja i kada postoje odstupanja od računovodstvenih načela koja su ozbiljna i značajna. Značajni nedostaci su oni koji mogu dovesti u zabludu nekoga ko bi se oslonio na finansijske izveštaje. U svakom slučaju, svoje mišljenje revizor treba da nedvosmisleno obrazloži i potkrepi dokazima.

3. NEGATIVNO MIŠLJENJE REVIZORA

Negativno mišljenje se izražava u slučajevima kada je efekat neslaganja od takvog materijalnog i prožimajućeg značaja za finansijske izveštaje, da revizor zaključuje da izražavanje rezerve u izveštaju ne predstavlja odgovarajući način za obelodanjivanje činjenice da finansijski izveštaji navode na krive zaključke ili da su nepotpuni. Za izražavanje negativnog mišljenja revizor mora posedovati informacije, nakon odgovarajuće istrage, kojima će potkrepiti svoje mišljenje.

Negativno mišljenje se iskazuje u sledećim okolnostima:

- ✎ neadekvatna primena načela stalnosti poslovanja klijenta revizije,
- ✎ neispravljeni materijalno pogrešni iznosi u finansijskim izveštajima, i
- ✎ neadekvatno obelodanjivanje u napomenama.

Ako, u skladu sa svojim prosuđivanjem, revizor smatra da klijent revizije neće biti u stanju da nastavi poslovanje po načelu stalnosti, on treba da izrazi negativno mišljenje o finansijskim izveštajima, ukoliko su oni sastavljeni po načelu stalnosti klijenta revizije. Ukoliko, na osnovu dodatnih revizijskih postupaka koje je sproveo i informacija koje je pribavio, uključujući efekte planova rukovodstva, revizor proceni da klijent revizije neće biti u stanju da nastavi sa poslovanjem u skladu sa načelom stalnosti, on zaključuje da, bez obzira na to da li je takvo obelodanjivanje izvršeno ili nije, načelo stalnosti klijenta revizije primenjeno na sastavljanje finansijskih izveštaja nije ispravno i izražava negativno mišljenje.

Kada rukovodstvo klijenta revizije zaključi da načelo klijenta revizije nije primereno za sastavljanje finansijskih izveštaja, finansijske izveštaje treba sastaviti na osnovu alternativne važeće osnove. Ako na osnovu dodatnih revizijskih postupaka koje je sproveo i informacija koje je pribavio, revizor zaključi da je ta alternativna osnova primerena, on može da izrazi mišljenje bez rezerve, ukoliko postoji odgovarajuće obelodanjivanje, ali to može da zahteva uključivanje u izveštaj revizora pasusa kojim se korisniku izveštaja skreće pažnja na alternativnu osnovu.

V SPECIJALNI BILANSI BILANS SANACIJE

1. SPECIJALNI BILANSI

Suština specijalnih bilansa je da određenim ciljnim grupama pruže informacije o položaju entiteta koje ne mogu dobiti iz redovnih bilansa. S obzirom, da se ovi bilansi sastavljaju neredovno, u posebnim prilikama i da predstavljaju informacionu osnovu za zadovoljenje posebnih ciljeva glavni je razlog zašto se oni pojavljuju, u stručnoj literaturi i poslovnoj komunikaciji, pod nazivom „specijalni bilansi“.

Specijalni bilansi su bilansi koji se sastavljaju povodom posebnih događaja u životu preduzeća. U poslovnoj praksi i stručnoj literaturi pojavljuje se više vrsta specijalnih bilansa, čiji nazivi odgovaraju ciljevima kojima oni služe.²⁵ Specijalni bilansi nastaju u određenim prilikama kao posledica specijalnih ciljeva. Dva bilansa su obavezna, bilans osnivanja i bilans stečaja ili likvidacije. Događaji koji nameću potrebu za sastavljanjem specijalnih bilansa su:

- ☞ osnivanje preduzeća,
- ☞ promena pravne forme,
- ☞ fuzija,
- ☞ sanacija,
- ☞ razdvajanje,
- ☞ prinudno poravnanje,
- ☞ stečaj,
- ☞ likvidacija i dr.

Putem specijalnih bilansa obezbeđuje se informisanje o toku događaja koji je povod sastavljanju bilansa, na primer o stečaju, kontrola i nadzor nad tokom događaja i stvara osnova za odlučivanje. Specijalni bilans je način da se informišu eksterni korisnici. Ovakvi bilansi se nazivaju specijalnim zbog toga što:

- ☞ se sastavljaju za posebne prilike,
- ☞ imaju ciljeve koji su različiti od ciljeva redovnih bilansa.

Povod za sastavljanje specijalnih bilansa su posebni događaji i svaki od njih ima svoj cilj, odnosno razlog zašto se zove specijalni. Forma i pravila se razlikuju od redovnih bilansa. Pravila su uslovljena ciljevima bilansa.

Specijalni bilansi se mogu podeliti prema:

- ☞ obaveznosti:

²⁵ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 17. strana

- obavezni prema zakonskim propisima (bilans osnivanja, likvidacije, stečaja, poreski bilans, bilans fuzije, bilans promene pravne forme),
- dobrovoljni (bilans sanacije, bilans poravnanja, likviditetni bilans), neophodni su ali zakonski nisu obavezni.
- ☞ vezama sa knjigovodstvom:
 - specijalne bilanse sa karakterom uspeha - ne dolazi do prekida kontinuiteta (bilans osnivanja, promene pravne forme, fuzije, saniranja) - čvrsta veza sa knjigovodstvom, nastaju sistemskim zaključivanjem knjiga što vodi očuvanju formalnog kontinuiteta,
 - na status bilanse, odnosno bilanse kod kojih ne postoji veza sa knjigovodstvom, već se radi na bazi inventara, a ne knjigovodstva (razdvajanja, likvidacije, stečaja i poravnanja), prekid formalnog bilansnog kontinuiteta.

Načela koja su relevantna za sastavljanje redovnih finansijskih izveštaja nisu u celini primenjiva pri sastavljanju specijalnih bilansa. Neka od načela se primenjuju i na specijalne i na redovne bilanse, neka opet važe samo za specijalne, neka samo za redovne. Razlog su različiti ciljevi. Načela uvek moraju biti podređena ciljevima izveštavanja.

Načela koja su ista i za redovne i za sve specijalne bilanse su:

- ☞ načelo jasnosti (koje podrazumeva jasno i pregledno prikazivanje preko raščlanjavanja, obeležavanja, razgraničavanja, bruto principa i objašnjavanja - tumačenja),
- ☞ načelo potpunosti (koje pretpostavlja uzimanje u obzir svih relevantnih činjenica),
- ☞ načelo istinitosti i odsustva samovolje (kod sastavljanja godišnjih računa, koje podrazumeva usaglašavanje sa činjenicama i pridržavanje važećih principa procenjivanja).

Načela koja važe za redovne i neke specijalne bilanse su:

- ☞ načelo opreznosti (koje podrazumeva primenu postupka ocene u svim slučajevima odsustva mogućnosti merenja, brojanja, vaganja i računanja),
- ☞ načelo stalnosti (koje podrazumeva nepromenjeno raščlanjavanje i procenjivanje u nizu operativnih obračunskih perioda).²⁶

Pošto su ciljevi bilansa različiti i pravila za procenjivanje koja se primenjuju pri sastavljanju specijalnih bilansa su različita. Primenjuju se sledeće osnovice procenjivanja:

- ☞ istorijski trošak,
- ☞ sadašnja vrednost,
- ☞ fer vrijednost,
- ☞ prodajna vrednost,
- ☞ prinosna vrednost.

²⁶ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 20. strana //prema: Peemöller, Volker. H/ März, Thomas: Sonderbilanzen, Physica - Verlag, Heidelberg - Wien, 1986, strana 33.

Neke od njih se koriste kod specijalnih bilansa. Prodajna vrednost je osnovna kod stečajnog bilansa. Kod bilansa osnivanja nema namere da se koristi prodajna vrednost. Dakle koja će biti vrednost zavisi od cilja.

U aktivi:

- ☞ Osnovna sredstva - otpisivanje redovno i vanredno,
- ☞ Obrtna sredstva - istorijski trošak odnosno niža vrednost, osim za hartije od vrednosti po fer vrednosti kroz bilans uspeha.

U pasivi:

- ☞ Rezervisanja - u visini razumne procene visine obaveze, odnosno gubitka,
- ☞ Obaveze - očekivane isplate.

2. BILANS SANIRANJA

Po svojoj etimologiji, reč sanacija je latinskog porekla, *sanatio*, i znači lečenje. Međutim, sa stanovišta ekonomije preduzeća pod sanacijom načelno se podrazumevaju sve, kako finansijske tako i tehničko - organizacione mere, koje su podesne da doprinesu ozdravljenju preduzeća, posrnulom i dospelom u nevolju, u smislu da se ono ponovo učini likvidnim i rentabilnim.²⁷ Preduzeće je posrnulo i bolesno ako, dugoročno gledano, nije u stanju da izmiruje svoje obaveze (nelikvidnost) ili posluje sa gubitkom (nerentabilnost).

Podobnost saniranja, pak, potvrđena je ako se utvrdi da postoji mogućnost trajnog ozdravljenja preduzeća, što podrazumeva da je posle sprovođenja procesa lečenja preduzeće postalo sposobno za život i razvoj. Ukoliko se ta mogućnost ne obezbeđuje nikakvim racionalnim merama, umesto sanacije, prednost se daje likvidaciji, tj. stečaju.

Utvrđivanje potrebe saniranja vezano je za utvrđivanje uzroka finansijskih teškoća, dok utvrđivanje podobnosti saniranja pretpostavlja ispitivanje i izbor mera čije sprovođenje obezbeđuje trajno ozdravljenje preduzeća u smislu ponovnog uspostavljanja finansijske ravnoteže i vraćanja u zonu dobitka.

U stručnoj literaturi pravi se opšta razlika između:

- ☞ saniranja u širem smislu, i
- ☞ saniranja u užem smislu

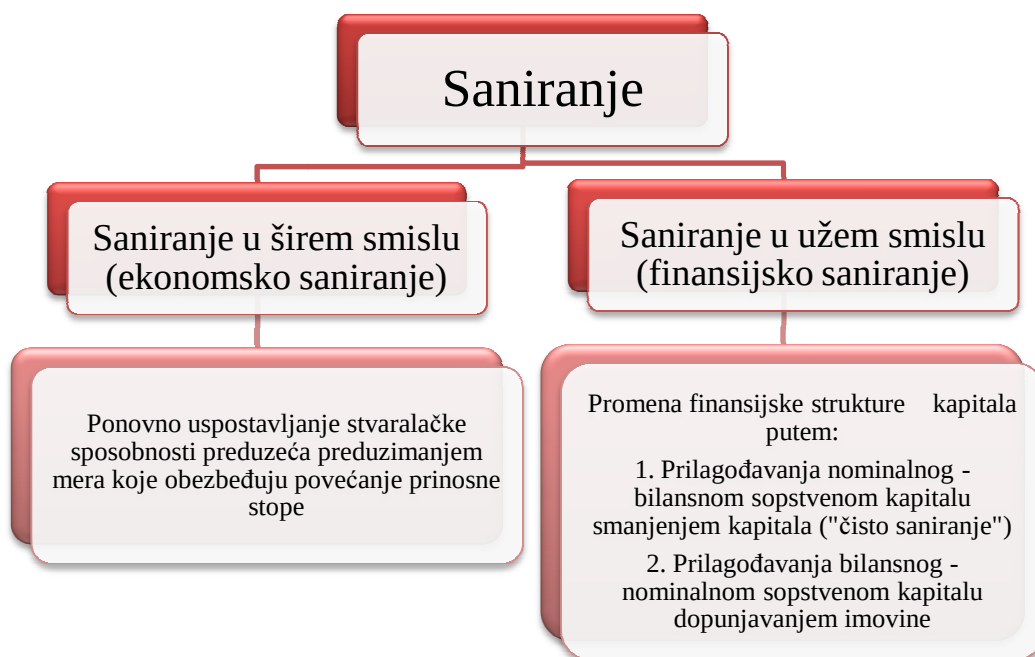
Saniranje u širem smislu ili ekonomsko saniranje obuhvata sve mere koje doprinose otkrivanju i otklanjanju uzroka gubitka i obezbeđenju trajnog ozdravljenja za život sposobnog preduzeća. To znači da su njegovi prvi ciljevi ponovno uspostavljanje finansijske ravnoteže i zadovoljavajuća rentabilnost i ekonomičnost.

Saniranje u užem smislu ili finansijsko saniranje, je saniranje usmereno na otpis gubitka i/ili uspostavljanje finansijske ravnoteže čime preduzeće postaje platežno sposobno što se postiže putem smanjenja kapitala, dopune imovine, povećanja kapitala, promene strukture aktive i promene strukture pasive. Na ovom mestu reč je o finansijskom saniranju.

²⁷ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 169. strana //prema: Knoll/Beyer: Op.cit., str. 221; Heinen, E.: Op. Cit., str. 493, Brombach/Olfert/Ehreiser: Op.cit., str. 150; Dr Gunter Weinrich/Heinz J. Hockmann: Op. Cit., str. 41 i drugi.

Obe pomenute vrste saniranja sa njihovim ciljevima prikazane su na sledećoj slici.

Slika 2: Vrste saniranja

izvor: Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 171. strana

2.1. Simptomi potrebe saniranja

Potrebu saniranja nagoveštavaju nekoliko karakterističnih pojava, koje ne moraju da znače da je preduzeće onemoćalo, tj. da mu je neposredno ugrožena egzistencija. Te pojave su:

- ☞ deficitni ili bilans sa gubitkom
- ☞ prezađženost
- ☞ sve teže izmirenje dospelih obaveza

Tipični simptom potrebe saniranja je pojava gubitka u bilansu (stanja). Pošto, po pravilu, gubitak pada na teret vlasničkog kapitala (sopstveni kapital), pojava gubitka u bilansu siguran je znak da je bar jedan deo sopstvenog kapitala potrošen, odnosno izgubljen.

U slučaju kada bilansni gubitak prelazi visinu ukupnog sopstvenog kapitala (koji čini zbir osnovnog kapitala, rezervi i neraspoređenog dobitka) pojavljuje se tzv. bilans prezađženja. U tom slučaju, raspoloživa imovina ne pokriva sve dugove, što nam ukazuje da je pored gubitka ukupnog sopstvenog kapitala izgubljen i deo pozajmljenog kapitala, odnosno poverioci prinudno učestvuju u pokriću gubitka.

Potreba saniranja nije nužno uslovljena pojavom gubitka, koji je izraz nerentabilnog poslovanja. Preduzeće, naime, može da bude rentabilno, pa da, ipak, zapadne u finansijske teškoće, koje se ispoljavaju u neredovnom izmirivanju dospelih obaveza, pa čak i da obustavi njihovo plaćanje. To je razlog neodložnog, pa i hitnog otvaranja postupka stečaja ili postupka sudskog poravnanja.

2.2. Sanacione mere

2.2.1. Mogćnosti i izbor mera

Za otklanjanje simptoma potrebe saniranja stoje na raspolaganju brojne mere, ĉiji izbor zavisi, pre svega, od vrste i „stepena oboljenja preduzeća“. Identifikuju se postupkom utvrđivanja uzroka potrebe saniranja, ĉije preduzimanje pretpostavlja mogućnost trajnog ozdravljenja preduzeća.

Za pomenutu svrhu raspoložive sanacione mere, koje se u praksi upotrebljavaju pojedinaĉno ili u međusobnoj kombinaciji, su uglavnom sledeće:

- ∞ doplata vlasniĉkih udela u inokosnim preduzećima, društvima lica i društvima sa ograniĉenom odgovornošću,
- ∞ povećanje kapitala u akcionarskim društvima
- ∞ prijem novih ortaka
- ∞ smanjenje kapitala
- ∞ odgađanje plaćanja obaveza
- ∞ konverzija kratkoroĉnih u dugoroĉne obaveze
- ∞ konverzija obaveza u osnovni kapital
- ∞ smanjenje (otpis) obaveza

U stručnoj literaturi se pomenute sanacione mere svrstavaju, po pravilu, u dve osnovne grupe, i to:

- ∞ interne sanacione mere, i
- ∞ sanacione mere uz pomoć poverioca

Interne sanacione mere grupišu se prema razliĉitim kriterijumima, pri ĉemu najĉešće međusobno konkurišu kriterijumi promene stanja (sopstvenog) kapitala i promene stanja likvidnih sredstava.²⁸

Saniranje uz pomoć poverioca je alternativa likvidacije i steĉaja i uobiĉajeno se preduzima u postupku poravnanja u sluĉajevima kada finansijske teškoće nije prouzrokovalo samo preduzeće, nego su one posledica gubitaka po osnovu otpisa potraživanja od preduzeća u steĉaju ili su, pak, finansijske teškoće prolaznog karaktera. Pored toga, saniranje uz pomoć poverioca se najĉešće kombinuje sa internim sanacionim merama, pre svega zbog toga što su neke od njih bez neposrednog uticaja na likvidnost, ali i zbog toga što poverioci zahtevaju od davaoca kapitala (vlasnika) doprinos za saniranje preduzeća.²⁹

2.2.2. Smanjenje kapitala

Saniranje putem smanjenja kapitala, koje spada u grupu saniranja bez privlaćenja likvidnih sredstava, sprovodi se kroz takozvano ĉisto saniranje ili kroz postupak povlaćenja akcija. Ĉisto saniranje može biti redovno i uprošćeno, a

²⁸ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 178. strana// prema: Heinen, E.: Op. cit. Str. 493; Peemoller, Volker H./Marz, Thomas; Op. cit., str. 105 Brombach/Olfert/Ehreiser: Op. cit., str. 153; Gabler-Wirtschaftslexikon, 12. Auflage, 5. Band, Wiesbaden 1988, str. 1343-1344.

²⁹ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 178. strana// prema: Brombach/Olfert/Ehreiser: Op. cit., str. 153 i 208

proizilazi iz postupka formalnog smanjenja kapitala putem redukcije nominalne vrednosti akcija ili spajanja (sažimanja) akcija.

Redovno smanjenje kapitala

Takozvano redovno smanjenje osnovnog kapitala, koje se sprovodi putem formalnog smanjenja nominalne vrednosti akcija (denominacija), ili putem spajanja više akcija u jednu (konverzija), nije povezano sa strogo fiksiranim ciljem.

Zbog toga se u stručnoj literaturi redovno ističe da ovo smanjenje kapitala nije uslovljeno određenim ciljem, nije ciljno. Šta više, ono i nije nužno uslovljeno potrebom sanacije, nego, pre svega, vraćanjem novca vlasnicima po osnovu smanjenja osnovnog kapitala, u slučajevima preterane kapitalizacije ili nemogućnosti da se isposluje zahtevano ukamaćenje sopstvenog kapitala.

Smanjenje kapitala kao mera sanacije, uz istovremenu isplatu dela osnovnog kapitala vlasnicima, dolazi u obzir samo pod uslovom postojanja slobodnih likvidnih sredstava i istovremene pojave bilansa sa gubitkom, što će se i dogoditi u slučaju prodaje nerentabilnih pogona.³⁰

Okolnost da redovno smanjenje kapitala nije povezano sa unapred utvrđenim ciljem uslovlja je pojavu zakonske odredbe da se odlukom o smanjenju osnovnog kapitala utvrđuju ciljevi koje to smanjenje treba da zadovolji, kao i pojavu odredbe da se smanjenje kapitala zasniva na projektu koji usvaja ili donosi generalna skupština akcionara vanrednog saziva.

Uprošćeno smanjenje kapitala

Za razliku od redovnog smanjenja kapitala, koje nije povezano sa unapred fiksiranim ciljem, što znači da nije nužna mera sanacije, forma uprošćenog, odnosno pojednostavljenog smanjenja kapitala služi isključivo ciljevima saniranja. Zbog toga se, u stručnoj literaturi, ova forma smanjenja kapitala označava kao ciljna, tj. forma smanjenja povezana sa ciljem.

Kao mera sanacije ova forma smanjenja kapitala služi ispunjavanju tri zahteva, i to:

- ☞ pokriću gubitka,
- ☞ unošenju u zakonske rezerve,
- ☞ izravnjanju smanjenja vrednosti.³¹

Ova forma smanjenja kapitala isključivo je mera saniranja i nije usmerena na isplate akcionarima.

Smanjenje kapitala povlačenjem akcija

U uporednom akcijskom pravu predviđa se mogućnost smanjivanja kapitala povlačenjem akcija,³² i to, pre svega, u cilju dekapitalizacije, što je, de facto,

³⁰ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 180. strana// prema: Pemmoller, Volker H./Marz, Thomas: Op. cit., str. 106

³¹ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 186. stran// prema: Član 229, stav 1. Nemačkog AktG. U jugoslovenskom Predlogu zakona o preduzećima iz marta 1995. (član 311=ova forma smanjenja kapitala služi pokrivanju gubitka i unošenju u rezerve

³² Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 190. strana// prema: Trgovački zakon za Kraljevinu Jugoslaviju iz 1937. (član 362), nemački AktG iz 1965 (član

rešavanje problema prekapitalisanja. Zbog toga se, u odredbama akcijskog prava, po pravilu, naglašava da za povlačenje akcija važe propisi o redovnom smanjenju kapitala, koji predviđaju donošenje odluke o tome putem kvalifikovane većine članova glavne skupštine akcionara i zahtevaju poštovanje strogih odredbi o zaštiti poverioca.

Kao mera sanacije, kojom se eliminiše bilansi gubitak, smanjenje kapitala putem povlačenja akcija je povoljno pod uslovom da se akcije stiču kupovinom ispod pari-a ili besplatnim stavljanjem na raspolaganje od strane akcionara.³³

2.2.3. Privlačenje likvidnih sredstava

Saniranje finansijski onemoćalog preduzeća veoma često zahteva privlačenje novih likvidnih sredstava. Ono se postiže na dva moguća načina, i to doplatama postojećih akcionara, kao i povećanjem kapitala, koje je povezano sa smanjenjem kapitala.

Doplate akcionara i alternativno saniranje

U stručno literaturi prisutno je mišljenje da je saniranje putem doplate akcionara optimalna forma eliminisanja bilansnog gubitka. Na taj način preduzeću u krizi dospevaju likvidna sredstva kojim se eliminišu bilansni gubici i popravljaju likvidnost. Međutim, propisi akcijskog prava ne obavezuju akcionare na doplatu. Budući da saniranje putem doplate nije izvesno, pre svega zbog toga što se ne može sa sigurnošću znati koliko akcionara je spremno i može da izvrši doplatu, u praksi je prisutno alternativno saniranje, gde akcionari imaju mogućnost izbora između smanjenja nominalne vrednosti (odnosno spajanja) akcija i doplate na akcije. Pri tome, predložene alternative akcionarima moraju da budu ekvivalentne, odnosno da gubitak imovine po osnovu smanjenja kapitala treba da odgovara izdatku po osnovu doplate.

Povećanje kapitala

Neophodna likvidna sredstva za vraćanje preduzeća u finansijsku ravnotežu pribavljaju se i povećanjem kapitala. Po pravilu se pojavljuje kao drugi stepen saniranja, dok je prvi stepen smanjenje kapitala putem žigosanja akcija ili konverzije više akcija za jednu. Takvu operaciju najčešće prati povećanje kapitala putem nove emisije, koja obezbeđuje dospelost novih likvidnih sredstava.

2.2.4. Ostale sanacione mere

Za eliminisanje gubitaka i popravljavanje položaja likvidnosti koriste se, pored smanjenja i povećanja kapitala, čitav niz drugih mera, od koji su neke primarno usmerene na eliminisanje gubitaka, a neke na popravljavanje likvidnosti preduzeća. Specifičnost nekih, pak, uslovljena je pravnom formom preduzeća.

237); francuski Code des Societes iz 1966 (član 217); mađarski zakon o privrednim društvima iz 1988. (član 315); jugoslovenski Predlog zakona o preduzećima iz 1995. (član 238)

³³ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 191. strana// prema: Peemoller, Volker H./ Marz, Thomas: Op. cit., str. 110

Dopunske mere za eliminisanje gubitka

Trajno saniranje preduzeća pretpostavlja ne samo eliminisanje gubitka koji potiče iz poslovanja u prošlosti (bilansni gubitak), nego i gubitka koji će se pojaviti u sledećem obračunskom periodu zbog negativnog raspona prihodi - rashodi.

U svakom slučaju, eliminisanje bilansnog gubitka putem dotacije dolazi u obzir samo pod uslovom da imaju namenski karakter. Ako se, naprotiv, dotacijama nadoknađuju reducirani ili izgubljeni prihodi, onda one ne utiču direktno na eliminisanje bilansnog gubitka, nego samo popravljaju rentabilitetnu sliku, čime se sprečava gomilanje gubitaka i omogućava njihovo postepeno pokrivanje (iz raspodeljivog dobitka) u budućnosti.

Dopunske mere za popravljjanje likvidnosti

Popravljanje likvidnosti, koje je najčešće nezaobilazna sanciona mera, ostvaruje se ne samo privlačenjem dopuskog osnovnog kapitala, što je takozvano eksterno sopstveno finansiranje, nego i raznim drugim merama sa karakterom internog sopstvenog i eksternog tuđeg finansiranja, kakve su:

- ✎ iznajmljivanje ili prodaja dela preduzeća ili postrojenja
- ✎ emisija obligacija ili obveznica sa pravom opcija
- ✎ prolongiranje ili konverzija kredita i odlaganje isplate dospelih obaveza prema liferantima

Sanacione mere uslovljene pravnom formom preduzeća

Za eliminisanje bilansnog gubitka i popravljjanje likvidnosti onemoćalih preduzeća u društvima kapitala koja nisu akcionarska društva, pre svega, društva sa ograničenom odgovornošću, koriste se, takođe, operacije povećanja, doplate i smanjenja osnovnog kapitala. Posebne odredbe zakona o ovim društvima propisuju uslove pod kojima može da se povećava, doplaćuje i smanjuje osnovni kapital.³⁴

3. PORESKI TRETMAN SANIRANJA

Događaj saniranja, koji je, pre svega, usmeren na eliminisanje nagomilanih gubitaka iz bilansa realizuje se, na prvom mestu, kroz postupak smanjenja kapitala i doplatu akcionara i ortaka. U oba slučaja vlasnici kapitala trpe štetu bilo time što im se imovina smanjuje ili time što ona uz doplatu ostaje nepromenjena.

Poreske olakšice ne treba da budu shvaćene kao izraz odluke fiskusa da učestvuje u olakšavanju tereta sanacije, nego su samo rezultat prihvatanja činjenice da je takozvani, „dobitak za saniranje“, kojim se pokriva bilansni gubitak, sredstvo za računsko korigovanje imovine, odnosno kapitala koji je, de facto, kroz gubitke

³⁴ U nemačkom GmbHG članovi 55-57, 26-28 i 58; u austrijski GmbHG članovi 52-54, 55-58, 72-74; jugoslovenski Predlog zakona o preduzećima iz marta 1995. Članovi 382. I 383; u jugoslovenskom Trgovačkom zakonu iz 1937. Članovi 437, 472 i 474

smanjen. Upravo ta činjenica objašnjava zbog čega je dobitak za saniranje oslobođen ne samo poreza na dohodak, nego i poreza na dobitak.³⁵

4. BILANSIRANJE DOGAĐAJA SANIRANJA

4.1. Suština i vrste sanacionih bilansa

Budući da je saniranje proces u toku koga nastaju događaji koji utiču na strukturu bilansa (stanja), zbog čega je njihovo obuhvatanje na odgovarajućim kontima kao delovima raščlanjenog bilansa obavezno, svi događaji uslovljeni odabranim sanacionim merama mogu da se prikažu u okviru:

- ✧ redovnog godišnjeg zaključka, ili
- ✧ za tu svrhu sastavljenim specijalnim bilansima, poznatim pod nazivom „sanacioni bilansi“.

U slučaju da se efekti odabranih sanacionih mera, koji se ispoljavaju kao prihodi i rashodi saniranja, ne prikazuju u posebnom, tj. specijalnom bilansu saniranja, oni se obuhvataju na odgovarajućim računima glavne knjige, s tim što se u bilansu uspeha, po pravilu, posebno ističu, i to:

- ✧ iznosi otvorenih rezervi (kapitalnih i iz dobitka), upotrebljenih u skladu sa odlukom glavne skupštine akcionara o smanjenju kapitala
- ✧ iznos preostalog dobitka za saniranje, uključen u zakonske rezerve, saglasno propisima o uprošćenom smanjenju kapitala
- ✧ doplate akcionara, prikazane u bilansu uspeha u okviru pozicije „Vanredni prihodi“

Isti podaci mogu da se, umesto u bilans uspeha, unesu u aneks. Pored toga, u aneks se obavezno unose objašnjenja o svim iznosima prihoda za saniranje, proisteklih iz odluke o smanjenju kapitala i upotrebi otvorenih rezervi sa:

- ✧ kompenzaciju smanjenja vrednosti,
- ✧ pokriće ostalih gubitaka,
- ✧ unošenje u zakonske rezerve³⁶.

Pored odsustva izričitih zakonskih dispozicija, u stručnoj literaturi je razvijeno mišljenje o svrsishodnosti sastavljanja dva posebna bilansa saniranja, i to:

- ✧ Sanacioni bilans otvaranja, kao aktuelni pregled imovine i kapitala na određeni dan, koji je osnova za utvrđivanje potrebe saniranja preduzeća i izbor sanacionih mera. Kao takav, prethodi preduzimanju sanacionih mera, a da bi se obezbedio kontinuitet, izvlači se iz poslednjeg godišnjeg zaključka,
- ✧ Zaključni bilans saniranja predstavlja rezultat preduzetih mera saniranja, usmerenih na ozdravljenje preduzeća, nakon čega treba da

³⁵ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 207. strana // prema: Brombach/Olfert/Ehreiser: Op. cit., str. 159; Peemoller/Marz: Op. cit., str. 118

³⁶ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 208. strana // prema: Schildbach, Dr. Thomas: *Der handelsrechtliche Jahresabschluss*, 2. Auflage, Verlag Neue Wirtschafts-Briffe, Heme/Berlin 1991, str. 283

usledi lakše i uspješnije poslovanje. Na taj način, zaključni bilans saniranja pojavljuje se i kao bilans otvaranja novog niza redovnih godišnjih zaključaka, čijem povoljnijem izgledu treba da doprinese. Inače, sam pojam „Sanacioni bilans“ najčešće se odnosi na ovaj bilans.³⁷

U praksi saniranja, pored pomenuta dva, sastavlja se, i treći, sa zadatkom da simuliranjem različitih sanacionih mera pronađe one koje će najbolje odgovarati postavljenim ciljevima finansijskog ozdravljenja, što podrazumeva vraćanje preduzeća u zonu finansijske ravnoteže, koja je uslov likvidnosti, eliminisanje bilansnog gubitka i rentabilno poslovanje. On je projekcija zaključnog bilansa saniranja, sastavljen na osnovu sanacionog bilansa otvaranja i izvodljivih sanacionih mera za realizaciju ciljeva saniranja. Prema tome, ovaj bilans saniranja se nalazi između prva dva, pa se zbog toga može nazvati „sanacioni međubilans“ ili „projekcija sanacije“.

Važnost ovog bilansa dolazi naročito do izražaja u slučajevima kada je, zbog težih poremećaja likvidnosti i rentabilnosti preduzeća, saniranje otežano i pretpostavlja kombinovanje različitih mera. Ako tražena rešenja, u takvim slučajevima, ne pruže zadovoljavajuće rešenje, koje potvrđuje sanacioni međubilans, umesto saniranja, pribegava se vanparničnom poravnanju ili stečaju.

4.2. Procenjivanje u funkciji saniranja

Saniranje pretpostavlja izbor adekvatnih sanacionih mera, čija primena treba da dovede do željenog cilja. Ali, izbor odnosnih mera podrazumeva utvrđivanje uzroka koji su uslovlili potrebu saniranja. Osnov za to je bilans otvaranja sanacije. U njemu je iskazan gubitak, koji odražava faktičko smanjenje kapitala; njime je oslikana imovinska i finansijska situacija preduzeća, a sve to je neophodno da se dokuči stepen finansijskog oboljenja i da se utvrdi da li je preduzeće uopšte živo i da li simptomi oboljenja mogu da budu otklonjeni, pod kojim uslovima i u kom roku.

Kod sastavljanja bilansa otvaranja sanacije zahteva se da se uzme u obzir potreba ili neophodnost valjanog procenjivanja. Ono podrazumeva nužnost otkrivanja svih rezervi, jer se njima možda može eliminisati bilansni gubitak. Otkrivanjem latentnih rezervi ne može se otkloniti eventualno usko grlo likvidnosti, ali je sasvim izvesno da se time pozitivno utiče na kreditnu sposobnost preduzeća.³⁸

Procenjivanje imovine eliminiše latentne rezerve i skrivene gubitke iz bilansnih pozicija imovine i obaveza, što ima za posledicu pravilno iskazivanje neto imovine.

4.3. Knjigovodstvena tehnika obuhvatanja događaja sanacije

Kao što je već ranije rečeno, svi događaji sanacije, uslovljeni primenom različitih sanacionih mera, obuhvataju se u glavnoj knjizi perioda u kome nastaju ili se

³⁷ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 209. strana // prema: Peemoller, Volker H./Marz, Thomas: Op. cit., str. 117

³⁸ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 210. strana // prema: Brombach/Olfert/Ehreiser: Op. cit., str. 160

obuhvatanje sprovodi na kontima razvijenog bilansa otvaranja sanacije, čijim naknadnim zaključivanjem nastaje zaključni bilans sanacije, koji je osnova za ponovno otvaranje poslovnih knjiga nakon obavljenog saniranja. Međutim, bez obzira kako je izvršen izbor sanacionih mera, za prikazivanje događaja koji proističu iz njihove primene nema ni zakonski propisanog, ni u teoriji i praksi razvijenog jedinstvenog postupka, odnosno knjigovodstvene tehnike njihovog obuhvatanja.

Na kraju procesa saniranja sažimaju se svi rezultati preduzetih mera u zaključnom bilansu saniranja. Sopstveni kapital se pojavljuje u novoj visini. Obaveze su smanjene za iznos oproštenih dugova, a kratkoročne pozajmice pretvorene su u fundirane zajmove. Upoređenje zaključnog sanacionog bilansa sa bilansom otvaranja sanacije čini vidljivim rezultat sanacije. Zaključni bilans saniranja okončava period saniranja i, ako je sanacija bila uspešna, dovodi do niza normalnih godišnjih zaključaka.³⁹

Pod pretpostavkom da odabrane sanacione mere omogućavaju izvođenje jednokratne operacije saniranja i da se događaji saniranja prikazuju u okviru specijalnih bilansa, ceo postupak se odvija po sledećem redosledu:

1. Sastavljanje bilansa otvaranja sanacije, za koji kao osnova služi redovni godišnji zaključak ili međubilans - kvartalni ili polugodišnji - je prva mera usmerena na utvrđivanje potrebe saniranja. Pošto utvrđivanje potrebe saniranja i izbor sanacionih mera podrazumeva otkrivanje svih rezervi, što pretpostavlja ponovno procenjivanje u skladu sa identifikovanim prilivima, iz redovnog godišnjeg zaključka ili međubilansa izvlači se, neposredno privremeni bilans otvaranja sanacije. Kao takav postaje pravi tek nakon uključivanja efekata ponovne procene.
2. Otvaranje glavne knjige, za koje kao nalog za knjiženje služi bilans otvaranja sanacije.
3. Knjiženje efekata ponovnog procenjivanja (povećanja i smanjenja vrednosti imovine i dugova) na tangiranim kontima, za koju svrhu se koristi konto refleksije pod nazivom „konto ponovne procene“.
4. Izravnjanje konta ponovne procene prenosom eventualnog salda, kao razlike svih povećanja i smanjenja vrednosti imovine i dugova, na konto saniranja.
5. Knjiženje prihoda za saniranje, proisteklih iz primene sanacionih mera smanjenja kapitala, povećanja kapitala i doplate akcionara ili ortaka preko konta saniranja.
6. Upotreba prihoda za saniranje, proknjiženost na kontu saniranja, za pokriće bilansnog gubitka i unošenje u zakonske rezerve. Pri tome, u zakonske rezerve se unosi deo ne upotrebljenih prihoda za pokriće bilansnog gubitka.
7. Zaključivanje svih konta preko računa izravnjanja, koji se, u ovom slučaju, sreće pod nazivom „konto završnog bilansa saniranja“
8. Sastavljanje završnog bilansa saniranja, u kome redosled pozicija odgovara redosledu zaključivanja aktivnih i pasivnih pozicija glavne knjige.
9. U slučaju saniranja u dužem vremenskom periodu, umesto završnog bilansa saniranja, sastavlja se više međubilansa, od kojih sastavljanje prvog dolazi u obzir posle knjiženja efekata ponovne procene i

³⁹ Ranković M. Jovan, *Specijalni bilansi*, Proinkom, 1996. godina, 211. strana // prema: Heinen, Edmund: Op. cit., str. 495

upotrebe prihoda za saniranje proisteklog iz smanjenja kapitala za
pokriće bilansnog gubitka

VI NEGATIVNO MIŠLJENJE REVIZORA KAO OSNOV ZA ANALIZU POMOĆU FINANSIJSKIH POKAZATELJA, FORENZIČKU ANALIZU I MERE SANACIJE

U okviru ovog poglavlja ćemo videti šta je to što je uzrokovalo da preduzeća dobiju negativno revizijsko mišljenje.

U nastavku biće predstavljena finansijska analiza poslovanja tri preduzeća. Izabrano je tri preduzeća iz različitih grana, a zajedničko im je to što sva preduzeća imaju negativno mišljenje, dobijeno od strane revizora. Na osnovu analize finansijskih izveštaja utvrđeno je da je potrebno izvršiti sanaciju preduzeća.

Izvršena je i horizontalna analiza pogodnih stavki za forenzičku analizu radi otkrivanja manipulacija u finansijskim izveštajima. Nivo forenzičkog istraživanja do kojeg forenzičar može ići zavisi od informacija koje ima na raspolaganju. S obzirom da raspolažemo samo sa informacijama dobijenim iz finansijskih izveštaja zaustavljamo se na nivou procene mogućih manipulacija.

1. A.D. GRANIČAR GAKOVO U RESTRUKTURANJU

Osnovni podaci o preduzeću

Akcionarsko društvo "Graničar" u restrukturiranju, Gakovo ulica Kralja Petra I broj 75. registrovano je i upisano u Agenciji za privredne registre dana 29.11.2007. godine. Društvo je pravni sledbenik društvenog poljoprivrednog preduzeća "Graničar", iz Gakova, ulica Kralja Petra I 75 registrovanog i upisanog od Privrednog suda Sombor 19.10.1998. godine.

Preduzeće je razvrstano u sektor A Poljoprivreda, lov i šumarstvo, podgrupa. Gajenje žita i drugih useva i zasada, šifra 01110.

Preduzeće je osnovano 20.03.1950 godine kao Preduzeće za poljoprivredu "Graničar" Gakovo, a nakon toga je bila Radna organizacija u SOUR PK "Sombor", Sombor.

Akcionarsko društvo nastalo je primenom Zakona o svojinskoj transformaciji kada je izvršena prodaja 70% društvenog kapitala, a 30% stekla su lica sa pravima utvrđenim Zakonom, besplatnom raspodelom. Dana 05.11.2009. godine u skladu sa svojim ovlašćenjima Agencija za privatizaciju raskinula je i ovaj ugovor, pa su akcije prodate na aukciji kao i akcije po osnovu dela obavezne dokapitalizacije prenete na

Akcijski fond Republike Srbije koja je imenovala zastupnika kapitala. Dana 11.05.2010. godine, Agencija za privatizaciju Republike Srbije donosi Odluku o restrukturiranju kojom se Društvu utvrđuje status "u restrukturiranju".

Preduzeće koristi 135 ha 20 a i 49 m² zemljišta u sopstvenom vlasništvu kao i veoma značajne količine "državnog" poljoprivrednog zemljišta.

Mimo navedenog preduzeće je u godini za koju se vrši revizija koristilo i 4.657 hektara u vlasništvu Države. Od 2006. godine i stupanja na snagu Zakona o poljoprivrednom zemljištu Društvo na razne načine koristi državno poljoprivredno zemljište.

Prosečan broj zaposlenih na osnovu stanja na kraju meseca u 2012-oj godini je 308 radnika.

Prema ostvarenom prihodu u 2012. godini pretežna delatnost je i dalje u skladu sa utvrđenim šiframa 01110 - gajenje žita i drugih useva i zasada.

Osnove za negativno mišljenje

Ističemo da se finansijski izveštaji sastavljaju u skladu sa načelom kontinuiteta, te u tom smislu ističemo sledeće informacije koje proizilaze iz finansijskih izveštaja koji su bili predmet ove revizije, a koji ne sadrže korekcije koje mogu proizaći iz ovog mišljenja. Ukupan kapital Društva (osnovni kapital, rezerve, revalorizacione rezerve i dobit) iznose 472.172 hiljada dinara, dok kumulirani gubitak iznosi 476.882 hiljada dinara, tako da je kumulirani gubitak veći od ukupnog kapitala. Ukupne obaveze Društva iskazane su u iznosu od 976.463 hiljada dinara, od čega se na kratkoročne obaveze odnosi 976.048 hiljada dinara, dok je obrtna imovina Društva iskazana u iznosu od 482.758 hiljada dinara i manja je od kratkoročnih obaveza za 493.290 hiljada dinara. Obaveze čine sve izvore sredstava, mahom su kratkoročne i veće su za 102,18% od obrtne imovine. U godini za koju se vrši revizija računi Društva bili su neprekidno blokirani od 26.septembra 2012. do 19. februara 2013. godine. Imajući u vidu prethodno navedene činjenice smatramo da je neophodno da Društvo pribavi dodatni kapital, odnosno sredstva, kako bi moglo da nastavi svoje poslovanje u skladu sa načelom kontinuiteta poslovanja ili u suprotnom može doći do njegovog prekida.

U okviru pozicija nekretnina postrojenja i opreme nađeno je da mimo sopstvenog zemljišta Društvo koristi i oko 4.657 hektara u vlasništvu Države. Od 2007. godine i stupanja na snagu Zakona o poljoprivrednom zemljištu korisnici ovakvog poljoprivrednog zemljišta treba da plate zakupninu utvrđenu licitacijom. U okviru pozicije Ostale obaveze iz poslovanja Društvo je utvrdilo iznos od 20.570 hiljada dinara. Na dan 31.12.2012. godine kao i na dan ove revizije vode se sporovi sa Ministarstvom poljoprivrede u vezi naplate zakupa poljoprivrednog zemljišta za period 2006. do 2009. godine za sumu od 2.098.895 EUR, što na dan bilansa iznosi 238.683 hiljada dinara bez obračunatih kamata. Sprovođenje navedene korekcije uzrokovalo bi uvećanje rashoda i obaveza za najmanje 238.683 hiljada dinara. Društvo ovo zaduženje osporava zbog načina sprovođenja licitacije i utvrđivanja cene. Prvostepene presude su donesene na štetu Društva, a posle žalbi Apelacionom sudu predmeti su vraćeni na ponovni postupak. Revizija nije u mogućnosti da utvrdi konačan ishod ovog spora.

Na konkursu za izdavanje u zakup poljoprivrednog zemljišta za period 2010/2013 godina Društvo je zakupilo zemljište u državnoj svojini za površinu od oko 4.657 hektara. Naknada za korišćenje ovog zemljišta se utvrđuje u iznosu od 266.564,07 EUR godišnje. Po tako utvrđenoj odluci zaduženje na dan 31.12.2012. iznosi 533.128,14 EUR. Uvidom u dokumentaciju o plaćanju zakupa za ovaj period

utvrđeno je da je po osnovu zakupa za ovaj period plaćeno 29.446,23 EUR. Navedeno nije evidentirano u finansijskim izveštajima Društva, tako da su obaveze po osnovu zakupa potcenjene za 503.681,91 EUR. Iz svega navedenog proizilazi da su obaveze po osnovu zakupa poljoprivrednog zemljišta trebale biti evidentirane u iznosu od 2.619.576 EUR ili 297.894 hiljade dinara, a ne 20.270 hiljada dinara. Da je Društvo izvršilo potrebna evidentiranja obaveze bi bile veće za 277.324 hiljade dinara kao i troškovi po ovom osnovu.

U okviru pozicije ostale kratkoročne obaveze iskazane su obaveze za zarade zaposlenih u iznosu od 153.313 hiljada dinara. Uvidom u poslovne knjige Društva utvrdili smo da su obaveze za neto zarade, kao i obaveze za poreze i doprinose za decembar 2012. godine izmirene u zakonskom roku. Daljim uvidom u obaveze za zarade i naknade zarada utvrđeno je da na dan 31.12.2012. godine nisu isplaćene obaveze za porez i doprinose na zarade od decembra 2010. do avgusta 2012. godine. Ukupan iznos neisplaćenog poreza i neisplaćenih doprinosa iznosi 123.667 hiljada dinara. Na dan 31.12.2012. godine, da je obračun kamate po osnovu kašnjenja isplata poreza i doprinosa na zarade izvršen, po našoj proceni obaveza bi iznosila 37.496 hiljada dinara za koliko bi se uvećali troškovi kamata i obaveze po osnovu kamata.

Na poziciji drugih obaveza iskazane su obaveze za učešće zaposlenih u dobiti, obaveze za dividende i obaveze za kamate za neisplaćene obaveze po tim osnovima. Naime, prilikom usvajanja godišnjih izveštaja za period 2006. do 2009. godina nadležni organ Društva donosio je odluke o raspodeli dobiti za te godine, te su po tom osnovu formirane obaveze za učešće zaposlenih u dobiti u iznosu od 74.676 hiljada dinara i obaveze za dividende u iznosu od 11.710 hiljada dinara. Na dan 31.12.2012. godine ove obaveze iskazane su u iznosu od 69.239 hiljada dinara. Po ovim osnovima na dan 31.12.2012. godine evidentirano je više od 100 tužbi zaposlenih i bivših zaposlenih radi naplate dividende, učešća u dobiti i kamate. Obzirom na navedene okolnosti revizija nije u mogućnosti da utvrdi iznos potencijalnih rezervisanja za sudske sporove koja mogu proisteci iz navedenog i njihov uticaj na finansijske izveštaje za 2012. godinu.

Na pozicijama Ostale kratkoročne finansijske obaveze i Ostale kratkoročne obaveze Društvo je prema nekad povezanim pravnim licima evidentiralo obaveze u iznosu od 119.930 hiljada dinara. Uvidom u stanje sudskih procesa utvrđeno je da je pravosnažnim i izvršnim presudama obaveza Društva po ovim osnovima utvrđena u iznosu od 157.105 hiljada dinara ili za 37.175 hiljada dinara više. Da je Društvo evidentiralo u svojim finansijskim izveštajima stanje po pravosnažnim i izvršnim presudama obaveze i rashodi bi bili više iskazani za 37.175 hiljada dinara.

Društvo je izvršilo rezervisanja za primanja zaposlenih prilikom odlaska u penziju u 2010. godini i iskazalo ih u finansijskim izveštajima u iznosu od 415 hiljada dinara. Prilikom sastavljanja finansijskih izveštaja za 2012. godinu akturaski obračun nije izvršen. U postupku revizije nismo bili u mogućnosti da se uverimo u ovaj obračun, niti da potvrdimo da su adekvatnost i dovoljnost ovih rezervisanja u skladu sa MRS 19 - Primanja zaposlenih.

Pasivna vremenska razgraničenja iskazana su na dan 31.12.2012. godine u iznosu od 5.111 hiljada dinara, od čega se na obračunate prihode budućeg perioda odnosi 5.043 hiljada dinara. U postupku revizije utvrđeno je da ova pozicija potiče iz ranijih godina, odnosno iz perioda pre raskida ugovora o privatizaciji, kao i da do dana sastavljanja finansijskih izveštaja za 2012. godinu nije realizovana. Obzirom na navedeno, smatramo da nisu ispunjeni uslovi za priznavanje ove pozicije, a ukoliko bi se korekcija sproveda, pasivna vremenska razgraničenja i prihodi bi se smanjili za 5.043 hiljada dinara.

Negativno mišljenje

Po našem mišljenju, zbog značaja pitanja iznetih u pasusima Osnove za negativno mišljenje, finansijski izveštaji ne prikazuju istinito i objektivno, po svim materijalno značajnim pitanjima, finansijski položaj AKCIONARSKOG DRUŠTVA "GRANIČAR" GAKOVO na dan 31. decembra 2012. godine, kao ni rezultate njegovog poslovanja i tokove gotovine za godinu koja se završava na taj dan, u skladu sa računovodstvenim propisima Republike Srbije.

Analiza finansijskih izveštaja

Na osnovu podataka iz finansijskog izveštaja preduzeća za 2012. godinu izvršena je analiza pomoću finansijskih pokazatelja. Dobijeni rezultati predstavljeni su u tabeli 7.

Tabela 7: Analiza finansijskih izveštaja pomoću finansijskih pokazatelja za preduzeće A.D. GRANIČAR GAKOVO U RESTRUKTURANJU

	2012.	2011.
Pokazatelji likvidnosti		
Pokazatelj opšte likvidnosti	0,49	0,51
Pokazatelj reducirane likvidnosti	0,26	0,14
Pokazatelj trenutne likvidnosti	0,01	0,00
Neto obrtna sredstva	-493.290,00	-321.432,00
Pokazatelji aktivnosti		
Koeficijent obrta kupca	4,31	6,05
Prosečan period naplate	84,65	60,32
Koeficijent obrta zaliha	4,59	3,99
Prosečan period vezivanja zaliha	79,59	91,48
Prosečan period konverzije zaliha	164,23	151,79
Koeficijent obrta dobavljača	2,32	2,61
Prosečno vreme plaćanja dobavljača	157,06	139,61
Koeficijent obrta stalne imovine	1,49	1,50
Koeficijent obrta ukupne poslovne imovine	0,78	0,83
Pokazatelji finansijske strukture		
Pokazatelj zaduženosti	1,00	0,87
Pokazatelj strukture kapitala	0	0
Odnos dugoročnih dugova prema dugoročnim izvorima	0	0
Pokazatelj pokrića rashoda na ime kamate	-5,07	-22,82
Pokazatelji rentabilnosti		
Stopa bruto dobitka	-	-
Stopa poslovnog dobitka	-	-
Stopa neto dobitka	-	-
Stopa neto prinosa na ukupnu poslovnu imovinu (ROA)	-13,67	-5,88
Stopa prinosa na sopstveni capital (ROE)	-247,27	-34,67

Pokazatelji likvidnosti

- ☞ Pokazatelj opšte likvidnosti - Dobija se sučeljavanjem ukupne obrtne imovine i kratkoročnih obaveza preduzeća i pokazuje sa koliko dinara obrtne imovine je pokriven svaki dinar kratkoročnih obaveza, što se uzima kao prvi indikator sigurnosti kojim su zaštićeni interesi kratkoročnih poverilaca preduzeća. Opšti ratio likvidnosti Društva približno je isti u obe posmatrane godine i iznosi manje od jedan što pokazuje nezadovoljavajuću likvidnost.
- ☞ Pokazatelj reducirane likvidnosti - Stavljanjem u odnos likvidnih obrtne imovine (ukupna obrtna imovina umanjena za zalihe - najsporiji deo obrtne imovine) i kratkoročnih obaveza preduzeća dobija se ratio reducirane likvidnosti ili ratio rigorozne likvidnosti (Quick ratio, Acid test). Za ovaj pokazatelj odnos 1:1 se u načelu smatra prihvatljivim, što nije slučaj kod posmatranog preduzeća. Iz tabele možemo videti da je pokazatelj reducirane likvidnosti narušen.
- ☞ Pokazatelj trenutne likvidnosti - Ratio trenutne likvidnosti zahteva da kratkoročni izvori finansiranja budu pokriveni gotovinom. Naziva sa još i ratio novčane likvidnosti. Ovaj ratio predstavlja meru sposobnosti preduzeća za trenutno podmirenje obaveza. S obzirom da preduzeće u posmatranom periodu ima vrednost racia daleko ispod 1, možemo zaključiti da njegova novčana likvidnost nije zadovoljavajuća.
- ☞ Neto obrtna sredstva - Neto obrtna sredstva predstavljaju apsolutnu razliku između obrtnih sredstava i kratkoročnih obaveza, odnosno predstavljaju dugoročne izvore finansiranja obrtnih sredstava. Iz tabele možemo videti da je vrednost neto obrtnih sredstava negativna, što nam ukazuje na dugoročnu finansijsku neravnotežu, odnosno deo dugoročnih vezanih sredstava se finansira iz kratkoročnih izvora.

Pokazatelji aktivnost

- ☞ Koeficijent obrta kupca - Utvrđuje iz odnosa neto prihoda od prodaje i prosečnog salda računa potraživanja od kupaca (utvrđenog na nivou mesečnih proseka ili bar kao prosečna vrednost stanja sa početka i kraja određenog obračunskog perioda). Koeficijent pokazuje koliko se prosečno puta potraživanje naplati u posmatranom obračunskom periodu. Za razliku od koeficijenta, prosečno vreme naplate potraživanja od kupaca pokazuje koliko je prosečno trebalo da prođe dana od momenta prodaje robe do momenta naplate potraživanja od kupaca. Skraćivanje roka za naplatu od kupaca je znak dobrog upravljanja u preduzeću, ali se ne može odrediti normala za datu veličinu. Za posmatrano Društvo ovaj koeficijent iznosi 4,31, što znači da se potraživanja od kupaca realizuju 4,31 put godišnje, odnosno da je prosečno vreme naplate od kupaca 85 dana.
- ☞ Koeficijent obrta zaliha - U preduzećima kod kojih ulaganja u zalihe čine značajnu stavku u strukturi imovine veoma je važno testiranje

njihove konvertibilnosti u gotovinu. Za te potrebe se uglavnom koristi koeficijent obrta zaliha, kao odnos troškova prodatih proizvoda⁴⁰ i prosečnog stanja zaliha, utvrđenog na nivou mesečnih proseka ili kao prosečna vrednost stanja sa početka i kraja određenog obračunskog perioda. Prosečan period vezivanja zaliha, odnosno prosečna starost zaliha u preduzeću kako se alternativno naziva, ne znači da preduzeće protokom tog perioda može računati na gotovinu, jer prodati gotovi proizvodi ostaju vezani u potraživanjima od kupaca za period naplate potraživanja. Sabiranjem ova dva perioda dolazi se do veoma značajnog pokazatelja koji izražava prosečan period konverzije zaliha u gotovinu (operating cycle). Kada je u pitanju posmatrano preduzeće iz dobijenih rezultata vidimo da se zalihe obrnu i reprodukuju prosečno 4-5 puta godišnje, odnosno da je prosečan period vezivanja zaliha u rasponu od 80-90 dana, dok je prosečan period konverzije zaliha u gotovinu 152-164 dana.

- ☞ Koeficijent obrta dobavljača - Nabavka materijala i usluga za proces proizvodnje je važan oblik aktivnosti preduzeća jer tako nastaju kratkoročne obaveze prema dobavljačima za kupovinu na kredit. Tako da je korisno proceniti prosečno vreme u kojem te obaveze dospevaju za naplatu u toku godine, posebno ako se ima u vidu činjenica da postoji svojevrsan sudar interesa preduzeća i dobavljača - preduzeće bi rado da koristi što duže ovakav beskatni izvor finansiranja, a dobavljač, s druge strane, bi želeo da je ovaj racio obrta što veći. Ovde je važno pronaći kompromisno rešenje zadovoljavajuće za obe strane. Što znači da ovaj pokazatelj treba analizirati zajedno sa koeficijentom obrta potraživanja tako da politika kreditiranja kupaca za gotove proizvode blisko korespondira politici kreditiranja od strane dobavljača za isporučeni material.⁴¹ Utvrđeni koeficijenti za posmatrano Društvo pokazuju da se tokom godine prosečne obaveze prema dobavljačima izmiruju 2 puta. Dobijeni rezultati pokazuju da se prosečan saldo obaveza prema dobavljačima isplaćuje svakih 140-157 dana.
- ☞ Koeficijent obrta stalne imovine - Stalna imovina kod većine proizvodnih preduzeća vezuje najveći deo poslovene imovina (cca 65-70%), zbog čega je veoma važno kontrolisati efikasnost njenog korišćenja. Za te potrebe uobičajeno se koristi koeficijent obrta stalne imovine, kao odnos neto prihoda od prodaje i prosečnog salda stalne imovine. Iz dobijenih rezultata Društva možemo konstatovati da je vrednost ovog koeficijenta 1,50, odnosno, da na svaki dinar ulaganja finansiranih iz sopstvenih izvora ostvaruje se neto prihod od realizacije u proseku od 1,50 dinara.

⁴⁰ Ovaj podatak se ne može direktno videti iz bilansa uspeha (jedino iz pogonskog knjigovodstva, za šta nemamo mogućnost) pa se ovaj trošak može aproksimirati na sledeći način: poslovni rashodi-povećanje vrednosti zaliha učinaka+smanjenje vrednosti zaliha učinaka

⁴¹ Krasulja D, Ivanišević M, *Poslovne Finansije*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2001. godina

- ☞ Koeficijent obrta ukupne poslovne imovine - Ukupna poslovna imovina predstavlja celokupnu snagu privređivanja koju preduzeće u datom periodu ima na raspolaganju za proces aktivnosti. Pošto se, u finansijskom smislu, nivo poslovne aktivnosti ogleda u ostvarenim poslovnim prihodima tokom određenog perioda, onda je logično da nivo poslovnih prihoda izražava efikasnost korišćenja ukupne poslovne imovine preduzeća. Odnos pomenutih veličina – poslovnih prihoda (neto prihoda od prodaje) i prosečne ukupne poslovne imovine preduzeća - označava se kao koeficijent obrta ukupne poslovne imovine i predstavlja sumaran pokazatelj poslovne efikasnosti preduzeća. Izračunat koeficijent obrta za posmatrano Društvo pokazuje da je na svaki dinar uloženi u prosečnu ukupnu poslovnu imovinu ostvareno 0,78-0,83 dinara neto prihoda od prodaje.

Pokazatelji finansijske strukture:

- ☞ Pokazatelj zaduženosti - Racio zaduženosti ističe dve važne stvari - učešće pozajmljenog kapitala u ukupnom raspoloživim izvorima preduzeća i doprinos pozajmljenog kapitala pokriću aktive (poslovne imovine). Predstavlja stepen sigurnosti svih poverilaca. Nastao je kao rezultat potrebe poverilaca za "zaštitom" u vidu vlasničkog-riziko kapitala. Sa aspekta poverilaca što je manji ovaj racio bolja je sigurnost. Vrednost ovog pokazatelja za 2012. godinu je 1, što znači da je ukupna imovina Društva finansirana sa 100% pozajmljenog kapitala. U 2011. godini vrednost ovog koeficijenta bila je 0,87, što znači da je ukupna imovina finansirana sa 87% pozajmljenog kapitala, a da je ostatak on 13% finansiran iz sopstvenih izvora.
- ☞ Pokazatelj strukture kapitala - Ovaj pokazatelj se koncentriše na dugoročne komponente izvora - dugoročne dugove i sopstveni kapital, oslikavajući odnose u strukturi kapitala koja je izraz dugoročne finansijske politike preduzeća. Vrednost ovog pokazatelja u posmatranom periodu je 0, što znači da Društvo nema dugoročnih obaveza.
- ☞ Odnos dugoročnih dugova prema dugoročnim izvorima - Ovaj odnos ističe dugoročnu komponentu izvora sa ciljem da utvrdi učešće dugoročnih dugova u ukupno raspoloživim dugoročnim izvorima (sopstvenim i pozajmljenim - ukupnoj dugoročnoj kapitalizaciji). Prema podacima iz tabele 1. možemo videti da je Društvo u obe posmatrane godine imalo vrednost ovog pokazatelja 0, što znači da nema dugoročnih obaveza.
- ☞ Pokazatelj pokrića rashoda na ime kamate - TIE racio⁴² je verovatno najduže korišćen pokazatelj pokrića, koji kvantificira odnos poslovnog dobitka za određeni obračunski period i iznos ukupnih rashoda po osnovu kamata za isti period. Kako su izdaci za kamatu fiksni i prioritetni jasno je da oni moraju biti prvenstveno pokriveni iz poslovnog dobitka. U tom smislu, TIE racio meri stepen opterećenja

⁴² Times-interest-earned ratio

poslovnog dobitka, kao prinosa na ukupno angažovanu imovinu preduzeća, izdacima za kamatu. U posmatranom periodu Društvo nije ostvarilo poslovni dobitak.

Pokazatelji rentabilnosti:

- Stopa neto prinosa na ukupnu poslovnu imovinu (ROA) - Kao pokazatelj zarađivačke moći preduzeća dosta se frekventno koristi stopa neto prinosa na ukupnu poslovnu imovinu (return on assets - ROA), koja neto dobitak suprotstavlja ukupnim poslovnim sredstvima preduzeća. U posmatranom periodu Društvo nije ostvarilo neto dobitak.
- Stopa prinosa na sopstveni kapital (ROE⁴³) - Sa aspekta sadašnjih i budućih akcionara vrlo bitan podatak predstavlja prinos ostvaren na ukupan sopstveni kapital preduzeća, koji se dobija iz odnosa neto dobitka i prosečnog iznosa sopstvene imovine (kapitala) preduzeća. Sa aspekta vlasnika trajnih uloga u preduzeće svakako je poželjan rast ovog pokazatelja jer ukazuje na mogućnost budućeg rasta preduzeća ili ostvarenja visokih prinosa po osnovu kapitala. U posmatranom periodu Društvo nije ostvarilo neto dobitak.

Forenzička analiza

Na osnovu podataka iz finansijskog izveštaja preduzeća izvršena je horizontalna analiza radi procene mogućih manipulacija. Dobijeni rezultati predstavljeni su u tabeli 8.

Tabela 8: Horizontalna analiza za preduzeće A.D. GRANIČAR GAKOVO U RESTRUKTURANJU

P O Z I C I J A	Iznos			Promena	Promena	Promena	Promena
	2010.	2011.	2012.	2011.-2010.		2012.-2011.	
1	2	3	4	5=3-2	6=5/3	7=4-3	8=7/4
I. POSLOVNI PRIHODI	685435	888359	936069	202924	29.61%	47710	5.37%
II. POSLOVNI RASHODI	787471	938454	1031817	150983	19.17%	93363	9.95%
III. POSLOVNA DOBIT							
IV. POSLOVNI GUBITAK	102036	50095	95748	-51941	-50.90%	45653	91.13%
V. FINANSIJSKI PRIHODI	2373	297	312	-2076	-87.48%	15	5.05%
VI. FINANSIJSKI RASHODI	24442	2636	21841	-21806	-89.22%	19205	728.57%
VII. OSTALI PRIHODI	19999	29168	29211	9169	45.85%	43	0.15%
VIII. OSTALI RASHODI	20484	23308	29911	2824	13.79%	6603	28.33%
B. DOBITAK PRE OPOREZIVANJA							
V. GUBITAK PRE OPOREZIVANJA	124590	46574	117977	-78016	-62.62%	71403	153.31%
G. POREZ NA DOBITAK							
Đ. NETO DOBITAK							
E. NETO GUBITAK	124590	46574	117977	-78016	-62.62%	71403	153.31%

⁴³ Return on equity

- ☞ Na osnovu dobijenih rezultata uočavamo da su se u 2010. godini finansijski prihodi smanjili za 87%, a finansijski rashodi za 89%. Ostali prihodi su povećani za 45%, a rashodi za 13%. Poslovni gubitak je smanjen za 50%, a neto gubitak za 62%.
- ☞ U 2012. godini poslovni gubitak se povećao za 91%, odnosno za smanjenje vrednosti zaliha učinka, kojih nije bilo u 2011. godini. Troškovi zarada su znatno povećani, kao i nabavna vrednost prodate robe i troškovi materijala. Neto gubitak je povećan za 153%.
- ☞ Iz dobijenih rezultata izdvaja se vrednost finansijskih rashoda u 2012. godini. Uočava se povećanje od 729%. Potrebno je ispitati na šta se odnose kamate koje su najvećim delom doprinele povećanju finansijskih rashoda.
- ☞ Promena stavke ostali rashodi u 2012. godini iznosi 28%. Iako nije veliko povećanje u procentima, iznos nije zanemarljiv, s toga ga je potrebno detaljno ispitati.
- ☞ Na osnovu izveštaja nezavisnog revizora uočava se potreba za detaljnom analizom svakog konta, jer finansijski izveštaji ni po kom osnovu ne pokazuju pravo stanje poslovanja preduzeća. U finansijskim izveštajima nisu evidentirane obaveze po osnovu zakupa, porezi i doprinosi na zarade zaposlenih, rezervisanja, ostale kratkoročne finansijske obaveze, pasivna vremenska razgraničenja itd. Iz tog razloga ne možemo procenjivati postoje li moguće manipulacije na osnovu horizontalne analize jer dobijeni rezultati ne prikazuju pravo stanje poslovanja preduzeća.

Mere sanacije:

- ☞ Neophodno je da Društvo pribavi dodatni kapital, odnosno sredstva, kako bi moglo da nastavi svoje poslovanje u skladu sa načelom kontinuiteta poslovanja ili u suprotnom može doći do njegovog prekida. Predlaže se dokapitalizacija sa privlačenjem likvidnih sredstava koja su neophodna za normalno funkcionisanje.
- ☞ Saniranje putem doplata akcionara smatra se optimalnom formom eliminisanja bilansnog gubitka, jer se istovremeno eliminiše gubitak i povećava gotovina. Time se popravljaju likvidnost i doprinosi uspostavljanju finansijske ravnoteže, koja je gubicima narušena.
- ☞ Ukupan kapital Društva (osnovni kapital, rezerve, revalorizacione rezerve i dobit) iznose 472.172 hiljada dinara, dok kumulirani gubitak iznosi 476.882 hiljada dinara, tako da je kumulirani gubitak veći od ukupnog kapitala. Predlaže se konverzija obaveza u kapital, kako bi gubitak u potpunosti bio pokriven.

- ☞ Kada su poverioci u pitanju, predlaže se odlaganje otplate, otpis potraživanja od strane poverilaca, kao i konverzija dela dugova u kapital.
- ☞ Ukupne obaveze Društva iskazane su u iznosu od 976.463 hiljada dinara, od čega se na kratkoročne obaveze odnosi 976.048 hiljada dinara. Predlaže se smanjenje kratkoročnih obaveza, odnosno konverzija kratkoročnih u dugoročne obaveze, radi dobijanja dugoročne finansijske ravnoteže.
- ☞ U cilju srednjeročnih mera sanacije radi popravljivanja zarađivačke sposobnosti predlaže se smanjenje troškova zarada, materijala, nabavne vrednosti robe, kao i ostalih rashoda.
- ☞ Dugoročno povećanje prihoda odlaže se za period nakon saniranja.

2. PREDUZEĆE ZA PUTEVE BEOGRAD U RESTRUKTURANJU

Osnovni podaci o preduzeću

Preduzeće za puteve Beograd je akcionarsko društvo u restruktuiranju. Društvo je osnovano 1962. godine.

Preduzeće je iz društvenog vlasništva promenilo vlasničku strukturu od 22.08.2005. godine i postalo otvoreno akcionarsko društvo. Po ugovoru o kupoprodaji društvenog kapitala DP za puteve Beograd a.d. Beograd putem javnog tendera od 23.06.2005. godine, kupac je imao obavezu da izvrši dodatna ulaganja - obavezu investiranja. Izmenama i dopunama broj 3. Ugovora o prodaji društvenog kapitala PZP Beograd od 05.12.2006. godine prihvaćen je izmenjen investicioni program i dana 29.10.2007. godine Skupština je donela odluku o povećanju osnovnog kapitala po osnovu obaveznog investiranja u iznosu od 9.752.880,00 dinara i o izdavanju 81.274 akcija serije D četvrte emisije, pojedinačne nominalne vrednosti 120,00 dinara.

Dana 03.11.2011. godine Agencija za privatizaciju Republike Srbije je donela odluku o raskidu ugovora o kupoprodaji društvenog kapitala Preduzeća za puteve Beograd zbog neispunjenja ugovorenih obaveza. Agencija za privatizaciju 04.11.2011. godine donosi odluku o prenosu kapitala Preduzeća za puteve Beograd a.d. na agenciju, a 07.11.2011. godine donosi odluku o imenovanju Rodoljuba Todorovića za privremenog zastupnika kapitala subjekta privatizacije Preduzeća za puteve Beograd a.d. Konačno, Agencija za privatizaciju donosi odluku od 08.11.2011. godine o pokretanju postupka restruktuiranja subjekta privatizacije Preduzeća za puteve Beograd a.d. Od tada, preduzeće nastavlja da posluje pod imenom Preduzeće za puteve Beograd a.d. u restruktuiranju.

Društvo se bavi proizvodnjom i održavanjem saobraćajnica, aerodromskih pista i sportskih terena iz osnovne delatnosti. Pored navedene osnovne delatnosti Društvo obavlja i druge delatnosti i poslove - proizvodnja i prodaja bitumenoznih proizvoda, koji doprinose efikasnijem i racionalnijem poslovanju.

Društvo poslije u sastavu kao:

- ✧ PZP Koridori (Beograd), Vidska 24 (matični broj 20694203),
- ✧ Embit beton (Beograd), Ustanička 128a (matični broj 20368462),
- ✧ Nibens Most (Beograd), Vidska 24 (matični broj 20695064),
- ✧ ENH Embit (Beograd), Ustanička 128a (matični broj 20028462),
- ✧ ostalim povezanim pravnim licima: Nibens Group, Beograd, Bulevar Mihajla Pupina 10a/I, Novi Beograd

Društvo je saglasno kriterijumima iz člana 7. stav2. Zakona o računovodstvu i reviziji razvrstano u velika pravna lica.

Sedište Društva je u Beogradu, Vidska 24.

Poreski identifikacioni broj Društva je 100000750.

Matični broj Društva je 07014104.

Prosečan broj zaposlenih u 2012. godini bio je 559, a u 2011. godini 728.

Osnove za negativno mišljenje

Učešće u kapitalu na dan 31.12.2011. godine bilansirano je u iznosu od 2.841.624 hiljada dinara, od navedenog iznosa 2.570.725 hiljada dinara odnosi se na učešće u kapitalu Akcionarskog Društva Fabrika Maziva FAM Krusevac dok učešće u kapitalu Partizanski put AD, Beograd iznosi 211.312 hiljada dinara. Društvo nije ispunilo ugovorene obaveze saglasno Ugovorima o prodaji društvenog kapitala pa je sa istim raskinut ugovor o privatizaciji. Uvažavajući načelo opreznosti i obezvređenost učešća u kapitalu, potrebno je utvrditi realnost vrednosti učešće u kapitalu..

Zalihe nedovršenih usluga na dan 31.12.2011. godine iznose 56.403 hiljada dinara, a odnose se na situacije iz 2010. godine koje nisu overene do dana vršenja revizije od strane nadzornog organa kupca. Nije u dovoljnoj meri uvaženo načelo opreznosti, takođe nije utvrđena ispravka vrednosti nedovršenih proizvoda kao i gotovih proizvoda koji su bilansirani u iznosu od 294 hiljada dinara.

Potraživanje od kupaca u zemlji kao i potraživanje od kupaca od matičnog i zavisnog društva bilansirano je u iznosu od 5.583.582 hiljada dinara. Usaglašenost sa kupcima nije u dovoljnoj meri izvršena, nije ispoštovan princip opreznosti, jer nije izvršena ispravka vrednosti na teret rashoda za potraživanja od kupaca koja su starija od godinu dana. U okviru bilansiranog iznosa nalaze se jemstva koja su nastala putem prinudnog aktiviranja od strane banaka po osnovu neizmirenih obaveza povezanih pravnih lica za koje je Društvo jemčilo u iznosu od 3.096.045 hiljada dinara.

Kratkoročni finansijski plasmani bilansirani u iznosu od 1.607.420 hiljada dinara, odnose se na date pozajmice povezanim pravnim licima u okviru grupacije, najveći iznos se odnosi na PZP Nis a.d. matično pravno lice 1.148.717 hiljada dinara, čija je naplata dospela, a nije izvršena ispravka vrednosti na teret rashoda uvažavajući načelo opreznosti.

Nije izvršeno usaglasavanje obaveza sa dobavljačima u zemlji, primljenim avansima kao i sa poreskim organima poreza i doprinosa na zarade kao i poreza po drugim osnovama.

Nije formirano rezervisanje za potencijalne gubitke po osnovu sudskih sporova koje vode pravna lica protiv društva.

Podaci iskazani u obrascu bilansa uspeha nisu usaglašeni sa podacima iskazanim u računovodstvenim evidencijama i zaključnom listu: Troškovi amortizacije i rezervisanja su iskazani u zaključnom listu 233.104 hiljada, a u bilansu 227.426 hiljada.

Negativno mišljenje

Prema našem mišljenju, finansijski izveštaji ne prikazuju istinito i objektivno, po svim materijalno značajnim aspektima, finansijsko stanje Preduzeće za puteve "Beograd" A.D. u restrukturiranju, na dan 31. decembra 2011. godine, rezultate njegovog poslovanja i tokove gotovine za godinu koja se završava na taj dan, u skladu sa računovodstvenim propisima Republike Srbije, koji zahtevaju primenu Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja.

Analiza finansijskih izveštaja

Na osnovu podataka iz finansijskog izveštaja preduzeća za 2011. godinu izvršena je analiza pomoću finansijskih pokazatelja. Dobijeni rezultati predstavljeni su u tabeli 9.

Tabela 9: Analiza finansijskih izveštaja pomoću finansijskih pokazatelja za PREDUZEĆE ZA PUTEVE BEOGRAD A.D. U RESTRUKTURANJU

	2011.	2010.
Pokazatelji likvidnosti		
Pokazatelj opšte likvidnosti	0,61	0,80
Pokazatelj reducirane likvidnosti	0,60	0,76
Pokazatelj trenutne likvidnosti	0,00	0,00
Neto obrtna sredstva	-4.683.055,00	-2.323.718,00
Pokazatelji aktivnosti		
Koeficijent obrta kupca	0,10	0,64
Prosečan period naplate	3.494,68	570,85
Koeficijent obrta zaliha	4,44	11,43
Prosečan period vezivanja zaliha	82,27	31,94
Prosečan period konverzije zaliha	3.576,94	602,79
Koeficijent obrta dobavljača	1,10	1,15
Prosečno vreme plaćanja dobavljača	331,03	317,87
Koeficijent obrta stalne imovine	0,14	0,94
Koeficijent obrta ukupne poslovne imovine	0,05	0,32
Pokazatelji finansijske strukture		
Pokazatelj zaduženosti	1,00	0,95
Pokazatelj strukture kapitala	0	2,18
Odnos dugoročnih dugova prema dugoročnim izvorima	0,86	0,65
Pokazatelj pokrića rashoda na ime kamate	-0,84	-1,05
Pokazatelji rentabilnosti		
Stopa bruto dobitka	-	-
Stopa poslovnog dobitka	-	-
Stopa neto dobitka	-	-
Stopa neto prinosa na ukupnu poslovnu imovinu (ROA)	-15,61	-10,50
Stopa prinosa na sopstveni capital (ROE)	-541,66	-197,82

Pokazatelji likvidnosti

- ☞ Pokazatelj opšte likvidnosti - Dobijeni rezultat pokazuje nam sa koliko dinara obrtne imovine je pokriven svaki dinar kratkoročnih obaveza. Na osnovu podataka iz tabele Preduzeća za puteve Beograd vidimo da je opšti racio likvidnosti manji od jedan, u obe posmatrane godine, što nam ukazuje na nezadovoljavajuću likvidnost. Uočavamo i tendenciju pada ovog racia.
- ☞ Pokazatelj reducirane likvidnosti - Respektuje heterogenost obrtne imovine sa aspekta konvertibilnosti u gotovinu i počiva na podeli ukupne obrtne imovine preduzeća na dve kategorije likvidna sredstva (deo obrtne imovine koja se odmah ili u relativno kratkom roku može upotrebiti za isplatu kratkoročnih obaveza, kao što su gotovina, kratkoročna potraživanja i plasmani u kratkoročne hartije od vrednosti) i manje likvidna sredstva (deo obrtne imovine koja u normalnim okolnostima zahteva nešto duže vreme za konverziju u gotovinu, kao što su zalihe i unapred plaćeni troškovi). U obe posmatrane godine pokazatelj ima vrednosti ispod 1, što nam ukazuje da je njegovo stanje tekuće likvidnosti ne zadovoljavajuće.
- ☞ Pokazatelj trenutne likvidnosti - Zahteva da kratkoročni izvori finansiranja budu pokriveni gotovinom. Ovaj racio predstavlja meru sposobnosti preduzeća za trenutno podmirenje obaveza. Ako je ovaj racio 1 ili veći od 1 preduzeće ima dovoljno gotovine da izmiri tekuće obaveze koje su dospele za plaćanje. S obzirom da preduzeće u posmatranom periodu ima vrednost racia daleko ispod 1, možemo zaključiti da njegova novčana likvidnost nije zadovoljavajuća.
- ☞ Neto obrtna sredstva - Ukazuju na mogućnost zaduživanja preduzeća na kratak rok. Pretpostavlja se da preduzeće koje ima veći iznos neto obrtnih sredstava, uz istu brzinu konverzije zaliha i potraživanja u gotovinu, automatski obezbeđuje i srazmerno veći stepen likvidnosti. U posmatranom preduzeću ovaj racio je negativan, što nam ukazuje na dugoročnu finansijsku neravnotežu.

Pokazatelji aktivnost

- ☞ Koeficijent obrta kupca - Pokazuje koliko se prosečno puta potraživanje naplati u posmatranom obračunskom periodu. Prosečno vreme naplate potraživanja od kupaca pokazuje koliko je prosečno trebalo da prođe dana od momenta prodaje robe do momenta naplate potraživanja od kupaca. Za posmatrano preduzeće vrednost ovog koeficijenta je 0,10, dok je prosečan period naplate 3.495 dana. Sve to nam ukazuje na izuzetno lošu naplatu potraživanja od kupaca.
- ☞ Koeficijent obrta zaliha - Skraćivanje bilo prosečnog perioda vezivanja zaliha, bilo prosečnog perioda naplate znači bržu konverziju zaliha u gotovinu i manje angažovanih sredstava, što povoljno utiče na likvidnost i rentabilnost preduzeća. Koeficijent obrta zaliha u ovom

Društvu iznosi u rasponu od 4,44-11,43, što znači da se zalihe obrnu (realizuju i reprodukuju) 4,44-11,43 puta godišnje. Prosečan period vezivanja zaliha je od 32-82 dana, dok je prosečan period konverzije zaliha u gotovinu 603-3.577 dana.

- ☞ Koeficijent obrta dobavljača - Utvrđeni koeficijenti za posmatrano Društvo pokazuju da se tokom godine prosečne obaveze prema dobavljačima izmiruju 1,10-1,15 puta. Dobijeni rezultati pokazuju da se prosečan saldo obaveza prema dobavljačima isplaćuje svakih 318-330 dana. Ovaj rezultat se mora procenjivati u kontekstu ugovorenih rokova plaćanja, pri čemu svako značajnije probijanje kreditnog perioda dobavljača ukazuje na probleme sa likvidnošću i loš kreditni bonitet preduzeća. Sa druge strane, poznavanje prosečnog vremena plaćanja dobavljača je bitan parametar u definisanju kreditne politike preduzeća, pošto samo naplata potraživanja obezbeđuje sredstva za isplatu obaveza prema dobavljačima.
- ☞ Koeficijent obrta stalne imovine - Ima veliki analitički značaj. Na osnovu dobijenih rezultata Društva možemo konstatovati da je vrednost ovog koeficijenta u 2011. godini 0,14, odnosno da na svaki dinar ulaganja finansiranih iz sopstvenih izvora ostvaruje se neto prihod od realizacije u proseku od 0,14 dinara. Razumna je preporuka da se razlozi za nizak koeficijent obrta stalne imovine moraju detaljno ispitati, obzirom da zbog visine ulaganja stalna imovina značajno utiče na rentabilnost i likvidnost preduzeća.
- ☞ Koeficijent obrta ukupne poslovne imovine - Nesumnjivi interes preduzeća je rast efikasnosti korišćenja poslovne imovine (maksimiranje koeficijent obrta ukupne poslovne imovine), što je objektivno limitirano mogućnostima maksimiziranja obrta pojedinih kategorija imovine. Koeficijent obrta ukupnih poslovnih sredstava predstavlja osnovni indikator poslovne aktivnosti preduzeća. Vrednost ovog koeficijenta je od 0,05-0,32, što pokazuje da na svaki uloženi dinar u poslovna sredstva Društvo ostvari 0,05-0,32 dinara. Bez obzira koju vrednost dobili, ne možemo pouzdano tvrditi da li je ona visoka ili niska. Naime, sve zavisi od toga kakav je dosadašnji trend ovog pokazatelja u preduzeću, kako se kreću vrednosti ovih koeficijenata u drugim preduzećima, ili, koliki je prosek privredne grane u kome preduzeće obavlja svoju delatnost.

Pokazatelji finansijske strukture:

- ☞ Pokazatelj zaduženosti - Vrednost ovog pokazatelja za 2011. godinu je 1, što znači da je ukupna imovina Društva finansirana sa 100% pozajmljenog kapitala. U 2010. godini vrednost ovog koeficijenta bila je 0,95, što znači da je ukupna imovina finansirana sa 95% pozajmljenog kapitala, a da je ostatak on 5% finansiran iz sopstvenih izvora.
- ☞ Pokazatelj strukture kapitala - U oceni dobijenog rezultata uglavnom se polazi od tzv. vertikalnih pravila finansiranja (pravila za odnos

sopstvenog i pozajmljenog kapitala)⁴⁴, pri čemu je rasprostranjeno mišljenje da najveća prihvatljiva visina ovog pokazatelja iznosi 1. Odnos veći od 1 ukazuje da dugoročni dugovi prevazilaze sopstveni kapital preduzeća, što bi moglo da ukazuje na nedovoljnu zaštićenost interesa dugoročnih poverilaca. Vrednos ovog pokazatelja u 2011. godini je 0, što znači da Društvo nema dugoročnih obaveza, dok je u 2010. godini 2,18 što znači da dugoročni pozajmljeni kapital učestvuje u finansiranju preduzeća sa 218% u odnosu na sopstveni kapital.

- ☞ Odnos dugoročnih dugova prema dugoročnim izvorima - Maksimalan iznos ovog koeficijenta iznosi 1 i on koincidira sa situacijom kad preduzeće ne raspolaže sopstvenim kapitalom, odnosno kad ukupne dugoročne izvore čine dugoročni dugovi. Prema podacima iz tabele 2. možemo videti da je Društvo u 2010. godini od svakog dinara dugoročnih izvora pribavila 0,65 dinara iz dugoročnog duga, odnosno dugoročni dugovi učestvuju sa 65% u ukupnim dugoročnim izvorima (sopstvenim i tudim). U 2011. godini je slična situacija, zapravo od svakog dinara dugoročnih izvora kompanija je pribavila 0,86 dinara iz dugoročnog duga, odnosno dugoročni dugovi učestvuju sa 86% u ukupnim dugoročnim izvorima (sopstvenim i tudim).
- ☞ Pokazatelj pokrića rashoda na ime kamate - U posmatranom periodu Društvo nije ostvarilo poslovni dobitak.

Pokazatelji rentabilnosti:

- ☞ Stopa neto prinosa na ukupnu poslovnu imovinu (ROA) - U posmatranom periodu Društvo nije ostvarilo neto dobitak.
- ☞ Stopa prinosa na sopstveni capital (ROE) - U posmatranom periodu Društvo nije ostvarilo neto dobitak.

Forenzička analiza

Na osnovu podataka iz finansijskog izveštaja preduzeća izvršena je horizontalna analiza radi procene mogućih manipulacija. Dobijeni rezultati predstavljeni su u tabeli 10.

⁴⁴ Dr Ranković J, *Upravljanje finansijama preduzeća*, VI izdanje, Ekonomski fakultet, 1992. godina, str. 32.-39.

Tabela 10: Horizontalna analiza za PREDUZEĆE ZA PUTEVE BEOGRAD A.D. U RESTRUKTURANJU

P O Z I C I J A	Iznos			Promena	Promena	Promena	Promena
	2010.	2011.	2012.	2011.-2010.		2012.-2011.	
1	2	3	4	5=3-2	6=5/3	7=4-3	8=7/4
I. POSLOVNI PRIHODI	4651871	665627	1296482	-3986244	-85.69%	630855	94.78%
II. POSLOVNI RASHODI	5439143	1501087	1724327	-3938056	-72.40%	223240	14.87%
III. POSLOVNA DOBIT							
IV. POSLOVNI GUBITAK	787272	835460	427845	48188	6.12%	-407615	-48.79%
V. FINANSIJSKI PRIHODI	547286	442690	167513	-104596	-19.11%	-275177	-62.16%
VI. FINANSIJSKI RASHODI	1182851	1375943	280426	193092	16.32%	-1095517	-79.62%
VII. OSTALI PRIHODI	225839	40015	41441	-185824	-82.28%	1426	3.56%
VIII. OSTALI RASHODI	345673	283098	6513338	-62575	-18.10%	6230240	2200.74%
B. DOBITAK PRE OPOREZIVANJA							
V. GUBITAK PRE OPOREZIVANJA	1542671	2011796	7012655	469125	30.41%	5000859	248.58%
G. POREZ NA DOBITAK							
Đ. NETO DOBITAK							
E. NETO GUBITAK	1481624	2028495	7022050	546871	36.91%	4993555	246.17%

- ☞ Na osnovu dobijenih rezultata uočavamo u 2010. godini srazmerno povećanje, odnosno smanjenje prihoda i rashoda što ne ukazuje na značajnije manipulacije.
- ☞ Ali, nasuprot tome, revizijski izveštaj nas upućuje da je potrebna dublja i detaljnija analiza. On nam ukazuje da je potrebno dodatno ispitati usaglašenost obaveza i potraživanja, sa posebnim osvrtom na potraživanja od kupaca od matičnog i zavisnog društva. Takođe treba obratiti pažnju na kratkoročne finansijske plasmane - pozajmice povezanim pravnim licima u okviru grupacije. Potrebno je ispitati iskazane obaveze prema dobavljačima i primljenim avansima, kao i realnost vrednosti učešća u kapitalu.
- ☞ Promena stavke ostali rashodi u 2012. godini iznosi 2200%. Potrebno je utvrditi realnost povećanja, odnosno, ispitati otpis zaliha, otpis potraživanja, otpis stalne imovine, troškove fiktivnih rezervisanja kao moguće tačke manipulativnog povećanja ostalih zaliha.

Mere sanacije:

- ☞ Neophodno je da Društvo pribavi dodatni kapital, odnosno sredstva, kako bi moglo da nastavi svoje poslovanje u skladu sa načelom kontinuiteta poslovanja ili u suprotnom može doći do njegovog prekida. Predlaže se dokapitalizacija sa privlačenjem likvidnih sredstava koja su neophodna za normalno funkcionisanje.
- ☞ Saniranje putem doplata akcionara smatra se optimalnom formom eliminisanja bilansnog gubitka, jer se istovremeno eliminiše gubitak i

povećava gotovina. Time se popravljaju likvidnost i doprinosi uspostavljanju finansijske ravnoteže, koja je gubicima narušena.

- ☞ S obzirom da je gubitak veći od kapitala predlaže se konverzija obaveza u kapital, kako bi gubitak u potpunosti bio pokriven.
- ☞ Kada su poverioci u pitanju, predlaže se odlaganje otplate, otpis potraživanja od strane poverilaca, kao i konverzija dela dugova u kapital.
- ☞ Predlaže se uspostavljanje finansijske ravnoteže putem prestrukturiranja aktive koje se vrši smanjenjem stalne imovine bilo prodajom dela osnovnih sredstava koja ne uslovljavaju funkcionisanje preduzeća kao celine (prodaja pogona sporedne delatnosti, prodaja dela poslovnog prostora i sl.), bilo prodajom dela dugoročnih finansijskih plasmana (prodaja kupljenih akcija ili uloga u druga preduzeća, na primer) i povećanjem gotovine po osnovu te prodaje.
- ☞ Ukupne obaveze Društva iskazane su u iznosu od 13.138.176 hiljada dinara, od čega se na kratkoročne obaveze odnosi 12.125.803 hiljada dinara. Predlaže se smanjenje kratkoročnih obaveza, odnosno konverzija kratkoročnih u dugoročne obaveze, radi dobijanja dugoročne finansijske ravnoteže.
- ☞ U cilju srednjeročnih mera sanacije radi popravljivanja zarađivačke sposobnosti predlaže se smanjenje troškova zarada, materijala, nabavne vrednosti robe, kao i ostalih rashoda.
- ☞ Dugoročno povećanje prihoda odlaže se za period nakon saniranja.

3. IP PROSVETA A.D. U RESTRUKTURANJU

Osnovni podaci o preduzeću

IP „PROSVETA“ je akcionarsko društvo.

Izdavačko preduzeće Prosveta a.d. Beograd osnovano je Uredbom Vlade NR Srbije od 16.04.1946. godine. Ukazom Prezidijuma Narodne Skupštine NR Srbije od 07.09.1946. godine preduzeće je nastavilo rad kao državno preduzeće od značaja za Republiku Srbiju. Rešenjem izvršnog veća NR Srbije osnivač je svoja prava preneo na Narodni odbor grada Beograda, a odbor na opštinu Stari grad.

U postupku usklađivanja organizacije rada Preduzeća sa odredbama Zakona o preduzećima, OOUR „Izdavačka delatnost“ je organizovana kao preduzeće u društvenoj svojini kao pravni sledbenik IRO „Prosveta“ na osnovu Zakona o preduzećima i zakona o uslovima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine, a na osnovu Odluke o organizovanju IP „Prosveta“ u deoničarsko društvo u mešovitoj svojini, od 04.04.1994. godine preduzeće funkcioniše kao deoničarsko društvo. Osnovna delatnost „Prosveta“ a.d. je utvrđena Statutom i

obrasceom broj 3-prilog uz rešenje suda. Prema ovim dokumentima osnovna delatnost je izdavačka delatnost pod šifrom 12031, a nova 22110, po rešenju Agencije za privredne registre od 13.06.2005.godine.

Preduzeće je u skladu sa Zakonom o računovodstvu i reviziji razvrstano u srednje pravno lice.

Društvo se bavi proizvodnjom i prodajom proizvoda i usluga i prometom robe na veliko u unutrašnjem i spoljno trgovinskom prometu, iz osnovne delatnosti i to proizvodnja i prodaja knjiga, putem veleprodaje i putem maloprodajnih objekata.

U 2009. godini izvršena je privatizacija Društva prodajom 70% kapitala, te je na taj način kupac „Media II“, Beograd postala većinski vlasnik Društva. Međutim, zbog ne poštovanja odredbi kupoprodajnog ugovora, Odlukom Agencije za privatizaciju od 15.09.2010. godine je raskinut Ugovor o prodaji kapitala Izdavačkog preduzeća „Prosveta“ a.d., Beograd, koji je zaključen dana 25.06.2009. godine, tako da je većinsko vlasništvo nad Društvom prešlo sa preduzeća „MEDIA II“ d.o.o., Beograd na Agenciju za privatizaciju Republike Srbije.

Ubrzo nakon raskida kupoprodajnog Ugovora, od strane Agencije za privatizaciju imenovan je PRIVREMENI ZASTUPNIK KAPITALA, a zatim su na održanoj skupštini akcionara od 11.10.2010. godine formirani novo rukovodstvo Društva, odnosno imenovan je novi upravni odbor i novi direktor Društva.

Sedište Društva je u Beogradu, u ulici Čika Ljubina 1.

Poreski identifikacioni broj Društva je 100046507.

Matični broj Društva je 07022107.

Prosečan broj zaposlenih u 2010. godini bio je 77 (u 2009. godini - 94).

Osnov za mišljenje

1. Nismo prisustvovali popisu zaliha jer je naše angažovanje nastalo nakon izvršenih popisa. Alternativnim postupcima revizije nismo uspeali da se uverimo u istinitost i objektivnost iskazanih zaliha.
2. Preduzeće nije usaglasilo svoje obaveze i potraživanja na dan 31.12.2010. godine, alternativnim postupcima nismo uspeali da se uverimo u istinitost i objektivnost istih.
3. Preduzeće ne poseduje evidenciju sudskih sporova koji se vode protiv Preduzeća kao ni evidenciju sudskih procesa koje Preduzeće vodi protiv svojih dužnika i nisu formirana rezervisanja po osnovu procenjenih negativnih ishoda sudskih sporova.

Negativno mišljenje

Prema našem mišljenju, finansijski izveštaji ne prikazuju istinito i objektivno, po svim materijalno značajnim aspektima, finansijsko stanje IP „PROSVETA“ AD – u restrukturiranju, Beograd, na dan 31. decembra 2010. godine, rezultate njegovog poslovanja i tokove gotovine za godinu koja se završava na taj dan, u skladu sa računovodstvenim propisima Republike Srbije, koji zahtevaju primenu Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja.

Analiza finansijskih izveštaja

Na osnovu podataka iz finansijskog izveštaja preduzeća za 2010. godinu izvršena je analiza pomoću finansijskih pokazatelje. Dobijeni rezultati predstavljeni su u tabeli 11.

Tabela 11: Analiza finansijskih izveštaja pomoću finansijskih pokazatelja za IP PROSVETA A.D. U RESTRUKTURANJU

	2010.	2009.
Pokazatelji likvidnosti		
Pokazatelj opšte likvidnosti	0,90	0,65
Pokazatelj reducirane likvidnosti	0,16	0,13
Pokazatelj trenutne likvidnosti	0,01	0,01
Neto obrtna sredstva	-12.799,00	-62.315,00
Pokazatelji aktivnosti		
Koeficijent obrta kupca	1,31	2,40
Prosečan period naplate	278,26	152,31
Koeficijent obrta zaliha	0,67	1,60
Prosečan period vezivanja zaliha	544,90	228,34
Prosečan period konverzije zaliha	823,16	380,65
Koeficijent obrta dobavljača	72,08	56,67
Prosečno vreme plaćanja dobavljača	5,06	6,44
Koeficijent obrta stalne imovine	0,07	0,12
Koeficijent obrta ukupne poslovne imovine	0,05	0,09
Pokazatelji finansijske strukture		
Pokazatelj zaduženosti	0,43	0,38
Pokazatelj strukture kapitala	0,17	0,08
Odnos dugoročnih dugova prema dugoročnim izvorima	0,14	0,07
Pokazatelj pokrića rashoda na ime kamate	-8,47	-23,21
Pokazatelji rentabilnosti		
Stopa bruto dobitka	-	-
Stopa poslovnog dobitka	-	-
Stopa neto dobitka	-	-
Stopa neto prinosa na ukupnu poslovnu imovinu (ROA)	-24,51	-18,14
Stopa prinosa na sopstveni capital (ROE)	-40,85	-29,11

Pokazatelji likvidnosti

- ☞ Pokazatelj opšte likvidnosti - Smatra se grubim testom likvidnosti preduzeća, jer celokupnu obrtnu imovinu preduzeća (gotovina, potraživanja i zalihe) poistovećuje sa likvidnom imovinom. Na osnovu dobijenih rezultata uočavamo da je u 2010. godini opšti ratio likvidnosti približno jednak 1, što predstavlja donju granicu tj. realizaciju zahteva bilansnog pravila u užem smislu.
- ☞ Pokazatelj reducirane likvidnosti - Ovaj ratio predstavlja znatno složeniji test tekuće likvidnosti pa, samim tim, služi i kao korisna provera podobnosti opšteg racia. Na osnovu dobijenih rezultata Društva možemo zaključiti je stanje njegove tekuće likvidnosti ne zadovoljavajuće i ne prihvatljivo, s obzirom je je vrednost ovog pokazatelja daleko ispod 1.

- ☞ Pokazatelj trenutne likvidnosti - Preduzeće nema dovoljno gotovine da izmiri tekuće obaveze koje su dospele za plaćanje, jer je vrednost ovog pokazatelja daleko ispod 1.
- ☞ Neto obrtna sredstva - Negativna vrednost ovog pokazatelja u posmatranom period ukazuje nam na dugoročnu finansijsku neravnotežu, odnosno da se deo vezanih sredstava finansira iz kratkoročnih izvora.

Pokazatelji aktivnost

- ☞ Koeficijent obrta kupca - Zavisi od realizacije, politike kreditiranja kupaca i efikasnosti naplate nastalih potraživanja. Koeficijent obrta kupca u iznosu od 1,31 pokazuje da se potraživanje od kupaca naplaćuje u proseku 1,31 put godišnje, što znači da na svakih 1,31 dinar, 1 dinar ostaje ne naplaćen u saldu potraživanja od kupca u toku godine. Kada se broj dana u godini podeli sa ovim koeficijentom dobija se prosečan period naplate od kupaca. U ovom slučaju on iznosi 278 dana, što je izuzetno loše.
- ☞ Koeficijent obrta zaliha - Kod posmatranog Društva vrednost ovog koeficijenta je u raponu od 0,67-1,60 puta godišnje, odnosno 228-545 dana je prosečan period vezivanja zaliha, a 380-823 dana je potrebno da bi se zalihe konvertovale u gotovinu.
- ☞ Koeficijent obrta dobavljača - Jedna od najvažnijih aktivnosti preduzeća je nabavka materijala i usluga za proces proizvodnje, što dovodi do stvaranja kratkoročnih obaveza prema dobavljačima za kupovine na kredit. Takođe se treba utvrditi koliko je prosečno vreme u kome te obaveze dospevaju na naplatu. Vrednost ovog koeficijenta je u rasponu 57-72 što znači da se obaveze prema dobavljačima izmiruju 57-72 puta godišnje. U ovom primeru, vidimo da je prosečno vreme plaćanja 5-6 dana.
- ☞ Koeficijent obrta stalne imovine - Na osnovu dobijenih rezultata Društva možemo konstatovati da je vrednost ovog koeficijenta u rasponu od 0,07-0,12, odnosno da na svaki dinar ulaganja finansiranih iz sopstvenih izvora ostvaruje se neto prihod od realizacije u 2010. godini od 0,12 dinara, odnosno 0,07 dinara u 2011. godini.. Razloge za nepovoljan (nizak) koeficijent obrta stalne imovine treba tražiti ili u preteranim ulaganjima u fiksnu imovinu (nedovoljno korišćenje kapaciteta) ili u nepovoljnoj strukturi te imovine.
- ☞ Koeficijent obrta ukupne poslovne imovine - Pokazuje efikasnost korišćenja ukupne imovine u ostvarivanju prihoda, koliko prihoda produkuje svaki dinar angažovane imovine. Ovako izračunat koeficijent obrta pokazuje da je posmatrano Društvo na svaki dinar uložen u prosečnu ukupnu poslovnu imovinu ostvarilo 0,05-0,09 dinara neto prihoda od prodaje.

Pokazatelji finansijske strukture:

- ☞ Pokazatelj zaduženosti - Pokazatelji zaduženosti, utvrđeni prema podacima iz bilansa stanja za Društvo u periodu 2009.-2010. godina, ukazuju da je u svakom dinaru raspoloživih izvora preduzeća sadržano od 0,38 do 0,43 dinara tuđih izvora (apsolutno), odnosno da zaduženost preduzeća iznosi od 38% do 43% ukupnih izvora finansiranja (relativno). To istovremeno znači da na raspoloživu imovinu preduzeća poverioci polažu pravo u visini stepena zaduženosti. U slučaju okončanja aktivnosti preduzeća, pod pretpostavkom da bi imovina preduzeća bila unovčena u visini knjigovodstvene vrednosti, poverioci preduzeća bi imali pravo na 38% tj. 43% likvidacione mase preduzeća.
- ☞ Pokazatelj strukture kapitala - Pokazatelj strukture kapitala za Društvo u 2010. godini ukazuje na to da je preduzeće na svaki dinar ulaganja iz sopstvenih izvora angažovalo 0,17 dinara dugoročnih obaveza, odnosno da tuđi dugoročni izvori dostižu 17% sopstvenog kapitala Društva. U 2009. godini je na svaki dinar ulaganja iz sopstvenih izvora angažovalo 0,08 dinara dugoročnih obaveza, odnosno da tuđi dugoročni izvori dostižu 8% sopstvenog kapitala preduzeća.
- ☞ Odnos dugoročnih dugova prema dugoročnim izvorima - Prema podacima iz tabele 3. možemo videti da je Društvo u 2009. godini od svakog dinara dugoročnih izvora pribavila 0,07 dinara iz dugorčnog duga, odnosno dugoročni dugovi učestvuju sa 7% u ukupnim dugoročnim izvorima (sopstvenim i tuđim). U 2010. godini od svakog dinara dugoročnih izvora Društvo je pribavilo 0,14 dinara iz dugorčnog duga, odnosno dugoročni dugovi učestvuju sa 14% u ukupnim dugoročnim izvorima (sopstvenim i tuđim).
- ☞ Pokazatelj pokrića rashoda na ime kamate - U posmatranom periodu Društvo nije ostvarilo poslovni dobitak.

Pokazatelji rentabilnosti:

- ☞ Stopa neto prinosa na ukupnu poslovnu imovinu (ROA) - U posmatranom periodu Društvo nije ostvarilo neto dobitak.
- ☞ Stopa prinosa na sopstveni capital (ROE) - U posmatranom periodu Društvo nije ostvarilo neto dobitak.

Forenzička analiza

Na osnovu podataka iz finansijskog izveštaja preduzeća izvršena je horizontalna analiza radi procene mogućih manipulacija. Dobijeni rezultati predstavljeni su u tabeli 12.

Tabela 12: Horizontalna analiza za IP PROSVETA A.D. U RESTRUKTURANJU

P O Z I C I J A	Iznos			Promena	Promena	Promena	Promena
	2009.	2010.	2011.	2010.-2009.		2011.-2010.	
1	2	3	4	5=3-2	6=5/3	7=4-3	8=7/4
I. POSLOVNI PRIHODI	58539	24258	70571	-34281	-58.56%	46313	190.92%
II. POSLOVNI RASHODI	148418	64264	93080	-84154	-56.70%	28816	44.84%
III. POSLOVNA DOBIT							
IV. POSLOVNI GUBITAK	89879	40006	22509	-49873	-55.49%	-17497	-43.74%
V. FINANSIJSKI PRIHODI	172	1195	556	1023	594.77%	-639	-53.47%
VI. FINANSIJSKI RASHODI	4221	7431	7359	3210	76.05%	-72	-0.97%
VII. OSTALI PRIHODI	1294	25400	47515	24106	1862.91%	22115	87.07%
VIII. OSTALI RASHODI	5839	82899	14686	77060	1319.75%	-68213	-82.28%
B. DOBITAK PRE OPOREZIVANJA			3517			107258	103.39%
V. GUBITAK PRE OPOREZIVANJA	98473	103741		5268	5.35%		
G. POREZ NA DOBITAK							
Đ. NETO DOBITAK			3517			118275	103.06%
E. NETO GUBITAK	98473	114758		16285	16.54%		

- ☞ Na osnovu dobijenih rezultata uočavamo da su se u 2010. godini finansijski prihodi povećali za 595%, a finansijski rashodi za 76%. Potrebno je ispitati tačnost pozitivnih i negativnih kursnih razlika.
- ☞ Promena stavke ostali prihodi u 2010. godini iznosi 1863% i nastali su usled prodaje građevinskih objekata. Promena stavke ostali rashodi iznosi 1320%. Potrebno je utvrditi realnost povećanja, odnosno, ispitati obezvređenje potraživanja i kratkoročnih finansijskih plasmana u iznosu od 82.899 hiljada dinara radi utvrđivanja stvarnog razloga nastanka tolikog troška.
- ☞ Revizijski izveštaj nas upućuje da je potrebno detaljno ispitati usaglašavanje obaveza i potraživanja. Takođe nam naglašava nepostojanje evidencije sudskih sporova tako da je neophodno izvršiti detaljnu kontrolu i ispitati objektivnost istih radi utvrđivanja realnih potraživanja.
- ☞ U 2011. godini uočavamo da je došlo do povećanja poslovnih prihoda za 190%, dok su se finansijski prihodi smanjili za 53%. Kada su u pitanju ostali prihodi, došlo je do povećanja za 87%, dok su se ostali rashodi smanjili za 82%. U ovoj godini ostvaren je i neto dobitak, nasuprot poslovnom gubitku od 22.509 hiljada dinara. Vrlo je verovatno da je izveštaj lažiran, s toga je potrebna detaljna forenzička analiza.

Mere sanacije:

- ☞ Neophodno je da Društvo pribavi dodatni kapital, odnosno sredstva, kako bi moglo da nastavi svoje poslovanje u skladu sa načelom

kontinuiteta poslovanja ili u suprotnom može doći do njegovog prekida. Predlaže se dokapitalizacija sa privlačenjem likvidnih sredstava koja su neophodna za normalno funkcionisanje.

- ☞ Saniranje putem doplata akcionara smatra se optimalnom formom eliminisanja bilansnog gubitka, jer se istovremeno eliminiše gubitak i povećava gotovina. Time se popravljaju likvidnost i doprinosi uspostavljanju finansijske ravnoteže, koja je gubicima narušena.
- ☞ Predlaže se da se neraspoređeni dobitak koristi za pokrivanje kumuliranog gubitka iz prethodnog perioda.
- ☞ Kada su poverioci u pitanju, predlaže se indirektni otpis potraživanja putem ispravke.
- ☞ Ukupne obaveze Društva veće su 1,4 puta od obrtno imovine tj. za iznos od 50.152 hiljada dinara. Ova činjenica, uz ostvareni gubitak od 114.758 hiljada dinara, znatno ugrožava načelo kontinuiteta poslovanja. Ukupne obaveze Društva iskazane su u iznosu od 170.203 hiljada dinara, od čega se na kratkoročne obaveze odnosi 132.850 hiljada dinara. Predlaže se smanjenje kratkoročnih obaveza, odnosno konverzija kratkoročnih u dugoročne obaveze, radi dobijanja dugoročne finansijske ravnoteže.
- ☞ U cilju srednjeročnih mera sanacije radi popravljivanja zarađivačke sposobnosti predlaže se smanjenje troškova zarada, materijala, nabavne vrednosti robe, kao i ostalih rashoda.
- ☞ Neophodan je program za rešavanje viška zaposlenih.
- ☞ Jedno od mogućih rešenja je i strateško partnerstvo u kojem se mogu valorizovati prednosti, a nadomestiti nedostaci.

VII ZAKLJUČAK

Vlasnici, investitori, banke, država, menadžeri, i svi zaposleni u raznim preduzećima zainteresovani su za poslovni uspeh preduzeća. Iz tog razloga prate poslovanje preduzeća preko finansijskih izveštaja, koji se daju na uvid nezavisnim revizorskim firmama, da bi se potvrdila njihova ispravnost i tačnost. Finansijski izveštaji sa svojim pozicijama daju uvid u finansijsko stanje preduzeća. Analiza finansijskih izveštaja bavi se ocenom finansijskog stanja i upravljanjem obrtnim kapitalom. Prvo od čega se polazi pri oceni finansijskog stanja preduzeća su: bilans stanja, bilans uspeha i izveštaj o novčanim tokovima. Sa stanovišta finansijske analize izuzetno je značajna priprema finansijskih izveštaja, u smislu sažimanja pojedinih bilansnih pozicija i njihovog adekvatnog grupisanja za potrebe analize.

Revizorski izveštaj nije namenjen samo vlasnicima, već širem krugu zainteresovanih. Sadašnjim i budućim poveriocima - da bi mogli objektivno da procene kreditni bonitet dužnika. Menadžmentu - da bi imali pouzdane informacije o pravilnom vođenju knjigovodstva, bilansiranju, ali i o prinosnom, imovinskom i finansijskom položaju preduzeća. Državi - da bi se uverila da je finansijski rezultat, kao polazna osnova za oporezivanje, objektivno utvrđen. Kontrolnim organima - obaveza revizora je da prijavi slučajeve pranja novca i drugih krivičnih dela. Statistici - da bi se analiza i planovi bazirali na proverenim podacima.

Finansijski izveštaji moraju da sadrže informacije koje su jasne, relevantne, pouzdane i uporedive. Osnovni cilj računovodstva koji se definiše kao istinito i fer prikazivanje finansijskog položaja, i uspešnosti određenog poslovnog subjekta ne može se odvijati bez pravila za pripremanje, priznavanje i vrednovanje u finansijskim izveštajima. Pravila ili principi razvijeni u računovodstvenoj teoriji, nisu bili dovoljni da obezbede potpun kvalitet računovodstvenih informacija i njihovu pouzdanost, već su se pomenuti principi standardizovali, kodifikovali u okviru pisanih pravila nazvanih standardi. Računovodstvena profesija je nastojala da formulisanjem standarda stvori normativnu osnovu, čija će primena obezbediti kvalitetno finansijsko izveštavanje, a time i poverenje korisnika u informacije koje su sadržane u finansijskim izveštajima. Svi naponi mogu biti uzaludni ako menadžment preduzeća, koji je odgovoran za sastavljanje i tačnost finansijskih izveštaja, propisanu osnovu ne primenjuje na adekvatan način. Neophodno je reći da greške čine lica koja učestvuju u procesu prikupljanja i obrade informacija koje su osnova za izradu finansijskih izveštaja i lica koja pripremaju finansijske izveštaje, a ne menadžment preduzeća. Prevare, za razliku od grešaka, se sastoje u osmišljenom i namernom pripremanju dokumenata, činjenica, informacija i situacija da bi se stvorili preduslovi da se neko na bazi pogrešnog predstavljanja činjenica u osmišljenim situacijama i okolnostima, podstakne da poveruje u neistinu i u skladu sa njom da se ponaša i prema tome, trpi gubitak ili štetu.

Štete koje nastaju zbog toga što su investitorima i poveriocima prezentovani finansijski izveštaji koji ne pružaju pravu sliku performansi preduzeća, se ne ogledaju

samo u finansijskim gubicima zbog loše donetih odluka. Naime, ovakva situacija, ako potraje, mogla bi dovesti do gubitka poverenja korisnika, investitora i poverilaca, u finansijske izveštaje. Globalizacija privrede i stvaranje svetskog finansijskog tržišta samo su pojačali značaj zdravog finansijskog izveštavanja.

U poslednjih petnaest godina, a naročito u današnje vreme, forenzičke računovođe se angažuju u cilju otkrivanja prevara u finansijskim izveštajima. Bez obzira da li su angažovani od strane menadžmenta, vlasnika ili drugih korisnika finansijskih izveštaja, forenzičke računovođe imaju zadatak da istraže i dokumentuju finansijske prevare ili netačne materijalno značajne informacije. Kako bi obavili date zadatke, neophodno je da forenzičke računovođe poseduju solidno znanje iz oblasti računovodstva i revizije, da imaju razvijenu sposobnost komunikacije – verbalne, pisane i istražne, nezavisnost i značajan stepen znanja o korišćenju informacionih tehnologija u oblasti računovodstvenih i revizijskih procedura.

Forenzički računovođa se angažuje, kako je već istaknuto, da istraži sumnje o postojanju prevare i da pribavi dokaze o tome.

Smatram da forenzičko računovodstvo može biti dobar partner svima onima kojima je u interesu sprečavanje privredno-kriminalnih radnji, i može značajno pomoći vraćanju poverenja u računovodstvenu delatnost.

Forenzično računovodstvo je moćno oruđe za borbu protiv prevare, ali to oruđe se ne sme upotrebiti na pogrešan način. Naime, kombinacija neadekvatnih zakona i agresivne primene forenzičnog računovodstva ili kontrole bilo koje vrste mogu dovesti do usporavanja privredne aktivnosti, od čega može nastati veća društvena šteta nego što je čine prevare.

U svetu je forenzičko računovodstvo jedno od najplaćenijih i najtraženijih usluga u biznisu, a u nauci oblast puna izazova. U Srbiji se malo ko bavi forenzičkim računovodstvom. S obzirom da želimo da uhvatimo korak sa svetom, a finansijske pronevere i malverzacije nam nisu nepoznate, morali bismo da poradimo na razvijanju forenzičkog računovodstva, kako u obrazovanju, tako i u praksi. U Srbiji se forenzičko računovodstvo čak i u akademskim krugovima zamenjuje i smatra revizijom, a forenzičke računovođe revizorima, iako ove dve discipline imaju različite motive. S obzirom na posledice koje finansijske prevare i malverzacije nose sa sobom, poučeni iskustvom iz nedavnih finansijskih skandala u svetu i Srbiji, možemo zaključiti da je od izuzetnog značaja raditi na razvijanju forenzičkog računovodstva, kako u obrazovanju, tako i u praksi. Iako taj proces nije jednostavan, a ni jeftin, koristi koje donosi su neprocenjive, kako za poslovne entitete, tako i za društvo u celini.

Da bi se saniralo preduzeće koje je zapalo u krizu, nije dovoljna samo nečija dobra volja. Potrebno je objektivno i pouzdano razjasniti da li preduzeće uopšte raspolaže sa dovoljno potencijala za sanaciju.

Sadržaj ispitivanja sposobnosti saniranja čine analiza finansijske i ekonomske pozicije preduzeća u krizi i njegove sposobnosti opstanka u srednjem, odnosno dugom roku. Preduzeće u krizi se procenjuje prema njegovim objektivnim mogućnostima da ozdravi i ponovo stekne sposobnost trajnog opstanka.

U centru pažnje ovog istraživanja je utvrđivanje i ocena potencijala za ostvarivanje uspeha i dobiti. Međutim, ispitivanje sposobnosti sanacije ne sme se ograničiti samo na to da se dođe do stanja likvidnosti i stanja imovine preduzeća kao osnove za dalji opstanak preduzeća, već da se objektivno odgovori na pitanje o sposobnosti preduzeća za opstanak u dugom roku, kao i o rastu i razvoju preduzeća.

Kod utvrđivanja sposobnosti za sanaciju u prvom planu je bilo utvrđivanje snaga i slabosti preduzeća. Analiza je obuhvatila sva relevantna područja. Nastojalo

se utvrditi glavni problemi i oni pozitivni faktori koji su mogli da posluže kao osnova za sanaciju.

Prilikom organizacionog restrukturiranja, kao odgovor na rešavanje kriznih situacija, često se ulazi u zamku tradicionalnog pristupa dizajniranja organizacije i fokusiranja samo na strukturu. Ne uvažavaju se procesi, sredstva, klima, kultura i znanje, veštine i sposobnosti zaposlenih. Promena same strukture je promena na papiru, dok je za njenu realizaciju potrebno angažovati sve zaposlene kroz ponovno dizajniranje procesa, eventualnu promenu sredstava i neformalnih, neopipljivih aspekata organizacionog dizajna. Da bi se zaposleni motivisali za dobrovoljno učestvovanje u rešavanju krize i njihova znanja iskoristila na najefikasniji način, neophodno je stvoriti takvu klimu i kulturu koja će navedene aktivnosti podržati, dok sama promena strukture daje vrlo male šanse za uspeh.

Najvažniji resurs ekonomije znanja su zaposleni sa svojim znanjima, sposobnostima i veštinama, oni su osnov konkurentnosti i uspeha, te ih treba čuvati i razvijati. U ekonomiji znanja sve je u mozgu; znanje i procesi povećavaju vrednost preduzeća i oni su ti koje treba vrednovati.

Praksa pokazuje da se u preduzećima koja su u krizi izgube oni zaposleni koji imaju kvalitetna znanja, sposobnosti i veštine koje mogu biti upotrebljene u budućnosti.

U današnje vreme kada se ljudi posmatraju kao ključni resurs uspeha i napredovanja organizacija, zaposleni ne bi trebali biti posmatrani kao roba koju možemo zameniti, kupiti i vratiti kada poželimo.

Na osnovu iznetih činjenica, jasno je da hipoteza ovog rada: Međunarodni standardi revizije i Međunarodni računovodstveni standardi u biti determinišu mogućnost utvrđivanja nezakonitih radnji i lažno prikazanih finansijskih izveštaja, je dokazana, što posebno potvrđuje praksa. Posao forenzičnog računovođe najjednostavnije rečeno, od krucijalne je važnosti za otkrivanje nepravilnosti informacija prikazanih u finansijskim izveštajima, a koje se jednom rečju nazivaju prevara. U srpskoj stvarnosti, nužno je raditi na izmeni konceptualnog okvira razmišljanja o računovodstvenoj delatnosti, gde svi zaposleni u domenu računovodstva moraju prihvatiti, istražiti i usvojiti znanja o novim pravcima računovodstvene delatnosti, kao što je forenzično računovodstvo, koja će u mnogome doprineti razvoju poslovnog funkcionisanja uopšte. Smatram da je pravi trenutak da i mi prepoznamo snagu i korist forenzičkog računovodstva.

VIII LITERATURA

- [1] Belak V, **Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo borba protiv prijevare**, Belak excellens doo, Zagreb, 2011. godina
- [2] Bogavac-Cvetković N, **Finansijska analiza preduzeća**, Megatrend Univerzitet, Beograd, 2009. godina
- [3] Bojović P, **Finansijska analiza poslovanja**, Beograd, 2010. godina
- [4] Van Horne, **Financial management and policy**, twelfth edition, Prentice-Hall international, Inc., 2002
- [5] Đokić B, Pavić Ž, **Istraživački metodi u poslovnim sistemima**, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2012. godina
- [6] Đuričin D, Lončar D, **Menadžment pomoću projekata**, Ekonomski fakultet, Beograd, 2009. godina
- [7] Žager K, Mamić I, Sever S, Žager L, **Analiza finansijskih izvještaja**, Masmedia, Zagreb, 2008. godina
- [8] Ilić G, Škarić J. K, Jovanović R, Krstić J, Stojanović D, **Računovodstvo I**, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 1995. godina
- [9] Jenni E. G, Nidermayer G, **Zloupotrebe u knjigovodstvu: patologija u knjigovodstvu**, Asee, Novi Sad, 2007. godina
- [10] Jobber D, Fahy J, **Osnovi marketinga**, Data status, Beograd, 2006. godina
- [11] Knežević G, **Analiza finansijskih izveštaja**, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009. godina
- [12] Kotler P, **Marketing menadžment**, Data status, Beograd, 2006. godina
- [13] Krasulja D, Ivanišević M, **Poslovne Finansije**, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2001. godina
- [14] Kukobat M, **Analiza finansijskih izveštaja - komparativna analiza Koncerna za proizvodnju i promet konditorskih proizvoda Bambi - Banat i Jaffa ad Fabrika biskvita - Crvenka**, diplomski rad, Beograd, 2012. godina
- [15] Lukić S, **Faktori uspjehnosti sanacije i restrukturiranja privatizovanih preduzeća u Republici Srpskoj**, doktorski rad, Panevropski Univerzitet, Banja Luka, 2008. godina
- [16] Milićević B, **Metodološki pristup oceni finansijskog stanja preduzeća**, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2009. godina
- [17] Miljević M, **Metodologija naučnog rada**, Filozofski fakultet, Univerzitet u Istočnom Sarejevu, Pale, 2007. godina
- [18] Petrović A, **Forenzička revizija: kriminalne radnje u finansijskim izveštajima**, Proleter, Novi Sad, 2010. godina
- [19] Petrović Z, Vićentijević K, Stanišić N, **Računovodstvo**, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2013. godina
- [20] Radovanović R, Škarić Jovanović K, **Koncepcije bilansa**, Ekonomski fakultet
- [21] Ranković M. J, **Specijalni bilansi**, Proinkom, Beograd, 1996. godina

- [22] Singleton A, Singleton T, **Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo**, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2010. godina
- [23] Stanišić M, **Konzervativno vs. kreativno (forenzičko, manipulativno) računovodstvo**, Porezni savjetnik, 2008. godina
- [24] Stanišić M, **Metodologija revizije**, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009. godina
- [25] Stanišić M, **Revizija**, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009. godina
- [26] Stojiljković M, Krstić J, **Finansijska analiza**, Ekonomski fakultet, Niš, 2000. godina

ČASOPISI I ČLANCI:

- [1] Gostimir D, **Forenzičko računovodstvo – Smanjenje interne revizije = povećanje pronevjera?**, 2009. godina, www.orkis.hr
- [2] Kolar I, **Je li forenzičko računovodstvo pravi put za otklanjanje privrednog kriminala?**, Acta economica – časopis za ekonomiju, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banja Luci, 12. izdanje, Banja Luka, strana 81-103, 2010.godina
- [3] Kolenda S, **Forenzičko računovodstvo u funkciji razotkrivanja gospodarskog kriminala**, Računovodstvo i menadžment RIM, 12. Međunarodna znanstvena i stručna konferencija, Zbornik radova, Svezak I – znanstveni radovi, „Hrvatski računovođa“ Neovisna udruga računovođa , poreznih savjetnika i finansijskih djelatnika, Zagreb – Split, 2011. godina
- [4] Krstić J, **The Role of Forensic Accountants in detecting Frauds in Financial Statements**, Facta Universitatis, Series: Economics and Organization Vol. 6, No 3, pp.295-302, 2009. godina
- [5] Muminović S, **Forenzičko računovodstvo, potreba ili pomodarstvo**, Revizor, vol. 14, br. 54, strana 9-25, 2011. godina
- [6] Negovanović M, **Analiza i interpretacija finansijskih izveštaja**, Privredni savetnik časopis za računovodstvo i poslovne finansijske, Beograd, 2010
- [7] Novajlija S, **Forenzičko računovodstvo i uticaj kreativnog računovodstva na finansijske izveštaje**, Druga međunarodna naučna konferencija „Ekonomija integracija”, Tuzla. strana 567 – 585, 2011. godina
- [8] Škarić Jovanović K., **Forenzičko računovodstvo – instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti**, Zbornik radova sa 13. Kongresa SRRRS, Banja Vrućica, 2009.god

EBSCO elektronski servis:

- [1] Durtschi C, Hillison W, Pacini C, The Effective Use of Benfords Law to Assist in Detecting Fraud in Accounting Dana, Journal of Forensic Accounting 1524-5586/Vol.V, pp.17-34, 2004. godina
- [2] Kleinman G, Anandarajan A, Inattention blindness and its relevance to teaching forensic accounting and auditing, Journal of Accounting Education, 29. pp. 37–49. doi: 10.1016/j.jaccedu.2011.08.002, 2011.godina
- [3] Job of the month: Forensic accountant. Financial Management (14719185). Apr2012, p59-59. 1p
- [4] Forensic accountants-time for a new designation? By: PEDEN, MICHELLE. Chartered Accountants Journal. Sep2011, Vol. 90 Issue 8, p80-81. 2p.
- [5] Forensic Accounting and FAU: An Executive Graduate Program. By: Young, George R. Issues in Accounting Education. Nov2008, Vol. 23 Issue 4, p593-599. 7p. 1 Chart.

- [6] Forensic Accounting and Fraud Examination, Second Edition. By: Shaub, Michael K.; Premuroso, Ronald F. Issues in Accounting Education. May2012, Vol. 27 Issue 2, p583-583. 1p.
- [7] Forensic Accounting as an Investigative Tool. By: Houck, Max M.; Kranacher, Mary-Jo; Morris, Bonnie; Riley Jr., Richard A. (Dick); Robertson, James; Wells, Joseph T. CPA Journal. Aug2006, Vol. 76 Issue 8, p68-70. 3p.
- [8] Forensic accounting is here to stay. By: d'Ath, Jacqueline. Chartered Accountants Journal. Apr2008, Vol. 87 Issue 3, p12-14. 2p.
- [9] Forensic Analytics: Methods and Techniques for Forensic Accounting Investigations. By: Pei Li; Byrnes, Paul Eric; Pinsker, Robert. Journal of Information Systems. Spring2012, Vol. 26 Issue 1, p207-209. 3p.
- [10] Forensic and Investigative Accounting, Fifth Edition. By: Shaub, Michael K.; Ruble, Michael R. Issues in Accounting Education. May2012, Vol. 27 Issue 2, p582-582. 1p
- [11] Ramaswamy V, New Frontiers: Training Forensic Accountants Within The Accounting Program, Journal of College Teaching & Learning, Vol. 4, No 9, September 2007, pp. 31-38
- [12] SO YOU WANT TO BE A FORENSIC ACCOUNTANT? By: Idowu, Sam. Accountancy Ireland. Dec2011, Vol. 43 Issue 6, p65-66. 2p.
- [13] Strategies for Forming an Effective Forensic Accounting Team. By: Pope, Kelly Richmond; Ong, Brian. CPA Journal. Apr2007, Vol. 77 Issue 4, p64-66. 3p.
- [14] The Forensic Accountant: The Sherlock Holmes of the Accounting World. By: Messmer, Max. Business Credit. Feb2004, Vol. 106 Issue 2, p50-51. 2p.
- [15] Crumbley L, Forensic Accounting: Older Than You Think, Journal of Forensic Accounting. Vol.2. pp. 181-202, 2001. godina
- [16] WANT TO BE A FORENSIC ACCOUNTANT? By: Britten, Kathryn. Accountancy. Jun2010, Vol. 145 Issue 1402, p107-107. 1/2p

NEAUTORIZOVANI AUTORI:

- [1] Zakon o računovodstvu i reviziji "Službeni glasnik RS " br. 46/2006 i 111/09
- [2] Međunarodni standardi revizije MSR
- [3] Međunarodni standardi za finansijsko izveštavanje MSFI
- [4] Međunarodni računovodstveni standardi MRS

INTERNET ADRESE I IZVORI:

- [1] www.acfe.com - Zvanični sajt ACFE- udruženja ovlašćenih istražitelja prevara
- [2] www.belex.rs - Beogradska berza
- [3] www.bus.lsu.edu/accounting/faculty/lcrumbley/forensic.html
- [4] www.businessdictionary.com/definition/forensic-audit.html
- [5] www.granicar.co.rs
- [6] www.forensic-accounting-information.com
- [7] www.forensicaccounting.com - Zysman B.C.A, Forensic Accounting
- [8] www.investopedia.com/terms/f/forensicaccounting.asp
- [9] www.journalofaccountancy.com
- [10] www.pzpbeograd.rs
- [11] www.priv.rs - Agencija za privatizaciju
- [12] www.prosveta.rs